

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA LUBUSKIEGO

Gorzów Wielkopolski, dnia 20 października 2025 r.

Poz. 2405

UCHWAŁA NR XIV/214/25 SEJMIKU WOJEWÓDZTWA LUBUSKIEGO

z dnia 13 października 2025 r.

w sprawie przyjęcia Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Lubuskiego na lata 2025-2028

Na podstawie art. 14 ust. 1 pkt 3 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 roku o samorządzie województwa (Dz.U. z 2025 r. poz. 581) oraz art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2024 r. poz. 1292), po przeprowadzeniu konsultacji społecznych i uzyskaniu pozytywnej opinii Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, uchwala się, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się Program Opieki nad Zabytkami Województwa Lubuskiego na lata 2025 - 2028, stanowiący załącznik do uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Zarządowi Województwa Lubuskiego.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia jej ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Lubuskiego.

Przewodnicząca Sejmiku
Anna Synowiec

Załącznik do uchwały Nr XIV/214/25
Sejmiku Województwa Lubuskiego
z dnia 13 października 2025 r.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI WOJEWÓDZTWA LUBUSKIEGO NA LATA 2025-2028

Zielona Góra, 2025 r.

Zamawiający:

Urząd Marszałkowski

Województwa Lubuskiego

Ul. Podgórna 7, 65-057 Zielona Góra

Nadzór merytoryczny:

Departament Infrastruktury Społecznej, Wydział Kultury

Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubuskiego w Zielonej Górze

Opracowanie:

EKO – GEO GLOB

Spis treści

Spis treści	3
1. Wstęp	5
2. Podstawa opracowania	5
3. Analiza spójności Programu z dokumentami strategicznymi	6
3.1. Poziom uwzględnienia zapisów Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026.....	6
3.2. Poziom uwzględnienia zapisów koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030	7
3.3. Poziom uwzględnienia zapisów Strategii Rozwoju Województwa Lubuskiego 2030+	8
3.4. Poziom uwzględnienia zapisów Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubuskiego.....	9
4. Wnioski z przeprowadzonej analizy dziedzictwa kulturowego województwa lubuskiego ..	10
5. Tożsamość województwa lubuskiego.....	13
5.1. Zarys historyczny	13
6. Charakterystyka krajobrazu kulturowego.....	14
6.1. Charakterystyka obiektów Województwa Lubuskiego oraz wojewódzkich samorządowych jednostek organizacyjnych	24
6.2. Dziedzictwo niematerialne.....	27
6.3. Zabytki w zbiorach muzealnych.....	29
6.4. Charakterystyka zasobu kulturowego na tle innych województw	31
7. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	32
7.1. Obiekty najwyższej rangi	32
7.2. Obiekty wpisane do Rejestru Zabytków Województwa Lubuskiego	35
7.2.1. Zabytki nieruchome	35
7.2.2. Zabytki ruchome	36
7.2.3. Stanowiska archeologiczne.....	39
8. Zarządzanie ochroną zabytków w gminach	42

9. Ocena stanu zachowania istniejących zasobów.....	43
9.1. Analiza SWOT	48
10. Założenia programowe opieki nad zabytkami	53
11. Instrumenty realizacji, finansowania i wdrażania Programu Opieki nad Zabytkami.....	70
11.1. Wdrażanie i realizacja	70
11.2. Monitoring	71
11.3. Źródła finansowania	77
12. Podsumowanie	83
Spis tabel, wykresów	85

1. Wstęp

Zabytki jako materialne i niematerialne świadectwo przeszłości stanowią ważną część dziedzictwa kulturowego, kształtującego tożsamość lokalnego społeczeństwa. Młode województwo lubuskie, powstałe w 1999 roku, nadal buduje swoją tożsamość kulturową. Położone w zachodniej części Polski, na terenie Środkowego Nadodrza, posiada wyjątkowe walory przyrodniczo-historyczne, dotychczas nie w pełni docenione. Liczne jeziora, doliny rzek i niewielkie, lecz malownicze wzniesienia, kształtują krajobraz kulturowy regionu, bogatego w sploty historycznych zdarzeń. Obecność wielu narodów i kultur, ludzi różnych wyznań i mówiących w różnych językach, zapisała się w historii lubuskich miast, miasteczek i wsi. Zachowanie zabytków, będących spuścizną tej zmiennej historii w należyłym stanie jest obowiązkiem wspólnym nas wszystkich. Niniejsze opracowanie ma za zadanie przyczynić się do poprawy stanu zachowania zabytków w województwie lubuskim.

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami jako dokument o charakterze strategicznym stanowi podstawę dla określenia – w perspektywie czterech lat – zasadniczych kierunków działań i zadań mających na celu zachowanie środowiska kulturowego województwa, a także w miarę możliwości poprawy jego stanu. Jest dokumentem polityki administracyjnej w zakresie podejmowanych przedsięwzięć dotyczących inicjowania, wspierania i koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego.

Realizacja założeń Programu przyczyni się do współpracy między województwem, a samorządem powiatowym, samorządami gminnymi, właścicielami zabytków i Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Współpraca ta, prowadzona dotychczas oraz rozwijana w kolejnych latach, powinna przynieść lokalnej społeczności wymierne korzyści – zachowanie naszego dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń.

Program ma na celu wskazywać konieczne do wykonania zadania i sugerować sposoby ich realizacji poprzez określenie podstawowych założeń organizacyjnych, finansowych, promocyjnych i ochronnych.

Główną ideą Programu jest wyznaczenie kierunków działań pozwalających osiągnąć odczuwalną i akceptowaną społecznie poprawę w zakresie stanu zachowania i utrzymania obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie województwa lubuskiego. Niezwykle ważnym jest, aby działania czynione w tych kierunkach były wykonywane przy czynnym i świadomym współudziale społeczności lokalnej. Obowiązkiem samorządu województwa jest z kolei podnoszenie świadomości społecznej

w zakresie opieki nad zabytkami oraz efektywne usprawnianie mechanizmów regulujących kwestie tej opieki, jak również tworzenie i wspieranie inicjatyw mających taką opiekę na celu.

2. Podstawa opracowania

Podstawą prawną opracowania powiatowego programu opieki nad zabytkami są przepisy wynikające

z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. 2024 poz. 1292, ze zm.). Zapis w ustawie mówi jasno, że zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami.

Program ma na celu, w szczególności:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego, dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Wojewódzki, powiatowy i gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje odpowiednio sejmik województwa, rada powiatu i rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Program jest potem ogłaszany w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Z realizacji programu zarząd województwa, powiatu i gminy (burmistrz, prezydent miasta) sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy. Sprawozdanie z realizacji wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami jest przekazywane Generalnemu Konserwatorowi Zabytków i właściwemu Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków w celu jego wykorzystania przy opracowywaniu, aktualizacji i realizacji krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

3. Analiza spójności Programu z dokumentami strategicznymi

3.1. Poziom uwzględnienia zapisów Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami to dokument strategiczny uchwalany przez Radę Ministrów na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego zgodnie z zapisami Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tj. Dz.U. 2024 poz. 1292, z późn. zm.).

Dokument ten określa cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na okres czterech lat. Wskazuje on także szczegółowo

kierunki działań i zadania w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, jak również warunki i sposób ich finansowania oraz harmonogram ich realizacji.¹

Głównym celem programu jest „Zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce”. W programie wskazano cele szczegółowe oraz kierunki działań, które przyczynią się do ochrony dziedzictwa kulturowego kraju na poziomie lokalnym i centralnym. W dokumencie poruszono także kwestie związane z budową świadomości społecznej wartości zabytków na terenie kraju.

W Programie określono cele główne i cele szczegółowe stanowiące drogowskaz dla działań związanych z dziedzictwem kulturowym.

Cel główny został dookreślony w trzech celach szczegółowych oraz w ośmiu kierunkach działań strategicznych, tj. w:

- Weryfikacji wybranego zasobu zabytków i wzmocnieniu narzędzi ochrony dziedzictwa o wyjątkowej wartości,
- Wzmocnieniu potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków,
- Roli zabytków w zrównoważonym rozwoju (edukacja i partycypacja).

3.2. Poziom uwzględnienia zapisów Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030

Znaczenie dokumentu w kontekście programu opieki nad zabytkami jest ważne, gdyż jednym z ustawowych celów programów opieki nad zabytkami jest włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju.

Celem strategicznym jest efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej zróżnicowanych potencjałów rozwojowych do osiągnięcia: konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia i większej sprawności państwa oraz spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej w długim okresie.

Koncepcja kładzie nacisk na budowanie i utrzymywanie ładu przestrzennego, ponieważ decyduje on o warunkach życia obywateli, funkcjonowaniu gospodarki i pozwala wykorzystywać szanse rozwojowe. Dokument formułuje również zasady i działania służące zapobieganiu konfliktom w gospodarowaniu przestrzenią i zapewnieniu bezpieczeństwa. Uwzględnia także problematykę ochrony dziedzictwa kulturowego w systemie kształtowania prawidłowej polityki przestrzennej.

Jako cele polityki przestrzennej w aspekcie ochrony zabytków wskazano:

- ograniczenie presji urbanizacyjnej na obszary dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, poprzez rozwój narzędzi wspierania finansowego ochrony przyrody i krajobrazu;
- wprowadzenie systemu standardów zabudowy i zagospodarowania terenu na obszarach o niższym reżimie ochronnym;
- wprowadzenie narzędzi kompensacji utraconych korzyści ekonomicznych na terenach o wysokich restrykcjach konserwatorskich;
- wspieranie rewitalizacji zdegradowanych przestrzeni.

¹ <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP20230001470>

3.3. Poziom uwzględnienia zapisów Strategii Rozwoju Województwa Lubuskiego 2030+

W dniu 15 lutego 2021 roku Sejmik Województwa Lubuskiego podjął Uchwałę Nr XXVIII/397/21 w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Województwa Lubuskiego 2030+. To najważniejszy i podstawowy dokument samorządu województwa określający obszary, cele i kierunki polityki rozwoju regionu, stanowiący punkt wyjścia do przygotowania pozostałych regionalnych dokumentów strategicznych i operacyjnych.

Wyznaczony cel główny Strategii brzmi następująco: *Inteligentne gospodarowanie potencjałami regionu dla osiągnięcia zrównoważonego rozwoju, spójności społecznej i przestrzennej oraz wysokiej jakości życia mieszkańców*

Przedmiotowy dokument rozwija zapisy związane z celem strategicznym 1, który odnosi się m.in. do dziedzictwa kulturowego na terenie województwa.

Cel operacyjny 1.6: Rozwój potencjału turystycznego

Kierunki interwencji (działań) celu operacyjnego 1.6:

- a. Promocja i rozwój markowych produktów turystycznych województwa.
- b. Tworzenie warunków do rozwoju turystyki aktywnej i specjalistycznej.
- c. Poprawa stanu obecnej i tworzenie nowej infrastruktury turystycznej, w tym bazy noclegowej i konferencyjnej o wysokim standardzie.
- d. Promocja lubuskich podmiotów branży turystycznej.
- e. Wsparcie marketingowe dla funkcjonowania turystyki biznesowej, aktywnej i specjalistycznej.
- f. Zintegrowany system promocji oferty turystycznej, skierowanej do różnych grup odbiorców.
- g. Wspieranie oraz efektywna współpraca z podmiotami działającymi w obszarze turystyki w tym w ujęciu transgranicznym.
- h. Podnoszenie jakości obsługi i usług turystycznych.
- i. Rozwój szlaków, tras turystycznych, budowa oraz integracja dróg/ścieżek rowerowych.
- j. Kreowanie, wsparcie i realizacja działań z zakresu racjonalnego wykorzystywania i ochrony zasobów środowiska naturalnego oraz dziedzictwa kulturowego.
- k. Wsparcie rozwoju turystyki pakietowej wykorzystującej potencjały i położenie województwa.
- l. Wspieranie powstania działalności uzdrowiskowej w regionie.

Także w kolejnym celu strategicznym, jakim jest – region silny w wymiarze społecznym oraz bliski obywatelowi (cel 2), wskazano kierunki interwencji spójne z przedmiotowym opracowaniem.

Cel operacyjny 2.4: Zapewnienie bogatej oferty kulturalnej oraz ochrona i promocja dziedzictwa kulturowego

Kierunki interwencji (działań) celu operacyjnego 2.4:

- a. Wspieranie ponadlokalnych przedsięwzięć kulturalnych realizowanych na obszarze województwa.
- b. Wsparcie i realizacja inwestycji z zakresu budowy, rozbudowy, modernizacji i wyposażenia obiektów kultury.
- c. Poprawa dostępności do zasobów dziedzictwa kulturowego, w tym z wykorzystaniem nowoczesnych technik gromadzenia, opracowywania i upowszechniania zbiorów.
- d. Ochrona i promocja cennych obiektów dziedzictwa kulturowego.
- e. Kreowanie atrakcyjnej oferty kulturalnej z wykorzystaniem cyfryzacji zasobów i instytucji kultury.

3.4. Poziom uwzględnienia zapisów Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubuskiego

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubuskiego został przyjęty uchwałą nr XLIV/667/18 przez Sejmik Województwa Lubuskiego dnia 22 września 2014 r. Pierwszy Plan zagospodarowania przestrzennego województwa został przyjęty uchwałą nr XXIX/399/02 przez Sejmik Województwa Lubuskiego dnia 23 kwietnia 2018 r.

To dokument określający politykę zagospodarowania przestrzennego samorządu województwa. Wraz ze strategią rozwoju województwa stanowi on podstawę prowadzenia polityki rozwoju. Plan ma

w założeniu warunkować korzystne przemiany rozwoju gospodarczego, wzrostu poziomu i jakości życia, konkurencyjności regionu z zachowaniem zasad zrównoważonego rozwoju. Plan stanowi ramy dla studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, a także określa uwarunkowania i kierunki rozwoju województwa lubuskiego. W 2 celu strategicznym określonym jako - zrównoważony rozwój społeczny ustalono jako cele operacyjne m.in.: ochronę walorów przyrodniczych i krajobrazowych oraz dziedzictwa kulturowego oraz budowanie na nich tożsamości regionalnej (2.7), a także rewitalizację obszarów zdegradowanych (2.8.). Natomiast w 3 celu strategicznym ustalonym jako - rozwój konkurencyjnej gospodarki jednym z celów operacyjnych jest rozwój potencjału turystycznego województwa (3.12). Wyznaczone w planie strategiczne cele rozwoju przestrzennego zostaną osiągnięte poprzez realizację szczegółowych kierunków rozwoju województwa lubuskiego, wyznaczonych dla poszczególnych stref tematycznych, w tym m. in. strefy przyrodniczej, społecznej, kulturowej.

W ramach systemu przyrodniczego wyznaczono kierunki polityki i zagospodarowania przestrzennego w tym: ochronę krajobrazu (kierunek 5). W celu realizacji tego kierunku ustalono działania: 1. ochronę najcenniejszych fragmentów krajobrazu naturalnego i kulturowego oraz 2. opracowanie audytu krajobrazowego. Zwrócono również uwagę na aleje drzew, które stanowią istotny element kształtujący krajobraz kulturowy i jeśli nie zagrażają bezpieczeństwu ludzi i mienia powinny podlegać ochronie.

W ramach ochrony dziedzictwa kulturowego i rozwoju turystyki wyznaczono kierunki polityki i zagospodarowania przestrzennego:

- Kierunek 1. Zachowanie i ochrona obiektów zabytkowych,
- Kierunek 2. Kreowanie i ochrona spójnego oraz harmonijnego krajobrazu kulturowego,
- Kierunek 3. Efektywne wykorzystanie walorów dziedzictwa kulturowego, w tym przede wszystkim na cele turystyczne,

- Kierunek 4. Kształtowanie tożsamości kulturowej,
- Kierunek 5. Kompleksowa rewitalizacja obszarów zdegradowanych, ze szczególnym uwzględnieniem obiektów zabytkowych.

W planie określono listę obiektów archeologicznych wskazanych do objęcia szczególną ochroną, ze względu na znaczenie ponadregionalne, zabytki proponowane do wpisu na listę pomników historii lub utworzenia parku kulturowego, a także inne zabytki, które ze względu na swoje cenne wartości w zakresie dziedzictwa kulturowego województwa, powinny zostać objęte szczególną ochroną.

4. Wnioski z przeprowadzonej analizy dziedzictwa kulturowego województwa lubuskiego

- Województwo lubuskie należy do jednych z zasobniejszych w zabytki. Z uwagi na różnorodną przeszłość krain historyczno-geograficznych wchodzących w skład istniejącego od 1999 roku województwa, można zaobserwować odmienność form architektonicznych i rozwiązań artystycznych kształtujących jego krajobraz kulturowy w południowej i północnej części. Widoczne jest zróżnicowanie tych części województwa także pod kątem ilości zabytków.
- O wysokim potencjale materialnego dziedzictwa kulturowego województwa świadczą obiekty o wybitnych wartościach artystycznych i historycznych, objętych ochroną. Należą do nich obiekty figurujące na liście światowego dziedzictwa UNESCO, zespoły zabytkowe uznane za pomniki historii oraz parki kulturowe. Na terenie województwa lubuskiego znajduje się 8 obiektów najwyższej rangi (obiekty wpisane na listę UNESCO (1) , pomniki historii (7), parki kulturowe (2).
- Krajobraz kulturowy województwa lubuskiego w porównaniu z innymi regionami Polski i Unii Europejskiej został w stosunkowo niewielkim stopniu przekształcony. Zachowane pierwotne, bądź nawiązujące do pierwotnych układy przestrzenne oraz obiekty zabytkowe determinują atrakcyjny i różnorodny charakter krajobrazu kulturowego Ziemi Lubuskiej. Szczególnie obszary wiejskie zachowały w dużym stopniu cechy historyczne i ład przestrzenny, harmonijnie skomponowany z przyrodniczym otoczeniem, stanowiącym element podnoszący walory krajobrazu kulturowego regionu.
- Najstarszymi elementami krajobrazu kulturowego województwa lubuskiego są stanowiska archeologiczne o własnych formach terenowych, takie jak grodziska, wały, czy kurhany. W okresie średniowiecza kolonizacja na prawie niemieckim spowodowała procesy kształtowania układów przestrzennych miast i wsi oraz pozostawiła w krajobrazie regionu fortyfikacje miejskie, murowane kościoły, do dnia dzisiejszego stanowiącymi dominanty w zabudowie miejscowości. Dzisiejszy krajobraz kulturowy miast i miasteczek w większości kształtuje zabudowa XIX i XX-wieczna, głównie mieszkalna i zagrodowa. Negatywny wpływ na krajobraz kulturowy miały zniszczenia II wojny światowej, powojenne rozbiórki, późniejsze przebudowy oraz nierzadko odbudowy, podejmowane bez sankcjonowania historycznych wartości przestrzennych, a także wieloletnie zaniedbania właścicieli i użytkowników zabytków.

- Dziedzictwo kulturowe województwa lubuskiego stanowi cenny element kulturowy, społeczny i gospodarczy regionu, jednakże jego potencjał nadal nie jest w pełni wykorzystany i wyeksponowany, a zły stan zachowania części zabytków obniża znacznie walory tych obiektów i atrakcyjność turystyczną regionu. W najgorszym stanie zachowania na terenie województwa znalazły się obiekty przemysłowe, gospodarcze i folwarczne. Przyczyną tego stanu rzeczy jest brak użytkowania tych obiektów, co związane jest z przemianami społeczno-gospodarczymi lat 90. XX w., kiedy to nierentowność produkcji doprowadziła do likwidacji wielu przedsiębiorstw na terenie województwa.
- Najlepszy stan zachowania zabytków odnotowano w miastach na prawach powiatu – w Gorzowie Wielkopolskim i Zielonej Górze oraz w powiecie sulęcińskim. Być może do lepszej sytuacji zabytków w tych ośrodkach przyczynia się lepszy stan budżetów miast wojewódzkich, jak również dobre praktyki w pozyskiwaniu środków zewnętrznych z funduszy Unii Europejskiej. Zabytki w najgorszym stanie zachowania znajdują się na terenie powiatów słubickiego, następnie strzelecko-drezdeneckiego oraz międzyrzeckiego. Są to regiony zlokalizowane w północnej części województwa lubuskiego, słabiej zaludnione, niż pozostałe obszary województwa. Mniejszy odsetek liczby mieszkańców może przekładać się na niższy poziom uzyskiwanych dochodów przez władze samorządowe, które w znacznej mierze partycypują w kosztach remontów zabytków.
- Teren województwa charakteryzuje się wysokim udziałem zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków (piąte miejsce w kraju) – 499 obiektów. Łącznie na terenie całego województwa lubuskiego zasób stanowisk archeologicznych stanowi około 4% stanowisk archeologicznych zlokalizowanych na terenie kraju. Zasób zabytków archeologicznych stale zmienia się, m.in. poprzez nowe odkrycia. Do ważniejszych odkryć w ostatnich latach zaliczyć można m.in.: groby ciałopalne kultury łużyckiej z epoki brązu w Tucholi Żarskiej, które obejmowały naczynia ceramiczne i szczątki ludzkie (2021 r.), odkrycie nieznanego wcześniej cmentarzyska kurhanowego społeczności kultury łużyckiej w Zielonej Górze – Łężycy (2024 r.) czy odkrycie pozostałości Bramy Mostowej z przełomu XV i XVI w. podczas przebudowy ulicy Spichrzowej w Gorzowie Wielkopolskim. W roku 2023 w Szprotawie odkryto ponad 100 brakteatów z XIII w.
- Głównymi ośrodkami turystycznymi w województwie lubuskim są: Gorzów Wielkopolski, Zielona Góra, Świebodzin, Nowa Sól, Kostrzyn nad Odrą, Żagań oraz Łagów, Lubniewice, Pszczew i Dobiegniew, które wyznaczono na podstawie wielkości ośrodka miejskiego oraz ilości i różnorodności głównych form turystyki w nich uprawianej, a także liczby przechodzących przez miejscowość szlaków turystyki krajoznawczej. Ze względu na bogactwo elementów środowiska przyrodniczego, w szczególności obecność lasów i jezior oraz szeroką gamę ośrodków turystycznych, przeznaczonych do uprawy różnych form turystyki, obszarami o intensywnym rozwoju turystyki są Jeziora Pszczewskie, Międzyrzecki Rejon Umocniony, Jeziora Lubniewickie, Jeziora Łagowskie oraz Rejon Żagański, a także rejon Zielonej Góry i Nowej Soli. Jako obszar o unikalnym charakterze pod względem turystycznym należy wyróżnić teren Krainy Warty i Noteci (KOTURED), o znaczeniu regionalnym. Charakteryzuje się on bogatymi walorami przyrodniczo-krajobrazowymi,

położeniem przy głównych szlakach komunikacyjnych oraz bogactwem atrakcji turystycznych.

- Do najciekawszych atrakcji turystycznych na terenie województwa lubuskiego należą m.in.: Park Mużakowski, Park Narodowy Ujście Warty, Szlak Kościołów Drewnianych Regionu Kozła, miasta wojewódzkie Zielona Góra i Gorzów Wielkopolski, Międzyrzecki Rejon Umocniony, Lubuskie Centrum Winiarstwa i Winnica Samorządowa, Figura Jezusa Chrystusa w Świebodzinie, Pocysterski Zespół Klasztorny w Gościkowie – Paradyżu, Zamek Joannitów w Łagowie, Zamek Piastowski w Międzyrzeczu, Ruiny pałacu w Zatoniu, Zamek i pałac w Lubniewicach, żagańska biblioteka klasztorna, skansen etnograficzny w Ochli.
- Na terenie całego województwa działają placówki muzealne, które przyciągają turystów ciekawą, ofertą kulturalną. Tematyka placówek gminnych i prywatnych w większości oscyluje wokół II wojny światowej, co określa również kierunek zainteresowań historią militarną społeczeństwa. Zbiory muzealne na terenie województwa corocznie się powiększają i na koniec roku 2024 stanowiły wartość blisko 142 tysięcy muzealiów. Po wyraźnym spadku liczby zwiedzających muzea w 2020 roku (związany z pandemią COVID19) corocznie wzrasta liczba osób odwiedzających placówki muzealne na terenie województwa.
- Turystyka w województwie lubuskim oparta jest o wartościową ofertę zachęcającą do odwiedzenia województwa. Region w ostatnich latach kojarzony jest ze słonecznymi winnicami i ciekawymi produktami kulinarnymi, drogami wodnymi, szlakami sztuki sakralnej i militarnymi. Wszystkie wymienione atuty stanowią pretekst do uprawiania turystyki, która angażuje i stanowi nietuzinkową formę edukacji. Pozwala to (właściwie przy okazji), zapoznać z historią i bogactwami naturalnymi regionu. Szczególnie ważnym z punktu widzenia regionu jest Lubuski Szlak Wina i Miodu, a także szlaki związane z militariami i fortyfikacjami województwa lubuskiego. W związku z tym, jako priorytetowe należy uznać dążenie do rozbudowywania Lubuskiego Szlaku Wina i Miodu np. o elementy związane z turystyką kulinarną, zaś w aspekcie dziedzictwa militarnego proponuje się koncentrację działań na Lubuskim Szlaku Fortyfikacji, w tym włączenie do niego nowych obiektów i wyznaczenie dokładnej trasy zwiedzania.
- Spośród 2137 produktów znajdujących się na liście Produktów tradycyjnych Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi 84 pochodzi z terenu województwa lubuskiego. Na liście produktów tradycyjnych z terenu województwa znajdują się głównie mięsa oraz produkty mięsne, a także napoje (alkoholowe i bezalkoholowe).
- Na przestrzeni ostatnich czterech lat poprawiła się sytuacja związana z opracowaniem gminnych ewidencji zabytków oraz programów opieki nad zabytkami na szczeblu gminnym i powiatowym. W roku 2021 tylko 8 gmin z terenu województwa posiadało aktualne programy opieki nad zabytkami. Końcem roku 2024 liczba gmin posiadających aktualne programy stanowiła wartość 36. 17% gmin z terenu województwa nie posiada opracowanych gminnych ewidencji zabytków. Również 17% gmin z terenu województwa nie przyjęło stosownych zarządzeń w sprawie przyjęcia gminnej ewidencji zabytków. Celem ochrony obiektów zabytkowych oraz w celu przeciwdziałania degradacji zabytków należy

dążyć do opracowania gminnej ewidencji zabytków przez wszystkie gminy województwa lubuskiego.

5. Tożsamość województwa lubuskiego

5.1. Zarys historyczny

Województwo lubuskie jest stosunkowo młodym tworem, powstałym w wyniku reformy administracyjnej, wprowadzonej w dniu 1 stycznia 1999 r. Obszar województwa złożony jest z kilku różnorodnych krain historycznych charakteryzujących się złożoną przeszłością i związanych z różnymi organizmami państwowymi. Są to przede wszystkim Śląsk, Wielkopolska, Nowa Marchia oraz Dolne Łużyce. Na złożony obraz krajobrazu kulturowego dzisiejszego lubuskiego składają się:

- północna część Dolnego Śląska (powiat krośnieński, nowosolski, zielonogórski, świebodziński, żagański),
- wschodnia część Dolnych Łużyc (powiat żarski i rejon gubiński w powiecie krośnieńskim),
- historyczna Ziemia Lubuska (powiat słubicki i sulęciński),
- historyczna Nowa Marchia jako część Marchii Brandenburskiej (powiat gorzowski i strzelecko-drezdenecki),
- zachodnia część Wielkopolski (powiaty międzyrzecki i wschowski, gminy Babimost i Kargowa w powiecie zielonogórskim, a także gmina Zbąszynek w powiecie świebodzińskim).

Zachodnia część powiatu świebodzińskiego związana była historycznie z Ziemią Lubuską i włączona została w XIII wieku do Marchii Brandenburskiej. Natomiast teren gminy Przewóz w powiecie żarskim i gminy Sława w powiecie wschowskim posiadają genezę śląską. W okresie wczesnego średniowiecza (X – połowa XIII wieku) cały obszar obecnego województwa lubuskiego znajdował się w granicach monarchii piastowskiej, a następnie należał do wielkopolskich i śląskich piastowskich książąt dzielnicowych. W pierwszej połowie XIII wieku zostały utracone tereny związane z Łużycami, Ziemią Lubuską i Pomorzem Zachodnim na rzecz Marchii Wschodniej i Marchii Brandenburskiej. Należące obecnie do województwa lubuskiego tereny Dolnego Śląska znalazły się w wydzielonym w połowie XIII wieku księstwie glogowskim, a od 1279 roku wchodziły w skład księstwa glogowsko-żagańskiego. W pierwszej połowie XIV wieku księstwo znajdowało się w zależności lennej od korony czeskiej.

W 1482 roku Ziemia Krośnieńska z Krosnem Odrzańskim, Sulechowem i Lubkiem znalazła się w granicach Marchii Brandenburskiej. Przy Śląsku pozostał jedynie okręg świebodziński, tworzący enklawę pomiędzy posiadłościami Wielkopolski i Marchii Brandenburskiej. W 1484 roku, po przegranej wojnie z królem czeskim Maciejem Korwinem, księstwo żagańskie stało się częścią posiadłości czeskich, zarządzaną przez namiestników. Byli wśród nich późniejsi królowie Polski: Jan Olbracht i Zygmunt Stary.

W XVII wieku Śląsk wraz z Czechami znalazł się pod panowaniem katolickich Habsburgów. Po 1740 roku, w wyniku wojny o Śląsk, dawna dzielnica śląska anektowana została do Królestwa Prus, a po drugim rozbiórze Rzeczypospolitej włączono do niego również ziemie wielkopolskie. Z tego względu w 1793 roku obszar obecnego województwa lubuskiego znalazł się w granicach jednego państwa – Królestwa Prus, a następnie stał się częścią Rzeszy Niemieckiej.

Po II wojnie światowej, w wyniku ustaleń konferencji jałtańskiej, ziemie na wschód od Odry i Nysy Łużyckiej znalazły się w granicach państwa polskiego. Północna część omawianego obszaru weszła w skład województwa poznańskiego, a część południowa – województwa wrocławskiego. W 1950 roku powstało województwo zielonogórskie ze stolicą w Zielonej Górze w granicach zbliżonych z obecnym województwem lubuskim, z wyłączeniem powiatu głogowskiego i gminy Przemków (powiat szprotawski). W wyniku reformy administracyjnej kraju z 1975 roku powstały dwa nowe województwa. Województwo gorzowskie, w którego skład weszły północne obszary regionu, a także dawne powiaty choszczeński i myśliborski, wydzielone z województwa szczecińskiego oraz Międzyzchód z województwa poznańskiego. Nowe województwo zielonogórskie powstało na obszarze południowej części regionu, sięgając po Świebodzin na północy, lecz już bez regionów głogowskiego i wschowskiego, z nowymi gminami: Wolsztyn, Siedlec i Zbąszyń, wyłączonych z województwa wielkopolskiego. Kolejna reforma administracyjna przeprowadzona w 1999 roku spowodowała powstanie województwa lubuskiego. W ramach nowo powstałego organizmu administracyjnego przywrócono stan sprzed reformy w 1975 roku. Wyłączono jednak z niego teren powiatu głogowskiego.

Różnorodna przeszłość historyczna oraz brak silnego ośrodka kulturowego, poza epizodycznymi rolami Kostrzyna, Głogowa i Żagania jako stolicami księstw, spowodowało brak jednorodnego oblicza dziedzictwa kulturowego na terenie województwa. Znaczące centra kulturowe, takie jak Wrocław, Poznań, Frankfurt nad Odrą, Berlin, a także Szczecin, były punktami odniesienia dla tego regionu. W każdym z odmiennie ukształtowanych regionów, architektura, budownictwo, dzieła malarstwa, rzeźby oraz rzemiosła artystycznego, otrzymały indywidualne cechy. Przygraniczny charakter tych ziem spowodował odcisnięcie na zabytkach szczególnego piętna, związanego ze zjawiskiem przenikania się kultur. Panująca w naszym regionie wielość stylów architektonicznych, ich przemieszanie stanowi o wyjątkowości dziedzictwa kulturowego województwa lubuskiego.

6. Charakterystyka krajobrazu kulturowego

Województwo lubuskie charakteryzuje się zróżnicowanym krajobrazem kulturowym, który łączy w sobie szereg cech odzwierciedlających dawne metody gospodarowania i adaptacji środowiska naturalnego. Charakter krajobrazu, obok cech środowiska przyrodniczego jest określany spuścizną materialną w postaci architektury sakralnej, rezydencjonalnej, mieszkalnej, użyteczności publicznej, obronnej, cmentarzy, a także zieleni komponowanej oraz dziedzictwa archeologicznego. Składnikami określającymi krajobraz kulturowy są również takie elementy jak szlaki drogowe,

rolnictwo oraz przemysł wpływające na współczesne przemiany i formy krajobrazu, a także tereny o znacznie mniejszym nasyceniu zaludnienia, gdzie środowisko naturalne jest mniej przekształcone przez działalność człowieka - przede wszystkim zwarte kompleksy leśne.

Krajobraz kulturowy województwa lubuskiego ukształtowany został w realiach pogranicza, w wyniku przenikania się wpływów różnorodnych kultur i tradycji. Najstarszymi elementami tego krajobrazu są stanowiska archeologiczne o własnych formach terenowych, takie jak grodziska, wały, czy kurhany. W okresie średniowiecza kolonizacja na prawie niemieckim spowodowała procesy kształtowania układów przestrzennych miast i wsi oraz pozostawiła w krajobrazie regionu fortyfikacje miejskie, murowane kościoły, niekiedy z masywnymi wieżami, do dnia dzisiejszego stanowiącymi dominanty w zabudowie miejscowości. Ich zabudowa, w obecnym kształcie, jest wynikiem wielowiekowych przekształceń i nawarstwień zróżnicowanych stylowo w różnych częściach obecnego lubuskiego. Dzisiejszy krajobraz kulturowy miast i miasteczek w większości kształtuje zabudowa XIX i XX-wieczna, głównie mieszkalna i zagrodowa. Negatywny wpływ na krajobraz kulturowy miały zniszczenia II wojny światowej, powojenne rozbiórki, późniejsze przebudowy oraz nierzadko odbudowy, podejmowane bez sankcjonowania historycznych wartości przestrzennych, a także wieloletnie zaniedbania właścicieli i użytkowników zabytków.

Zasoby przyrodnicze

Poza szeroko pojętą działalnością człowieka innym czynnikiem, który również ma istotny wpływ na kształt krajobrazu kulturowego, są elementy środowiska naturalnego, takie jak lasy, tereny uprawne oraz układ hydrograficzny, także ulegające powolnym przemianom. Województwo lubuskie jest najbardziej zalesionym w Polsce, lasy zajmują ponad połowę powierzchni regionu (ok. 52%). Największymi rzekami regionu są Odra, Warta, Bóbr i Nysa Łużycka. Ważnym czynnikiem układu hydrograficznego są jeziora, które stanowią istotny element krajobrazu północnej części województwa. Należy podkreślić, iż właściwa gospodarka leśna, rolna oraz gospodarka w obrębie układu hydrograficznego pozostaje w ścisłym związku z zagadnieniami ochrony krajobrazu kulturowego.

Zgodnie z danymi na koniec roku 2024 prawie 37,5% województwa lubuskiego to obszary prawnie chronione.

Na Ziemi Lubuskiej utworzono dotychczas dwa Parki Narodowe – Park Narodowy Ujście Warty oraz Drawieński Park Narodowy (częściowo położony na terenie woj. zachodniopomorskiego) oraz 8 parków krajobrazowych. Wśród nich wyróżnia się szczególnie Park Krajobrazowy Łuk Mużakowa, który w od 2011 zyskał certyfikat Geoparku Europejskiego, obejmujący zarówno polską, jak i niemiecką część geoparku. Jako jedyny w Polsce należy do Światowej Sieci Geoparków zrzeszającej geoparki narodowe o statusie Światowego Geoparku UNESCO. Dużym zainteresowaniem cieszy się zwłaszcza Ścieżka Turystyczna „Dawna Kopalnia Babina”.

W województwie ponadto, w całości lub części znajduje się 78 obszarów Natura 2000, 71 rezerwatów przyrody, 47 obszarów chronionego krajobrazu, 2 stanowiska dokumentacyjne, 408 użytków ekologicznych, 14 zespołów przyrodniczo – krajobrazowych oraz 1 446 pomników przyrody.

Szlaki kulturowe

Krajobraz kulturowy województwa lubuskiego charakteryzuje się bogactwem szlaków kulturowych do których zaliczyć można m.in.: Dankowski Szlak Pieszy, Drewniane kościoły szlakiem sztuki.

Poznań – Zielona Góra, European Culture Route FORTE CULTURA (Europejski Szlak Kulturowy FORTE CULTURA), Historyczny Szlak Bitewny, Kamienny Szlak, LUBTUTEJSZE – Kalejdoskop, Lubuska Droga św. Jakuba, Lubuski Szlak Fortyfikacji, Lubuski Szlak Organowy, Lubuski Szlak Wina i Miodu, Miejski Szlak Historyczny w Strzelcach Krajeńskich, Międzyrzecki Rejon Umocniony – MRU, Międzyrzecz. Poznaj Nasze Miasto, Pieszo-rowerowy „Szlak nenufarów”, Polsko-niemiecki szlak kulturowo-przyrodniczy „Zakonów rycerskich na Ziemi Lubuskiej”, Rowerowy Szlak Edukacyjny Trasa Trzech Muzeów, Rowerowy Szlak Królewski, Szlak Bachusików w Zielonej Górze, Szlak Bunkry, tamy, mosty, Szlak cysterski. Pętla Wielkopolsko-Lubuska, Szlak Czterech Pancernych i Psa w Żaganiu, Szlak Dolina Trzech Młynów, Szlak Dziedzictwa Kulturowego Augustianów Żagańskich, Szlak Dziesiątka Bogdaniecka, Szlak Elektrowni Wodnych, Szlak Kamiennych Zabytków Dawnego Prawa, Szlak Mistrza Ołtarzy z Gościszowic, Szlak Osobliwości Rezerwatów, Szlak Parków i Ogrodów po obu stronach Nysy, Szlak 15. Południka, Szlak po Starym Kraju, Szlak po Świętym Kraju, Szlak „Prowincja zapomniana”, Szlak Romański, Szlak „Rządzone Habitem”, Szlak Sakralnej Sztuki Barokowej im. Michaela Willmanna, Szlak Kościołów Drewnianych Regionu Kozła, Szlak Krzyży Pokutnych, Szlak „Nad Jabłonną”, Szlak Starej Kolejki Zielona Góra – Szprotawa, Szlak śladami Johanna Keplera w Żaganiu, Szlak „Wędrówki melancholijne”, Szlak Wielkiej Ucieczki w Żaganiu, Szlak „Zamki, dwory i pałace”, Ścieżka geoturystyczna „Dawna kopalnia Babina”, Wiejski Szlak Budowniczych Organów, Szlak Papuszy w Żaganiu, Zamki, dwory i pałace czy Żagański Szlak Książęcy.

Układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowlane

Województwo lubuskie charakteryzuje się dużym nasyceniem zabytkowych układów urbanistycznych. Około 30 z nich posiada średniowieczną genezę z czasów lokacji. Większość miast wywodzi się z wcześniejszych podgrodzi i osad targowych zakładanych w X i XI wieku oraz z wczesnośredniowiecznych systemów grodów obronnych. Regularne rozplanowanie miast na tym obszarze jest efektem szeroko zakrojonej reformy przestrzennej przeprowadzonej przez Henryka Brodatego w pierwszym czterdziestolecu XIII wieku na Śląsku oraz działań margrabiów brandenburskich, na włączonych do Marchii Brandenburskiej terenach Ziemi Lubuskiej. Wśród miast objętych lokacją w XIII znalazły się m. in. Bytom Odrzański, Dobiegniew, Gorzów Wielkopolski, Gubin, Kozuchów, Krosno Odrzańskie, Lubsko, Międzyrzecz, Nowe Miasteczko, Otyń, Przewóz, Skwierzyna, Sława, Strzelce Krajeńskie, Sulęcín, Szprotawa, Wschowa, Zielona Góra, Żagań, Żary. Zazwyczaj przy lokacji wytyczano centralnie położony kwadratowy bądź prostokątny rynek, z ratuszem usytuowanym pośrodku. Z narożników rynku wybiegały pod kątem prostym po dwie prostopadłe do siebie ulice. Rozdzielały one osiem prostokątnych przestrzeni przeznaczonych pod zabudowę mieszkalną oraz tworzyły podstawę w miarę regularnej sieci ulic ciągnących się do miejskich wałów i rowów, zastępowanych zwykle murami obronnymi. System kamiennie-ceglanych średniowiecznych obwarowań zachował się w niezłym stanie w Kozuchowie, Ośnie Lubuskim, Strzelcach Krajeńskich oraz częściowo w Gubinie i Zielonej Górze.

W czasach nowożytnych na obszarze obejmującym obecne województwo lubuskie powstało kolejnych 11 miast, założonych zazwyczaj z inicjatywy prywatnej. Nowe ośrodki urbanistyczne różnią się od założeń średniowiecznych mniejszą skalą, a niekiedy także odmiennością rozplanowania. Wśród nowożytnych miast wyróżniają się Brody, ukształtowane w połowie XVIII wieku, według zasad urbanistyki barokowej, a także pochodzące z II poł. XVII w. Krzystkowice, stanowiące obecnie część Nowogrodu Bobrzańskiego, których plan wyznaczony został w kształcie litery C (od imienia ówczesnego władcy Łużyc, Chrystiana). Oryginalny plan, oparty na starej osadzie solnej, otrzymała

w połowie XVIII wieku Nowa Sól. W sposób indywidualny ukształtowane zostały ośrodki miejskie w Bobrowicach (a właściwie tzw. Nowego Osiedla, założonego po pożarze w 1648 starej części miasta), Jasieniu (1660) i Trzebiechowie (1707).

Wśród miast o najlepiej zachowanej zabytkowej strukturze urbanistycznej najwyżej plasują się Wschowa, Świebodzin, Lubsko, Drezdenko, Ośno Lubuskie i Zielona Góra. Szczególną wartość posiada Wschowa, dzięki zachowanemu kompleksowi trzech układów planistycznych – ośrodka średniowiecznego i dwóch przedmieść – tzw. Nowych Miast (1663 i 1683), będących niegdyś niezależnymi jednostkami osadniczymi. Unikatowe walory posiada także miniaturowe założenie urbanistyczne Łagowa, ulokowane pomiędzy dwoma jeziorami. Godny zauważenia jest również fakt, iż często założenia pałacowo-parkowe były włączane w kompozycję urbanistyczną miast, jak to miało miejsce w Brodach w XVIII w., czy w Łęknicy podczas XIX-wiecznych przekształceń. Wielkie założenia parkowe stanowią istotny komponent miast takich jak Żagań, Żary, Iłowa, Kargowa czy Trzebiechów.

Krajobraz kulturowy województwa lubuskiego tworzą jednakże przede wszystkim niewielkie miasta i miasteczka. Szczęśliwie zniszczenia II wojny światowej, jakie były udziałem wielu większych ośrodków, ominęły mniejsze z nich. Miasta i miasteczka o zachowanym układzie przestrzennym z tradycyjną zabudową, zachowały się w kilkunastu ośrodkach, takich jak m. in. Babimost, Bledzew, Bobrowice, Brody, Brójce, Bytnica, Czerwieńsk, Jasień, Lubniewice, Lubrza, Nowe Miasteczko, Otyń, Sława, Słońsk, Szlichtyngowa, Torzym.

Nie można pominąć, iż w rezultacie zniszczeń, powojennych rozbiórek i późniejszych niewłaściwych działań, częściowo lub całkowicie zabudowę śródmiejską utraciły miasta: Dobiegniew, Gorzów Wielkopolski, Gubin, Krosno Odrzańskie, Kostrzyn, Nowogród Bobrzański, Ośno Lubuskie, Przewóz, Strzelce Krajeńskie, Sulęcín, Trzebiel, czy Żagań, a w mniejszym stopniu również Bytom Odrzański, Kożuchów, Rzepin, Szprotawa i Żary.

Układy ruralistyczne

Układy ruralistyczne stanowią znaczący element krajobrazu kulturowego województwa lubuskiego. Większość wsi zachowała historyczne rozplanowanie, a najczęściej także zabudowę zagrodową oraz skromne budynki użyteczności publicznej, jak np. świetlice wiejskie czy karczmy. Przede wszystkim jednak niezwykle cennym komponentem lubuskiej wsi są zabytkowe pałace, dwory, często zachowane w formie ruiny, a także związane z nimi folwarki i zieleń komponowana. Większość wsi na terenie województwa lubuskiego posiada średniowieczny rodowód, są to najczęściej wielodrożnice

i owalnice. Wsie nowożytne, głównie te założone podczas kolonizacji fryderycjańskiej na terenie mokradeł warciańskich i noteckich, charakteryzują się zabudową typu zagrodowego, rozproszoną na znacznym obszarze i usytuowaną na niewielkich wyniesieniach terenu. Dla wsi będących własnością rycerską, a następnie szlachecką, typowe są realizacje założeń dworskich i pałacowych, sprzężonych z parkami i zespołami folwarcznymi. W budownictwie wiejskim przeważają XIX i XX-wieczne budynki mieszkalne i gospodarcze, murowane lub wzniesione w konstrukcji ryglowej, nakryte ceramicznymi dachami, niekiedy z dobrze zachowaną stolarką okienną i drzwiową.

Ważnym składnikiem kulturowym osady wiejskiej jest jej rozplanowanie, świadczące o czasie i okolicznościach powstania. Kulturowo najcenniejsze i zwykle najstarsze są wykształcone prawdopodobnie już w XII wieku okolnice, będące zwartymi osadami skupionymi wokół kołistego placu (Koło, Kuligowo, Łąkie). W XIII wieku przeobrażone lub nowo założone wsie otrzymały układy w postaci owalnic, ulicówek, łańcuchówek. Najwięcej, bo aż około 400 utrzymało się czytelnych układów ulicówek. Wieś tego typu założona jest na prostym odcinku drogi i posiada zwartą

zabudowę po obu jej stronach (Zabłocie, Stary Kisielin/obecnie dzielnica Zielonej Góry, Łagów i Gronów). Łańcuchówki rozciągnięte są niekiedy kilometrami, a ich zabudowa jest nieregularna i rozluźniona.

Zasadnicza sieć osadnictwa wiejskiego na obszarze województwa lubuskiego ukształtowała się w okresie od XIII do XIV wieku. Ponowny ruch osiedleńczy rozwinął się w XVI wieku, wraz z rozwojem gospodarki folwarcznej, karczunkiem lasów oraz przejmowaniem pod uprawy gorszych gleb. Przy folwarkach oddalonych od wsi powstawały nieduże osady, najczęściej rzędówki. Innym typem rozplanowania, powstałym pod koniec XVIII wieku, jest widlica, czyli rozwidlająca się ulicówka (Kołczyn, Żółwin).

Proces industrializacji w XIX wieku wywarł znaczący wpływ na rozwój przestrzenny wielu wsi. Rozwinęły się one w wielodrożnice, a pierwotny plan owalnicy i ulicówki często tracił na czytelności. Jednakże nadal wiele miejscowości posiada dawny lub tylko nieznacznie zmieniony układ ruralistyczny. Drewniane domy zastąpione zostały w XIX-XX wieku murowanymi, bardziej okazałymi. Dzisiejszy obraz wsi lubuskiej koresponduje z historycznym. Istotnym elementem krajobrazu wsi jest drewniana architektura szkieletowa, szczególnie narażona na proces niszczenia. Warto w tym miejscu zasygnalizować również jakże istotnym komponentem lubuskiej wsi są aleje przydrożne, zarówno w obrębie układów, jak i poza nimi, jako element łączący kompozycyjnie sąsiednie miejscowości.

Architektura sakralna

Zabytki sztuki sakralnej stanowią obok budynków o funkcji mieszkalnej grupę najliczniej zachowanych obiektów zabytkowych na terenie województwa lubuskiego. Są one także obiektami o wysokiej klasie artystycznej. Wśród 489 kościołów wpisanych do rejestru zabytków odnajdziemy przykłady wszystkich epok i stylów.

Do najstarszych zabytków zaliczamy wiejskie kościoły romańskie, powstałe w południowej części województwa – w Starym Żaganiu (XII wiek), Iławie, Biedrzychowicach Dolnych – z I poł. XIII wieku. Z drugiej połowy XIII wieku pochodzi liczna grupa kamiennych kościołów wiejskich (ponad 20) zlokalizowanych w rejonie Kożuchowa, Szprotawy i Żagania (Niwiska, Studzieniec, Mirocin Dolny, Bożnów, Bieniów, Mycielin). Wysokiej jakości architekturę reprezentują gotyckie kościoły farne w Dobiegniewie, Gorzowie Wlkp., Kożuchowie, Lubniewicach, Lubsku, Międzyrzeczu, Ośnie Lubuskim, Sulechowie, Szprotawie, Zielonej Górze, a także gotycka fara w Gubinie, pozostająca od końca II wojny światowej w stanie ruiny. W XIV i XV wieku na terenach wiejskich powstały liczne kościoły wczesnogotyckie i gotyckie, jako obiekty jednonawowe – w Bogaczowie, Dębowej Łęce, Gołaszynie, Jabłonowie, Jędrzychowicach, Koninie Żagańskim i in.

W Lubuskiem odnajdujemy również ślady działalności zakonów – cystersów w Mironicach, Bledzewie (niezachowany), Gościkowie, augustianów w Żaganiu, jezuitów w Otyniu i Międzyrzeczu oraz zakonów rycerskich: templariuszy w Ostrowie k. Sulęcina, a także joannitów w Łagowie i Słońsku.

Renesans w architekturze sakralnej zaznaczył się skromnie, z uwagi na brak ośrodków władzy książęcej i związanego z nim mecenatu. Reprezentowany jest głównie w rozbudowie gotyckich świątyń, np. o kaplice oraz przebudowie i modernizacji wnętrza. Zmiany podyktowane były przyjęciem luteranizmu i nowymi wymogami liturgii. Za to barok pozostawił po sobie znaczną ilość budowli sakralnych o wysokiej jakości artystycznej. Od podstaw założono klasztor bernardynów we Wschowie, kolegium jezuickie w Żaganiu oraz kościół cysterski w Rokitnie. W wyniku przebudowy

barokową szatę otrzymał klasztor jezuitów w Otyniu (dawny zamek), klasztory cystersów w Gościkowie i augustianów w Żaganiu oraz fara we Wschowie.

Odrębna grupa wyjątkowych zabytków sakralnych na terenie lubuskiego to kościoły drewniane wzniesione w konstrukcji zrębowej. Najcenniejsze są świątynie w Kosieczynie, Borszynie, Nowej Wiosce, Niedźwiedziu i Trzebulach. Kościół w Kosieczynie datowany na 1389 r. jest jednym z najstarszych tego typu obiektów w kraju. Równie cenny jest kościół w Klępsku. Wśród kilkudziesięciu obiektów konstrukcji ryglowej wymienić należy – kościoły w Bojadłach, Chwałowicach, Gorzycy, Gralewie, Janczewie, Lubięcinie, Lubiechni Małej, Pożrzadle, Rokitnicy, Sękowicach, Zielonej Górze, Żelechowie. Niekiedy występują rozwiązania mieszane zrębowo-szkieletowe, jak np. w Chlastawie. Wyjątkowym pod względem konstrukcyjnym jest kościół w miejscowości Kalsko, posiada on bowiem konstrukcję podwójną – od wewnątrz zrębową, na zewnątrz późniejszą - szkieletową.

Wśród przykładów architektury sakralnej XIX-wiecznej należy wskazać kościoły wiązane z nazwiskiem słynnego berlińskiego architekta Karla Friedricha Schinkla lub związane z jego kręgiem, zachowane m. in. w Gliźnie (1837 r.), Trzebiechowie (1823 r.), Torzymiu (1831–1835), Międzyrzeczu (1833 r.) i Dąbroszynie (przebudowa XVIII-wiecznej świątyni zrealizowana została w latach 1825–1828).

Nadal nie rozpoznany i wymagający badań naukowych jest nurt modernistyczny w architekturze sakralnej. Przykładem zabytkowej świątyni w tym stylu jest kościół pw. Chrystusa Króla w Gorzowie Wielkopolskim, zaprojektowany z ekspresjonistycznym szykiem przez berlińskiego architekta Curta Steinberga w 1930 r. w rozwijającej się wówczas dzielnicy przemysłowej.

Cmentarze

Pierwsze cmentarze w okresie średniowiecza zakładano jedynie przy kościołach oraz klasztorach. Począwszy XVI wieku nekropolie zakładano zazwyczaj poza murami miejskimi, co upowszechniło się w XVII i XVIII wieku w miastach, zwłaszcza wśród gmin ewangelickich. Z tego okresu pochodzą trzy niezwykle cenne cmentarze, stanowiące obecnie lapidaria rzeźby nagrobnej we Wschowie z 1609 roku, Kożuchowie z 1634 roku i Bytomiu Odrzańskim z 1654 roku.

Z najstarszych nekropolii czynny jest cmentarz przy kościele pw. Nawiedzenia NMP w Żaganiu, czy cmentarz w Kożuchowie, istniejący poza murami miasta od XIV wieku. Jego początki związane są z epidemią dżumy. Wiejskie cmentarze przykościelne utrzymały się do XIX wieku. Nieliczne przykościelne cmentarze wiejskie są nadal czynne np. w Lipinkach Łużyckich, Lubanicach i Lubięcinie. Niekiedy wiejskie cmentarze zakładano z dala od kościoła już w XVIII wieku, np. w Gębicach, Mościcach, Tarnawie Krośnieńskiej. Na terenie województwa lubuskiego w owym czasie upowszechnił się także zwyczaj zakładania rodowych cmentarzy (dworskich i pałacowych), które powstawały zazwyczaj na obrzeżach parków. Posiadały one niekiedy mauzolea i połączone były z rezydencją aleją. Tego typu założenia istnieją w licznych rezydencjonalnych założeniach parkowych (np. Bielicach, Borowie Wielkim, Dankowie, Cybinie, Drwalewicach, Wiehlicach, Popęszycach). Wraz ze zmianą regulacji prawnych na początku XIX wieku, kiedy wykluczono zakładanie cmentarzy w obrębie lub na obrzeżach miejscowości, w drugiej połowie XIX wieku na wsi założono liczne cmentarze lokalizowane w znacznej odległości od zabudowy. Obecnie pozostałościami po tych założeniach są zwykle zespoły nasadzeń, zauważalne w krajobrazie, rzadko już kwatery grobowe

i nieliczne ogrodzenia murowane i żeliwne. Dużą grupę wśród dawnych nekropolii stanowią cmentarze przekształcone w XIX i XX w. w parki i skwery, np. w Krośnie Odrzańskim, Gorzowie Wielkopolskim, Międzyrzeczu, czy w Zielonej Górze.

Cmentarze żydowskie zgodnie z dawną tradycją już od czasów średniowiecza lokalizowane były z dala od zabudowy miast. Zachowały się nieliczne tego typu miejsca spoczynku (Gorzów, Słubice, Skwierzyna) lub pozostałości po nich (Ośno Lubuskie, Międzyrzecz, Sulęcín, Szprotawa, Wschowa, Zielona Góra, Żagań).

Architektura rezydencjonalna

Zamki, dwory i pałace stanowią ważną część dziedzictwa kulturowego województwa lubuskiego. Obiekty rezydencjonalne zachowały się w niemal każdej wiosce, a połączone funkcjonalnie i kompozycyjnie z folwarkami i parkami, do dziś stanowią istotny element kształtujący krajobraz kulturowy regionu. Chronionych wpisem do rejestru jest ok 300 tego typu zespołów zabudowy. Z uwagi na złożoną przeszłość lubuskiego w zbiorze architektury rezydencjonalnej odnajdujemy całe bogactwo stylów i form sztuki, będące wyrazem różnorodnych tendencji w architekturze. Przykładowo północny region Dolnego Śląska, położony na terenie Środkowego Nadodrza, stanowił bezpośrednie rezydencjonalne zaplecze Berlina, a jednocześnie stanowił historyczne pogranicze polsko-pruskie o dużym znaczeniu politycznym.

Do najstarszych rezydencji, powstałych w XIII wieku, należą zamki zachowane do naszych czasów w formie ruiny lub reliktyw wchłoniętych w późniejsze rozbudowy, np. w Krośnie Odrzańskim, Przewozie i w Żarach. Z krośnieńskiego zamku przetrwała XIII-wieczna ściana kurtynowa, z książęcego zamku w Przewozie – cylindryczna wieża, a z rycerskiego założenia w Żarach pierwotne skrzydło. Nieco późniejsze, bo XIV-wieczne są zamki w Kożuchowie, Łagowie, Międzyrzeczu (trwała ruina) i w Świebodzinie (częściowo w ruinie). Obiekty te podlegały wielokrotnym przebudowom i rozbudowom.

Z gotyckich wież rycerskich, tzw. wież mieszkalnych, do najlepiej zachowanych należą obiekty w Witkowie i Dietrichowicach. W Chomętowie przetrwał z kolei średniowieczny dwór obronny. Zachowały się również czytelne w obrębie rozbudowanych założeń, wieże w Borowie Polskim, Janowcu, Lipinkach Łużyckich, Miodnicy, a także ich relikty w Letnicy, Lubrzy, Sękowicach, Trzebielu i Żarkach Wielkich.

Największym założeniem rezydencjonalnym z okresu manieryzmu na Śląsku jest zamek w Siedlisku. Malowniczo położony zespół zabudowy na wzniesieniu przy zakolu Odry, obecnie znajduje się w stanie częściowej ruiny. Z XVI i pierwszej połowy XVII wieku pochodzą dwory obronne, często otoczone fosą, lokalizowane głównie w południowej części województwa (Borowina, Broniszów, Chotków, Cziradz, Iłowa, Niwiska, Przybyszów, Siecieboryce, Świdnica, Trzebiel).

Wśród wielkich założeń pałacowych z okresu baroku wyróżniają się pałace w Brodach, Żaganiu i Żarach. Skromniejsze założenia pałacowe w Bojadłach i Zaborze odznaczają się także walorami architektonicznymi i artystycznymi. Nieodłącznym dopełnieniem barokowych rezydencji są cenne założenia parkowe, połączone z nimi kompozycyjnie. Spośród innych barokowych rezydencji wymienić należy pałace w Białkowie, Bieczu, Bobowicku, Długiem, Drezdenku, Henrykowie, Jasieniu, Kargowej, Lasocinie, Lubniewicach (stary zamek), Ochli, Sławie, Suche Dolnej i Żubrowie. Przebudowany w okresie baroku zamek joannitów w Słońsku, będący w stanie ruiny, jest jedynym w tej części Europy przykładem niderlandzkiej architektury zamkowej z połowy XVII w.

Cennym przykładem architektury klasycystycznej jest pałac w Gliźnie, w którego architekturze odnaleźć możemy wpływy pałacu Sanssouci w Poczdamie. W tym stylu zbudowane zostały również dwory i pałace, m.in. w Bobrowku, Dobruszowie Wielkim, Kolesinie, Kruszynie, Marysinie, Ochli, Osowej Sieni, Rokitnicy, Sosnach, Stypulowie Górnym, Wiechlicach. Wiele rezydencji, nowych bądź powstałych w rezultacie przekształceń starszych budowli, powstało w drugiej połowie XIX i na

początku XX wieku. Pałace z tego okresu reprezentują wszystkie style eklektyczne: neogotycki (Mierzęcín, Drwalewice, Dąbroszyn, Luboszyce), neorenesans francuski (Trzebiechów, Nowa Wieś, Przełazy), neoklasycyzm (Jelenin, Osiecznica, Osiek, Zielona Góra - Zatonie), eklektyzm (Bogaczów, Kalsk, Klenica, Dąbrówka Wielkopolska).

Budynki użyteczności publicznej

Wzrost prestiżu miast i ich rozwój gospodarczy symbolizowały ratusze wznoszone już w pierwszej połowie XIV wieku. Wśród nich wyróżnia się ratusz w Gubinie. Prawdopodobnie w końcu XIV lub początkach XV wieku powstał gotycki ratusz w Zielonej Górze, którego mury obwodowe zachowały się na wysokości dwóch kondygnacji i piwnic. Gotyckie relikty murów odnajdujemy w architekturze ratusza w Kożuchowie, Sulechowie, Szprotawie, Świebodzinie, Wschowie i Żarach. Renesansowe ratusze w Bytomiu Odrzańskim

i Lubsku, charakteryzują się oryginalną formą i bogatym wystrojem. Wysokie wartości artystyczne posiada także barokowy ratusz z detalem renesansowym w Szprotawie. Do cennych siedzib rajców z okresu XIX -wiecznego zaliczamy ratusze w Ośnie Lubuskim, Skwierzynie i Strzelcach Krajeńskich, w formach nawiązujących do stylów historycznych. Ich projektantami byli wybitni architekci z kręgu Karla Friedricha Schinkla. Przykładem XX - wiecznym jest modernistyczny budynek ratusza z lat 1924- 1926 w Gorzowie Wlkp.

Najstarsze szkoły powstawały już w średniowieczu. Ze źródeł wiemy, iż w okresie tym funkcjonowała szkoła parafialna w Gubinie. Z przełomu XVI i XVII wieku pochodzi natomiast szkoła parafialna

w Świebodzinie, przebudowana w XIX wieku. W renesansowej formie zachowała się natomiast szkoła ewangelicka z 1607 roku we Wschowie. W Szprotawie istnieje do dnia dzisiejszego budynek dawnej szkoły katolickiej z 1593 roku, przebudowany kolejno w XVIII i XIX wieku oraz budynek dawnej szkoły ewangelickiej z 1773 roku. Bytom Odrzański posiada renesansowy budynek kalwińskiego gimnazjum akademickiego, wzniesiony na początku XVII wieku i przekształcony w 1716 roku na zbór ewangelicki. Do budynków oświatowych zaliczyć można także zespół szpitalny w Żaganiu, obecnie Państwowa Szkoła muzyczna.

Budowle użyteczności publicznej to także liczne przytułki, szpitale i domy opieki społecznej. W tej grupie wyróżnia się barkowy szpital w Broniszowie z 1765 r oraz Centrum Leczenia Dzieci i Młodzieży w Zaborze w barokowym zamku w Zaborze. Wśród innych tego typu obiektów wymienić należy budynki pocztowe, np. zajazd pocztowy w Zielonej Górze z 1770 r. związany z pocztą kurierską. Wraz z rozwojem komunikacji ważnym elementem wpływającym na rozwój miast i miasteczek były linie kolejowe, a wraz z nimi powstawały zespoły dworcowe, wieże ciśnień, mosty i wiadukty.

Cennym przykładem budynku użyteczności publicznej z doby modernizmu jest obecna siedziba Lubuskiego Teatru w Zielonej Górze, zbudowana w 1931 jako wielofunkcyjna hala miejska, przystosowana do przedstawień baletowych, operowych, teatralnych, a także do projekcji filmów, zespólna z kasą miejską (obecnie część administracyjna teatru). Powstała według projektu cenionego architekta Oskara Kaufmanna, twórcy słynnego berlińskiego teatru Volksbühne.

Formy zabytkowej zieleni

Najstarsze znane w naszym regionie formy komponowanej zieleni to wirydarze klasztorne. Tego typu zabytki zachowały się w Gościkowie-Paradyżu i we Wschowie. Renesansową genezę posiadają założenia w ramach rezydencji w Brodach, Sławie, Żarach i Żaganiu, a także ogród przy pałacu

w Małomicach. Wśród 157 wpisanych do rejestru zabytków lubuskich parków występują założenia pałacowe (107), dworskie (39), zamkowe (4), czy ogrody willowe (3). Ponadto to ochroną objęte są pojedyncze przykłady parków sanatoryjnych, szpitalnych, szkolnych, leśnych i jedno arboretum.

Najcenniejszym wśród zabytkowych parków jest Park Mużakowski, uznany za pomnik historii oraz wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, stworzony przez ekscentrycznego księcia Hermanna von Pückler-Muskau w latach 1815-1835. W uzasadnieniu decyzji o wpisie oceniono go jako arcydzieło geniuszu ludzkiego, wyjątkowy przykład europejskiego parku krajobrazowego, który wywarł ogromny wpływ na europejską sztukę ogrodową i wyznaczył nowe tendencje w rozwoju architektury krajobrazu. Park ten jest także największym założeniem – o powierzchni 700 ha (522 ha po stronie polskiej). Zabytek ten stanowi także modelowy przykład udanej współpracy transgranicznej służącej ochronie wspólnego europejskiego dziedzictwa po obu stronach Nysy Łużyckiej. Równie cenne są zabytkowe parki (oba przypałacowe) wywodzące się z barokowych ogrodów, a następnie przekształcone w stylu krajobrazowym w XIX w. - park w Żaganiu, w Brodach, a także park w Siedlisku i Łowej.

Niektóre założenia parkowe słynne są ze względu na autorstwo cenionych europejskich architektów krajobrazu, jak to ma miejsce w przypadku parków zaprojektowanych przez Eduarda Petzolda – np. w Gębicach, Mostkach, Sławie, czy czynnego nieco wcześniej (w I poł. XIX w.) Petera Josepha Lenné, autora parków w Dąbroszynie, Kamieniu Wielkim, Kiełpinie, Sosnach i w Zielonej Górze – Zatoniu.

Wśród publicznych zieleńców odnotować należy promenady miejskie, zakładane zwykle na terenach pofortyfikacyjnych. Najlepiej zachowały się w Kożuchowie, Gorzowie Wlkp., Wschowie i Żarach. Na terenie województwa znajdują się również ogrody japońskie, wydzielone np. w parkach w Brodach, Trzebiechowie i najcenniejszy w Łowie Żagańskiej, będący pierwowzorem ogrodu japońskiego we Wrocławiu.

Nieliczną grupę stanowią ogrody zakładane przy willach, pojawiające się już od 2 poł. XIX wieku a najczęściej spotykane w XX wieku. Ważnym zabytkiem w tej kategorii jest modernistyczny ogród przy nieistniejącej willi Wolfa w Gubinie, wybudowanej w 1926 r. przez twórcę stylu międzynarodowego w architekturze – Ludwiga Miesa van den Rohe. Nowatorski modernistyczny budynek wzniesiono na wysokiej skarpie, na wschodnim brzegu Nysy Łużyckiej, z widokiem na jej dolinę. Tarasowo urządzony ogród na skarpie jest istotnym komponentem całego założenia, które czytelne jest do dziś.

Nie można pominąć również tak istotnego elementu komponowanej zieleni, kształtującego krajobraz kulturowy w Lubuskiem jakim są aleje. Należy podkreślić, iż są one sukcesywnie obejmowane ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków przez Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (np. aleja dębów czerwonych w Zielonej Górze – Sucheju, czy aleja lipowa w Gołaszynie). Aleje są również ewidencjonowane przez organ ochrony zabytków, co jest ważnym krokiem w celu ich rozpoznania, udokumentowania oraz zachowania.

Zabytki techniki

Obiekty techniki stanowią istotny element kształtujący krajobraz kulturowy miast i mniejszych ośrodków. Wiele obiektów przemysłowych utraciło swoją dawną funkcję wraz ze zmianami ustrojowymi po 1989 r. Niektóre z nich zyskały nowe współczesne funkcje, inne pozostają niezagospodarowane, bądź ulegają rozbiórkom.

Z okresu poprzedzającego industrializację zachowały się nieliczne zabytki techniki, takie jak młyny wodne, z późniejszymi urządzeniami mechanicznymi i elektrycznymi (młyn w Kuźniku k. Międzyrzecza oraz w Iłowej Żagańskiej, Bogdańcu), czy wiatraki (trzy wiatraki w Lubięcinie wzniesione w latach 1795 i 1817 i na początku XIX wieku). Na początku XX wieku część młynów wodnych przerobiono na elektrownie, np. w Głusku, Dobiegniewie i w Bledzewie. Elektrownie wodne zlokalizowane są wzdłuż rzek - Bobru i Nysy Łużyckiej. Do najstarszych należą dwie elektrownie żagańskie. Inne elektrownie bobrzańskie to elektrownia w Małomicach z 1920 roku, Grajówka z 1922 roku, w Gorzupi z 1911 roku, w Dychowie oraz Starym Raduszu z 1935 roku. Elektrownie nad Nysą Łużycką zlokalizowane są m.in. w Sobolicach, Przesiece, Żarkach Wielkich, Zasiokach, Gubinie. Na rzece Drawie niedaleko Dobiegniewa znajduje się jedna z najstarszych na świecie elektrownia wodna „Kamienna” z 1898.

Istotną częścią zabytkowej zabudowy przemysłowej Ziemi Lubuskiej są jednak przede wszystkim budynki fabryczne z II połowy XIX i I połowy XX w. Na ten okres przypadał dynamiczny rozwój gospodarczo - ekonomiczny ziem regionu Odry, Nysy i Warty, które wówczas znajdowały się w granicach państwa niemieckiego. Od ok. 1865 r. datuje się rozkwit przemysłu, zwłaszcza włókienniczego, metalowego oraz związanego z produkcją alkoholi, głównie wina i winiaków. Z końca XIX i początku XX wieku pochodzą zakłady przemysłowe: rzeźnie, piekarnie i mleczarnie. Budynki browarów z końca XIX wieku zachowały się w Gorzowie Wlkp. (leżakownia piwa), Nowej Soli, Witnicy (słodownia wraz z wyposażeniem), Zielonej Górze i Żarach. Browar w Witnicy, z około 1900 roku, jest jedynym tego typu obiektem w regionie wykorzystywanym zgodnie ze swoim oryginalnym przeznaczeniem. Jednym z najstarszych zachowanych budynków przemysłowych w regionie jest dawna fabryka włókiennicza w Zielonej Górze przy ul. Fabrycznej 17 E i F, zbudowana przed 1846 rokiem. Liczne zakłady włókiennicze z drugiej połowy XIX wieku, po wymianie maszyn, częściowo utrzymały produkcję. Duże zielonogórskie fabryki włókiennicze z XIX i XX wieku zaadaptowane zostały na galerie handlowo-usługowe, mieszkania, bądź zmieniły profil produkcji. Do innych cennych obiektów przemysłowych z II poł. XIX w. i początku XX w. należą m. in. zielonogórski ZASTAL, nowosolski DOZAMET, fabryka obuwia „Carina” w Gubinie, fabryka mebli w Nowym Miasteczku i Żukowie oraz w Zielonej Górze. Większość z nich jest nieużytkowana. Jedną z nielicznych jest nadal funkcjonująca huta szkła w Wymiarkach, zbudowana w trzeciej ćwierci XIX wieku.

Powstające od II połowy XIX w. i w I połowie XX w. wielkie zakłady przemysłowe były istotnym czynnikiem rozwoju urbanistycznego miast, powiązanych z komunikacyjną infrastrukturą w postaci linii kolejowych, bocznic itp. Pozostałości torów kolejowych są również ważną spuścizną epoki industrializacji, które obecnie nieużytkowane często ulegają rozbiórkom.

Obiekty obronne i militarne

Ważnym elementem obronnym średniowiecznych miast i miasteczek były mury obronne. Na terenie województwa lubuskiego obwarowania miejskie wraz z bramami, basztami łupinowymi oraz cylindrycznymi basztami prochowymi lub więziennymi, zachowały się w pełnych obwodach w Kozuchowie, Ośnie Lubuskim i Strzelcach Krajeńskich. Krótkie odcinki murów lub ich relikty przetrwały w Dobiegniewie, Gorzowie Wlkp., Sulęcinie, Świebodzinie i Zielonej Górze. Baszty i wieże, zachowały się w Dobiegniewie, Gubinie, Lubsku, Szprotawie, Trzebielu, Wschowie, Zielonej Górze i Żarach. Ciekawym przykładem architektury obronnej są bramy miejskie w Łagowie, który nie posiadał murów miejskich.

Wraz z rozwojem artylerii mury obronne przestawały spełniać swoją podstawową funkcję i począwszy od XVII wieku, jako bezużyteczne popadały stopniowo w ruinę. W XIX wieku, w związku z rozwojem przestrzennym miast i wymogami komunikacji, rozebrano większość bram i murów. Proces likwidacji obwarowań zahamowany został pod koniec XIX wieku z uwagi na dostrzeżone w nich wartości zabytkowe.

Z nowożytnych przykładów architektury militarnej najważniejszymi są XVI i XVII-wieczne realizacje zespołów fortyfikacji: twierdzy w Kostrzynie nad Odrą i w Drezdenku. Twierdza Kostrzyn została w XIX wieku rozbudowana i zmodernizowana, a po 1850 roku wzmocniona o dalsze forty. W Krośnie Odrzańskim pozostała część jednego z bastionów ziemnych, jakimi Szwedzi umocnili w 1633 roku miasto. Czytelny jest do dziś system murowanych fortyfikacji bastionowych zamku w Siedlisku z lat 1612-1614. Projektantami fortyfikacji byli wybitni inżynierowie – m. in. Valentin von Säbisch z Wrocławia.

Cenne są także „najnowsze” XX-wieczne systemy fortyfikacyjne Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego oraz umocnienia rozmieszczone wzdłuż koryta rzeki Odry, zwane Pozycją Środkowej Odry. Fortyfikacje MRU zbudowane zostały przez Niemców w latach 30. i 40. XX wieku. To najpotężniejszy tego typu system obronny w Europie. Słabo rozpoznane pozostają nadal fortyfikacje polowe wznoszone przez Niemców pod koniec II wojny światowej. Jest to zespół schronów bojowych obserwacyjnych lub biernych wzniesionych wzdłuż lewego brzegu Odry na odcinku od Wrocławia do Krosna Odrzańskiego.

6.1. Charakterystyka obiektów Województwa Lubuskiego oraz wojewódzkich samorządowych jednostek organizacyjnych

We władaniu Samorządu Województwa Lubuskiego oraz jego jednostek organizacyjnych znajduje się kilkanaście obiektów zabytkowych (19), zgodnie z poniższą tabelą.

Tabela 1. Obiekty zabytkowe we władaniu Samorządu Województwa Lubuskiego.

Lp.	Obiekt	Adres	Właściciel/władający
1.	dom, XIX, nr rej.: 1987 z 25.03.1976 i 2555 z 21.11.1976	Zielona Góra ul. Niepodległości 15	Muzeum Ziemi Lubuskiej
2.	zespół willowy, ul. Sienkiewicza 11, poł. XIX: - willa, nr rej.: 2594 z 21.11.1976 - ogród willowy wraz z ogrodzeniem (od strony północnej, wschodniej i zachodniej terenu) oraz drzewostanem nr rej.: L-282/A z 3.04.2008	Zielona Góra ul. Sienkiewicza 11	Regionalne Centrum Animacji Kultury
3.	hala miejska z budynkiem administracyjnym, ob. Teatr Lubuski, Al. Niepodległości 3-5, 1931, 1974-78, nr rej.: L-296/A z 5.09.2008	Zielona Góra Al. Niepodległości 3/5	Lubuski Teatr im. Leona Kruczkowskiego
4.	leśniczówka i teren skansenu, nr rej.: 2090 z 26.11.1971	Zielona Góra (Ochla)	Muzeum Etnograficzne w

Lp.	Obiekt	Adres	Właściciel/władający
5.	dwór, 29.04.1971 nr rej. 2044	Zielona Góra (Ochla) ul. Ochla – Górna 5	Zielonej Górze (Ochla)
6.	willa, ul. Sikorskiego 107, 2 poł. XIX/XX, nr rej.: 333/89 z 19.09.1989	Gorzów Wlkp. ul. Sikorskiego 107	Wojewódzka i Miejska Biblioteka
7.	gmach teatru im. J. Osterwy, ul. Teatralna 9, pocz. XX, nr rej.: 2151 z 4.05.1971	Gorzów Wlkp. ul. Teatralna 9	Teatr im. Juliusza Osterwy
8.	zespół willowy, ob. muzeum, ul. Warszawska 35, 1903: - willa, nr rej.: KOK-I-240/79 z 22.03.1979 - oficyna, nr rej.: jw. - park, nr rej.: jw. - fontanna, nr rej.: L-495/A z 29.05.2012 - altana ogrodowa, nr rej.: jw. - ogrodzenie z bramą i furtą, mur. /met., nr rej.: jw.	Gorzów Wlkp. ul. Warszawska 35	Muzeum Lubuskie im. J. Dekerta w Gorzowie Wlkp.
9.	spichlerz, ul. Fabryczna 1, szach., XVIII, nr rej.: 185 z 16.03.1961 r. i KOK-I-16/76 z 22.10.1976	Gorzów Wlkp. ul. Fabryczna 1	Muzeum Lubuskie im. J. Dekerta
10.	młyn wodny, 1826, nr rej.: 640 z 18.12.1963 i KOK-I-79/76 z 02.11.1976	Bogdaniec ul. Leśna 37	Muzeum Lubuskie im. J. Dekerta
11.	kamienica, ul. Łokietka 23, 1902 nr rej.: KOK-I-377/91 z 12.12.1991	Gorzów Wlkp. ul. Łokietka 23	województwo lubuskie/ Wojewódzki Ośrodek Metodyczny w Gorzowie Wlkp.
12.	kamienica, ul. Łokietka 20a, 1911, nr rej.: KOK-I-378/91 z 12.12.1991	Gorzów Wlkp. ul. Łokietka 20A	województwo lubuskie/ Wojewódzki Ośrodek Metodyczny w Gorzowie Wlkp.
13.	Zespół zamkowo-parkowy - zamek (pałac) wraz z zespołem zabudowań gospodarczych składający się z: trzech oficyn ob. budynków mieszkalnych, oficyny ob. szkoły, stajni ob. budynku mieszkalnego (hotel), kostnicy ob. pracowni szkolnych, budyńku gospodarczego, szklarni, budyńku inwentarskiego, nr rej. 25 z 17.07.1951 r -park, nr rej. 24 z 17.07.1951 r.	Zabór ul. Zamkowa 1	SPZOZ – Centrum Leczenia Dzieci i Młodzieży w Zaborze / Młodzieżowy Ośrodek Socjoterapii
14.	Willa Paula Winklera Rej. zab. nr 2608 z dn 21.11.1976 r.	Zielona Góra ul. Bolesława Chrobrego 2	Wojewódzka Stacja Pogotowia Ratunkowego – SP ZOZ w Zielonej Górze
15.	Międzyrzecz – Obrzyce	Międzyrzecz	SP ZOZ Szpital Dla

Lp.	Obiekt	Adres	Właściciel/władający
	- zespół szpitala psychiatrycznego, ul. Poznańska 109, nr rej KOK-I-389/92 dyekz 13.04.1992 r. - pawilony dla chorych - budynek dyrekcji Szpitala Psychiatrycznego nr 40 a,b nr. Rej. KOK-I-390/92 z 13.04.1992 r. Kościół, obecnie Filialny pw. Niepokalanego Poczęcia NMP, nr rej KOK-I-391/92 z 13.04.1992 r. - cmentarz przyszpitalny nr rej KOK-I-392/92 z 13.04.1992 r. - kostnica - wieża ciśnień - pralnia - lodownia - mieszkania personelu - kuchnia - park szpitalny	ul. Poznańska 109	Nerwowo i Psychicznie Chorych w Międzyrzeczu / Województwo Lubuskie
16.	Park szpitalny w zespole Szpitala Psychiatrycznego 1885-1888, pocz. XX w., zespół architektoniczny Szpitala psychiatrycznego składający się z pawilonów nr 1-10, budynku administracyjnego nr 15, budynku nr 13, kotłowni i kostnicy 1885-1888, pocz. XX w., nr L-406/A (d. KOK-I-332) z 06.02.1986 r. oraz 29.08.2001 r.	Gorzów Wielkopolski ul Walczaka Działka nr 810/19 niezabudowana	Województwo Lubuskie
17.	aleja lipowa - XIX/XX, nr rej.: L-896/A z 8.11.2022	(dz. 753, 736 obr. Bobrowice gm. Bobrowice)	Województwo Lubuskie/Zarząd Dróg wojewódzkich w Zielonej Górze
18.	aleja lipowa - k. XIX, nr rej.: L-907/A z 11.04.2024	(obr. Radwanów gm. Kożuchów)	Województwo Lubuskie/Zarząd Dróg wojewódzkich w Zielonej Górze
19.	droga (aleja lipowa) od pałacu do wsi Grodziszczce, nr rej.: L/923/A z 24.10.2023	cz.dz.588/1 obr. Biecz gm. Brody)	Województwo Lubuskie/Zarząd Dróg wojewódzkich w Zielonej Górze

6.2. Dziedzictwo niematerialne

Dziedzictwo niematerialne odgrywa istotną rolę w jednoczeniu i określaniu kulturowej tożsamości grup społecznych. Odzwierciedla jej oczekiwania, które są wyrażane m.in. w formie języka, literatury, muzyki, tańca, obyczajów, ubioru.

Do dziedzictwa niematerialnego zaliczyć można m.in. gwarę, charakterystyczny ubiór czy twórczość ludową.

Dziedzictwo niematerialne lubuskiego jest ściśle związane z sytuacją polityczną, jaka zaistniała po zakończeniu II wojny światowej. Niemal całkowita wymiana ludności na terytorium Ziemi Lubuskiej w latach 1945 – 1947 spowodowała nagłe przerwanie ciągłości rozwoju kulturowego. Tradycje, zwyczaje, obrzędy, pieśni i tańce przeniesione przez nowych mieszkańców, reprezentujących wiele narodowości i grup etnicznych, zadecydowały o różnorodności kulturowej regionu, co stanowi z jednej strony o jego bogactwie kulturowym, z drugiej jednak strony może być utrudnieniem w podtrzymaniu w miarę jednolitego dziedzictwa niematerialnego w niejednorodnych kulturowo społecznościach lokalnych.

Przejawy kultury niematerialnej na terenie województwa lubuskiego są więc tak zróżnicowane, jak bogata i złożona jest przeszłość regionów tworzących dziś jeden organizm administracyjny. Nie bez powodu lubuskie nazywane jest tygłem kultur. Przejawia się to w bogatych obyczajach i tradycjach grup o różnym pochodzeniu etnicznym, osiadłych na Ziemi Lubuskiej po 1945 r. Całe grupy przesiedleńców z jednej miejscowości na dawnych Kresach zamieszkały w jednej lub kilku sąsiadujących ze sobą wsiach. Przesiedleńcy przywieźli z sobą narzędzia pracy, stroje ludowe, pamiątki rodzinne, a nawet elementy wystroju i wyposażenia wnętrz kościelnych. Wokół tych przedmiotów kultywowano pamięć na temat dawnych Małych Ojczyzn. Spośród wielu grup etnicznych przesiedlonych na teren województwa lubuskiego wyróżniają się górale czadeccy z Bukowiny Rumuńskiej, którzy zamieszkują okolice Brzeżnicy i w Złotnika w gminie Żary. Ich folklor pielęgnują zespoły „Watra” w Brzeżnicy, „Wichowianki” w Wichowie, „Dolina Sołonica” w Złotniku oraz Zespół „Stanowianie” ze Stanowa.

Ludowe tradycje Polesia podtrzymują zespoły „Gościszanki” w Gościeszowicach i „Mycieliniani” w Mycielinie. Ożywioną działalność kulturalną prowadzą dawni Tarnopołanie, skupieni w okolicach Żar. Zespoły śpiewacze Tarnopolan to „Jutrzenka” w Olbrachtownie i „Broniszowianki” w Broniszowie. W powiecie strzelecko-drezdeneckim, w miejscowości Brzoza, Ługi, istnieją skupiska społeczności łemkowskiej, działają zespoły pielęgnujące tradycje swoich pieśni i obyczajów, jak np. LEMKO TOWER.

Należy także zaznaczyć, że na niektórych terenach województwa lubuskiego, mimo rozbiorów, mamy do czynienia z ciągłością kulturową Polaków, a przetrwanie polskości w regionie Babimojszczyzny jest zasługą tamtejszej społeczności. Do utrwalenia odrębności kulturowej tych terenów przyczyniają się ludowe zespoły folklorystyczne. Kontynuują one tradycje gwary, stroju, pieśni i obyczaju. W Nowym Kramsku, Dąbrowce Wielkopolskiej i Zbąszynku działają zespoły kultywujące tradycje Wielkopolski Zachodniej. Działają zespoły „Dąbrowczanka”, „Kotkowiacy” w Zbąszynku, „Wiolinki” w Nowym Kramsku o różnym profilu, śpiewaczym, tanecznym, muzyczno-koźlarskim lub mieszanym.

Dziedzictwem niematerialnym w naszym województwie są przykładowo nazwy terenowe, w tym nazwy miejscowości. W rejonie Wschowy, Babimostu, Międzyrzecza oraz Skwierzyny utrzymało się

polskie nazewnictwo topograficzne. Większość miejscowości na pozostałym terenie posiada rdzeń polski lub dolnołużycki. Wiele wcześniejszych nazw miejscowości zostało w okresie kolonizacji niemieckiej zamienionych np. na odnoszące się do miejsc pochodzenia kolonistów. Znacząca przewaga nazw wsi i miasteczek od początku niemieckich występuje m. in. w rejonie Strzelec Krajeńskich, Szprotawy, Żagania, Żar i częściowo Kożuchowa. Obco brzmiące nazwy otrzymały też osady powstałe na zasiedlonych w XVII-XVIII wieku dolinach Warty i Noteci. Nazwy takie jak Altona, Malta, Savannach, Saratoga, Quebec, odnoszą się do kolonii amerykańskich lub wojny o wolność Stanów Zjednoczonych Ameryki. Odmienny charakter posiadają osady powstałe w okresie od XVI do XIX wieku np. przy folwarkach.

Ważną tradycją w zbiorze dziedzictwa materialnego, która przetrwała na terenie obecnego województwa lubuskiego aż do 1945 r. była kultura słowiańskich Łużyczan, zamieszkujących rejony Żar i Gubina. Po wojnie ludność ta podzieliła losy niemieckich przesiedleńców. Dzięki takim inicjatywom jak działające w rejonach Buczyny Centrum Sorabistyczne Łużyc Wschodnich, czy funkcjonującym przy Uniwersytecie Zielonogórskim „Studiom Sorabistycznym”, a także współpracy z łużyckim ośrodkiem „DOMOWINA” w Budziszynie, tradycje łużyckie są popularyzowane w Lubuskiem. Działalność w postaci badań etnograficznych, publikacji, sesji naukowych może przyczynić się do przetrwania tradycji kulturowych Łużyczan. Szczególnie należy docenić zrealizowany w latach 2013-2015 transgraniczny projekt badawczy pn.: „Dolne Łużyce i południowa część województwa lubuskiego. Krajobraz kulturowy w centrum Europy”, w ramach „Programu Operacyjnego Współpracy Transgranicznej Polska (Województwo Lubuskie)-Brandenburgia 2007-2013” przy wsparciu funduszy unijnych, czego pokłosiem są publikacje naukowe badaczy polskich i niemieckich (Krajobraz kulturowy: arystokratyczny, przemysłowy oraz krajobraz przyszłości, pod red. Güntera Bayerla i Lesza C. Belzyta – 2014, Krajobraz kultury w centrum Europy pod red. Güntera Bayerla i Lesza C. Belzyta – 2015 oraz Historia krajobrazu kulturowego Dolnych Łużyc i południowej części województwa lubuskiego, pod red. Güntera Bayerla, Lesza C. Belzyta i Axela Zutza – 2016).

Szczególne wartości niematerialne posiada odradzająca się wciąż na terenie województwa lubuskiego tradycja winiarska. Ważną rolę w popularyzowaniu tej tradycji ma powstałe w 2015 w Zaborze Lubuskie Centrum Winiarstwa z Winnicą Samorządową, szczytującą się mianem największej winnicy w kraju. Centrum przybliży historię winiarstwa na terenie województwa, odnawia winiarskie tradycje regionu i promuje współczesne winiarstwo lubuskie. Ponadto prowadzi działalność edukacyjną w zakresie upraw winiarskich, popularyzuje kulturę winiarską i lokalne winnice. Wyrazem odradzającej się tradycji winiarskiej w lubuskim jest także coraz lepiej rozpoznawalny Lubuski Szlak Wina i Miodu, utworzony w 2007 r., obejmujący także winnice położone na terenie Dolnego Śląska, Wielkopolski, województwa zachodniopomorskiego i Brandenburgii. W 2014 r. szlak zrzeszał 61 winnic. Należy podkreślić, iż tradycje winiarskie Ziemi Lubuskiej związane były z wieloma ośrodkami miejskimi, zwłaszcza z Zieloną Górą, ale także Gubinem, Krosnem Odrzańskim, Żaganiem, Żarami, Sulęcinem. Obecnie odradzają się w wielu mniejszych ośrodkach, takich jak np. Łaz, Mierzęcín, Gościkowo, Stara Wieś, Trzebule, Koźla, Wiechlice. Uprawy winorośli pojawiły się na tych ziemiach już w połowie XII wieku. Obecnie w regionie zarejestrowanych jest 36 producentów wina, którzy uprawiają ponad 100 hektarów winnic. Odradzająca się tradycja winiarska spowodowała popularyzację enoturystyki w naszym regionie. Szczególną wartość posiada organizowane co roku w Zielonej Górze święto miasta – Winobranie, które wraz z barwnym korowodem przyciąga rzeszę turystów do Winnego Grodu.

6.3. Zabytki w zbiorach muzealnych

W województwie lubuskim według danych gromadzonych przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, aktualnie działają 3 muzea wpisane do państwowego rejestru muzeów (działające w oparciu o statuty uzgodnione z MKiDN). Ponadto na terenie województwa funkcjonują placówki, które udostępniają samorządy i podlegające im instytucje kultury, a także osoby prywatne, a oficjalne ich statuty nie zostały zarejestrowane.

W województwie nie ma żadnej placówki prowadzonej wyłącznie przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Muzea prowadzone przez samorząd województwa to:

1. Muzeum Lubuskie im. Jana Dekerta w Gorzowie Wlkp. (cztery oddziały),
2. Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze,
3. Muzeum Etnograficzne w Zielonej Górze-Ochli.

Muzea prowadzone przez starostwa powiatowe i miasta na prawach powiatu:

1. Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej im. Alfa Kowalskiego w Międzyrzeczu,
2. Muzeum Wojskowe w Drzonowie,
3. Muzeum Archeologiczne Środkowego Nadodrza w Świdnicy.

Kolejną grupę stanowią muzea prowadzone przez samorządy gminne oraz placówki prywatne. Co interesujące tematyka tych placówek w większości oscyluje wokół II wojny światowej, co określa również kierunek zainteresowań historią militarną społeczeństwa. Za niezwykle pożyteczne należy uznać ciekawe inicjatywy lokalne, najczęściej wspierane przez władze gminne - izby regionalne, izby muzealne, izby pamięci, gabinety, itp. Wartością zbiorów i aranżacją ekspozycji wyróżniają się m. in. Izba Regionalna w Kożuchowie, Izba Muzealna w Krośnie Odrzańskim, Muzeum Cysterskie w Paradyżu, Muzeum Ziemi Torzymskiej w Ośnie Lubuskim, Izba Historii w Szprotawie, Skansen Łużycki w Buczynie (gm. Trzebiel), Izba Regionalna w Witnicy i Gabinet Historii Miasta w Żarach. Liczba takich placówek ciągle wzrasta, świadcząc o rosnącym zainteresowaniu historią i dziejami regionu.

Wykaz wybranych placówek muzealnych w podziale na typ przedstawiono poniżej.

Tabela 2. Placówki muzealne na terenie województwa lubuskiego w podziale na typ.

Typ muzeum	Placówki
Muzea archeologiczne i historyczne	• Muzeum Archeologiczne Środkowego Nadodrza w Świdnicy • Muzeum Martyrologii w Słońsku • Muzeum Obozów Jenieckich w Żaganiu • Muzeum Oflagu II C Woldenberg • Muzeum Grodu Santok (oddział Muzeum Lubuskiego im.

Typ muzeum	Placówki
	Jana Dekerta w Gorzowie Wielkopolskim)
Muzea etnograficzne oraz skanseny	• Muzeum Kultury i Techniki Wiejskiej w Bogdańcu (oddział Muzeum Lubuskiego im. Jana Dekerta w Gorzowie Wielkopolskim) • Skansen etnograficzny w Ochli
Muzea przyrodnicze, geologiczne i geograficzne	• Muzeum Bociana Białego w Kłopotcie • Muzeum Łąki w Owczarach • Park Dinozaurów w Nowinach Wielkich
Muzea regionalne i miejskie	• Izba Muzealna Stowarzyszenia Przyjaciół Ziemi Gubińskiej w Gubinie • Muzeum „Dom Szewca” w Pszczewie • Muzeum Lubuskie im. Jana Dekerta w Gorzowie Wielkopolskim - Muzeum Sztuk Dawnych w Gorzowie Wielkopolskim • Muzeum Miejskie w Nowej Soli • Muzeum Pogranicza Śląsko-Łużyckiego w Żarach • Muzeum Puszczy Drawskiej i Noteckiej im. Franciszka Grasia w Drezdenku • Muzeum Regionalne w Świebodzinie • Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej im. Alfa Kowalskiego w Międzyrzeczu • Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze • Muzeum Ziemi Szprotawskiej w Szprotawie • Muzeum Ziemi Wschowskiej we Wschowie • Muzeum Ziemi Torzyskiej w Ośnie Lubuskim • Wystawa Pamiątek Regionalnych w Słońsku
Muzea oraz skanseny techniki	• Gminny Skansen Maszyn i Urządzeń Rolniczych w Podmoklu Małym • Izba Pamięci Drogownictwa w Skwierzynie • Muzeum Gorzelnictwa w Turwi • Muzeum Instrumentów Muzycznych w Szybie • Park Drogowskazów i Słupów Milowych Cywilizacji w Witnicy • Skansen Pszczelarski w Pszczewie
Muzea wojskowe	• Lubuskie Muzeum Wojskowe w Drzonowie • Międzyrzecki Rejon Umocniony - Muzeum Fortyfikacji i Nietoperzy w Pniewie • Muzeum Chwały Oręża Polskiego w Witnicy • Muzeum Twierdzy Kostrzyn w Kostrzynie nad Odrą
Muzea zamkowe i pałacowe	• Baszta Krośnieńska w Kożuchowie • Pałac Lobkowitzów w Żaganiu

Typ muzeum	Placówki
	• Zamek w Międzyrzeczu
Pozostałe muzea	• Park Kultur Świata w Drezdenku

W zbiorach muzeów województwa lubuskiego uwzględnianych przez GUS znajdowało się na dzień 31.12.2024 blisko 142 tysięcy muzealiów. Najliczniejsze zbiory posiadają Muzeum im. Jana Dekerta w Gorzowie Wlkp., Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze oraz Muzeum Etnograficzne w Zielonej Górze-Ochli. W większości muzeów regionu zbiory liczą od kilkuset do kilku tysięcy zabytków. Zasób muzealiów w pozycjach inwentarzowych z roku na rok zwiększa się.

Wykres 1. Muzealia w pozycjach inwentarzowych na przestrzeni lat 2019-2024 na terenie województwa lubuskiego.

Na terenie województwa nadal tworzone są nowe placówki muzealne. W ostatnich latach uruchomiono Ośrodek Muzealno-Edukacyjny Parku Narodowego „Ujście Warty” w Słońsku, który m.in. poszerza ofertę edukacji przyrodniczej dla dzieci i młodzieży.

Po wyraźnym spadku liczby zwiedzających muzea w 2020 roku (związany z pandemią COVID19) corocznie wzrasta liczba osób odwiedzających placówki muzealne na terenie województwa.

Wykres 2. Zwiedzający muzea i oddziały na przestrzeni lat 2019-2024 na terenie województwa lubuskiego.

Niestety, nawet największe muzea w województwie lubuskim nie posiadają własnych pracowni konserwatorskich, co z pewnością rzutuje na stan zachowania zbiorów. Warto odnotować, iż liczne z muzeów mają swoje siedziby w zabytkowych obiektach. Dbałość użytkowników tych placówek o własne mienie stanowi jednocześnie realizację ustawowego obowiązku opieki nad zabytkami spoczywającym na właścicielu lub posiadaczu zabytku.

6.4. Charakterystyka zasobu kulturowego na tle innych województw

Największa liczba zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków znajduje się w województwach: dolnośląskim (9 018 zabytków stanowiących 11,4% całego zasobu), mazowieckim (8 115 zabytków – 10,2%), wielkopolskim (7 943 zabytków – 10,0%), warmińsko-mazurskim (6 455 zabytków – 8,1%) i małopolskim (6 328 zabytków – 8,0%); łącznie stanowią one blisko połowę (47,7%) wszystkich zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru.

wykres 3. Liczba zabytków wpisanych do rejestru zabytków na podstawie decyzji wojewódzkich konserwatorów zabytków

Miarodajnym wskaźnikiem rozlokowania obiektów zabytkowych na terenie kraju jest liczba obiektów w przeliczeniu na 100 kilometrów kwadratowych, przedstawiona poniżej. Różnica między województwem o największym zagęszczeniu obiektów zabytkowych na jednostkę powierzchni (dolnośląskie) a najmniejszym (podlaskie) jest prawie czterokrotna. Obszar województwa lubuskiego znajduje się na piątej pozycji (na 16 województw).

wykres 4. Liczba zabytków wpisanych do rejestru zabytków na podstawie decyzji wojewódzkich konserwatorów zabytków na 100 km².

Analizując liczbę zabytków w przeliczeniu na 1000 mieszkańców obszar województwa lubuskiego uplasował się na 1 pozycji.

wykres 5. Liczba zabytków w poszczególnych województwach w przeliczeniu na 1000 mieszkańców.

Ponadto warto wspomnieć, iż na terenie województwa lubuskiego znajdują obiekt ujęty na liście światowego dziedzictwa UNESCO, a w przypadku województw: łódzkiego, opolskiego, warmińsko – mazurskiego, zachodniopomorskiego i wielkopolskiego brak jest obiektów tego typu.

Biorąc pod uwagę wydatki na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego na jednego mieszkańca w roku 2023 województwo lubuskie uplasowało się na pozycji 8 z 16 województw. Wydatki na działań związany z ochroną dziedzictwa narodowego na terenie województwa w ostatnich latach wzrastają.

wykres 6. Wydatki na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego na jednego mieszkańca w podziale na województwa.

Podsumowując, na terenie województwa lubuskiego znajduje się najwyższa liczba obiektów zabytkowych w porównaniu do pozostałych województw (w odniesieniu do liczby mieszkańców). Wydatki województwa lubuskiego na ochronę dziedzictwa kulturowego określić można na poziomie średnim, w odniesieniu do pozostałych województw, z odnotowywaną tendencją wzrostową na przestrzeni ostatnich lat.

7. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

7.1. Obiekty najwyższej rangi

Na terenie województwa lubuskiego zlokalizowanych jest 9 obiektów najwyższej rangi (obiekty wpisane na listę UNESCO (1)², pomniki historii (7), parki kulturowe (2)).

² Obiekt wpisany na światową listę UNESCO stanowi także pomnik historii.

Do obiektów najwyższej rangi na terenie województwa lubuskiego zaliczyć można:

- Park Mużakowski/Muskauer Park, mający status obiektu transgranicznego. Położony jest po obu stronach granicznej rzeki – Nysy Łużyckiej. Park ma powierzchnię ok 700 ha, z czego 552 ha znajdują się po polskiej stronie. Objęty został wpisem w roku 2004 jako arcydzieło geniuszu ludzkiego. Jest to park krajobrazowy, jedno z czołowych dzieł europejskiej sztuki ogrodowej XIX wieku. Inicjatorem utworzenia parku był książę Hermann von Pückler-Muskau, właściciel majątku Muskau, literat a zarazem propagator i teoretyk ogrodnictwa krajobrazowego (stanowi pomnik historii od 2004 roku, również od 2004 roku na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO).

- Żagań - poaugustiański zespół klasztorny - powstały w XIII wieku jest najważniejszym elementem historycznego założenia urbanistycznego, wyróżniającym się w panoramie starego miasta jako wyodrębniona enklawa. Spośród trzech klasztorów kanoników regularnych istniejących w średniowieczu na terenie historycznego Śląska jest jedynym, który przetrwał czasy reformacji, będąc aż do pruskiej sekularyzacji na początku XIX wieku ważnym ośrodkiem nie tylko religijnym, ale także naukowym i oświatowym, promieniującym na całe księstwo żagańskie. W Żaganiu kształcili się wybitni teolodzy i znawcy prawa kanonicznego cenieni w Europie, a uniwersytecki poziom tej edukacji potwierdza unikatowa biblioteka klasztorna słynąca niegdyś z niezwykle zasobnego księgozbioru.

Pod względem artystycznym zespół zabudowań klasztoru, ukształtowany ostatecznie w XVIII wieku, prezentuje znakomite połączenie architektury gotyckiej z barokową. Jego monumentalny charakter, wyjątkowa przestrzeń wewnętrznych podziałów oraz ciekawe formy sztukatorsko-malarskiego wystroju odróżniają go od innych śląskich realizacji. W przeciwieństwie do miasta Żagania obiekt szczęśliwie uniknął poważniejszych zniszczeń podczas II wojny światowej (stanowi pomnik historii od 2011 roku).

- Kłępsk - Kościół pw. Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny - jedna z najstarszych zachowanych świątyń ewangelickich w tej części Europy, wyróżnia się wybitnymi wartościami historycznymi, artystycznymi i naukowymi. Świątynia, pierwotnie katolicka, następnie przebudowana i zaadaptowana do potrzeb lokalnej społeczności ewangelickiej, stanowi ważne materialne świadectwo wielonarodowej i wielowyznaniowej historii ziem polskich, których kolejni mieszkańcy inkorporowali dorobek kulturowy oraz spuściznę materialną poprzedników, wzbogacając tym samym lokalne dziedzictwo kulturowe. Kościół w Kłępsku jest ważnym źródłem dla historii drewnianej architektury sakralnej. Według najnowszych badań, w swojej strukturze budowlanej zawiera jeden z najstarszych zachowanych elementów drewnianej świątyni w konstrukcji zrębowej w Polsce. Jest ponadto jednym ze starszych szkieletowych kościołów protestanckich na terenie kraju. Zabytek stanowi interesujące połączenie gotyckiego typu drewnianego kościoła wiejskiego charakterystycznego dla architektury późnego średniowiecza oraz wczesnej świątyni protestanckiej z typowymi dla niej rozwiązaniami funkcjonalnymi i programem ideowym (stanowi pomnik historii od 2017 roku)

- Gościkowo-Paradyż - pocysterski zespół klasztorny - założenie przez wieki pełniło rolę ważnego ośrodka kultu religijnego oraz myśli teologicznej promieniującej nawet poza granice kraju głównie za sprawą Jakuba z Paradyża - wybitnego teologa i filozofa związanego z klasztorem.

Rangę Paradyża podkreślają jego związki z wybitnymi osobistościami, mężami stanu, politykami itp. Funkcję opatów sprawowali tu m.in: Marek Łętowski - sekretarz Zygmunta III Wazy, wychowawca Władysława IV, Paweł Sapieha - sekretarz wielki litewski, Andrzej

Załuski - biskup, wielki kanclerz koronny, mecenas, współtwórca biblioteki Załuskich. Intelktualne

i siłą rzeczy polityczne wzmocnienie opactwa sprzyjało utrzymywaniu polskich wpływów na zachodnich rubieżach ówczesnej Rzeczypospolitej (stanowi pomnik historii od 2017 roku).

- Rokitno - Sanktuarium Matki Bożej Rokitniańskiej - należy do najważniejszych ośrodków kultu maryjnego w zachodniej Polsce, który trwa w miejscowości nieprzerwanie od 2 połowy XVII w. i jest związany z obrazem Matki Bożej Rokitniańskiej, zajmującym szczególnie miejsce w historii i kulturze religijnej Rzeczypospolitej Polskiej. Barokowy kościół z XVIII w., zbudowany w Rokitnie dla potrzeb kultu obrazu, stanowi czytelny przykład późnobarokowej architektury sakralnej w nurcie śląsko-morawskim, o dobrze zachowanym, jednorodnym wystroju i wyposażeniu wnętrz. Budowla kościoła posadowiona została na sztucznie usypanym wzniesieniu otoczonym murem naśladującym obwarowania bastionowe. Powstała z fundacji zakonu cystersów i jest realizacją królewskiego architekta Karla Martina Frantza, w którego dorobku wymienia się także przebudowę zamku w Rydzynie dla hrabiego Aleksandra Józefa Sułkowskiego oraz przebudowę opactwa cysterskiego w Gościkowie-Paradyżu (stanowi pomnik historii od 2024 roku).
- Międzyrzecz - zamek piastowski z zespołem dworsko-parkowym stanowi przykład dobrze zachowanego zespołu przestrzennego średniowiecznej twierdzy z czytelnym układem historycznych nawarstwień. Ze względu na przygraniczne położenie Międzyrzecza, będącego jednym z najdalej na zachód wysuniętych grodów piastowskich, wzniesiony tu w XIV w. murowany zamek był w kolejnych stuleciach miejscem licznych walk o utrzymanie zachodnich granic I Rzeczypospolitej, aż do końca XVIII w., kiedy miejscowość znalazła się w obrębie zaboru pruskiego. Teren zamku i jego podgrodzia był także siedzibą regionalnej władzy administracyjnej: kasztelanii, a następnie starostwa niegrodowego. Zamek wzniesiony został za czasów panowania króla Kazimierza Wielkiego, na miejscu wcześniejszego warownego grodu słowiańskiego datowanego na IX/X w. Na istotną rolę Międzyrzecza jako ważnego ośrodka wojskowego, administracyjnego i religijnego w państwie pierwszych Piastów wskazują wzmianki w źródłach historycznych z epoki (stanowi pomnik historii od 2024 roku).
- Trzebiechów – dawne sanatorium jest jedynym w Polsce obiektem, którego wnętrza i wyposażenie zaprojektował Henry van de Velde – jeden z najwybitniejszych artystów europejskich przełomu XIX i XX wieku. Van de Velde rozpoczął prace w Trzebiechowie na przełomie 1902/3 roku. Przy czym wiadomo, że doglądał robót osobiście przynajmniej dwa razy. Zakres zleconych prac van de Veldego był szeroki. W gotowych/zastanych wnętrzach miał zaprojektować kolorystykę, dekorację ścian, meble, stolarkę okienną i drzwiową, dobrać tapety i tkaniny. Artysta współpracował z dobrze znanymi sobie – weimarską dworską stolarnią artystyczną Scheidemantela i artystyczną ślusarnią Otto Bergnera z Berka. Meble wykonały Warsztaty Drezdeńskie. To, co ocalało w trzebiechowskim sanatorium – odkryta spod nawarstwień kolorystyka pomieszczeń, pasowe dekoracje patronowe (szablonowe), stolarka okienna i drzwiowa, pojedyncze egzemplarze mebli, w tym przytwierdzone na stałe, wbudowane elementy wyposażenia – jest autentyczne, stanowi już jednak tylko fragment pierwotnego, kompleksowo zaprojektowanego wystroju sanatorium (stanowi pomnik historii od 2025 roku).

7.2. Obiekty wpisane do Rejestru Zabytków Województwa Lubuskiego

Województwo lubuskie należy do jednych z zasobniejszych w zabytki. Z uwagi na różnorodną przeszłość krain historyczno-geograficznych wchodzących w skład istniejącego od 1999 roku województwa, można zaobserwować odmiennosć form architektonicznych i rozwiązań artystycznych kształtujących jego krajobraz kulturowy w południowej i północnej części. Widoczne jest zróżnicowanie tych części województwa także pod kątem ilości zabytków. Najkorzystniej wypada południowa część województwa, w przeszłości stanowiąca obszar Dolnego Śląska i Dolnych Łużyc,

w obrębie której zlokalizowane jest blisko 3/4 zasobu. Skromniej prezentuje się w tym zestawieniu dziedzictwo kulturowe północnej części, będącej w przeszłości obszarem Nowej Marchii, które pozostawało pod wpływem Marchii Brandenburskiej, a także Pomorza Zachodniego. Z kolei część wschodnia w przeszłości Wielkopolska, wykazuje duże związki ze sztuką Śląska.

Według danych Narodowego Instytutu Dziedzictwa liczba zabytków z terenu województwa lubuskiego wynosi³:

- 4 434 zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków (księga A),
- 6 222 zabytków ruchomych wpisanych do rejestru zabytków (księga B),
- 499 zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków (księga C).

7.2.1. Zabytki nieruchome

Dane liczbowe zabytków nieruchomości województwa lubuskiego z podziałem na funkcję prezentuje poniższa tabela.

Tabela 3. Obiekty z rejestru zabytków nieruchomości w podziale na rodzaj.

Kategoria obiektu	Liczba obiektów
założenia przestrzenne: układy urbanistyczne, ruralistyczne, dzielnice, osiedla, ulice, place	37
obiekty sakralne: kościoły (różnych wyznań), klasztory, dzwonnice, kaplice, kapliczki, figury, zespoły klasztorne i zespoły kaplic	595
obiekty budownictwa obronnego: mury obronne, forty, fosy, bastiony, baszty, bramy forteczne, schrony, wieże obronne, zespoły twierdz	23
budowle użyteczności publicznej: siedziby władz, szkoły i internaty/bursy, banki, poczty, hotele i zajazdy, teatry i kina, koszary i więzienia, sądy, dworce kolejowe, szpitale i sanatoria, przytułki i sierocińce, pawilony zdrojowe, budynki administracyjne zakładów przemysłowych, apteki, domy kultury, obiekty sportowe (sale gimnastyczne, hale widowiskowo-sportowe, stadiony, pływalnie), łaźnie, muzea, remizy	217
zamki	24

³ Na podstawie wykazów przekazanych przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Zielonej Górze.

Kategoria obiektu	Liczba obiektów
rezydencje: pałace, dwory, wieże pałacowe, zespoły dworskie, zespoły pałacowe, wieże mieszkalne (rycerskie)	290
zielen komponowana: parki pałacowe i dworskie, ogrody dworskie, ogrody willowe (elementy komponowanych założeń), parki miejskie, aleje	228
budynki gospodarcze: wszelkie pojedyncze obiekty gospodarskie w zagrodach wiejskich, spichlerze, obory, owczarnie, kuźnie, budynki pomocnicze przy obiektach użyteczności publicznej i domach mieszkalnych	302
budynki mieszkalne: domy, kamienice, chałupy wiejskie, plebanie, domy parafialne i organistówki, gajówki/leśniczówki, domki dozorczy, oficyny mieszkalne (miejskie i w zespołach pałacowych/dworskich), czworaki, rządcówki, wille, zespoły kamienic, zespoły willowe, zespoły budynków mieszkalnych	2122
obiekty przemysłowe: fabryki, budynki przemysłowe, produkcyjne lub magazynowe, gorzelnie, browary, cegielnie, warsztaty, obiekty towarzyszące, kotłownie, młyny, wiatraki, piekarnie, winiarnie, rzeźnie, papiernie, stolarnie, tartaki, tkalnie, urządzenia hydrotechniczne, wodociągowe wieże ciśnień, inne obiekty kolejowe, mosty i wiadukty, gazownie i wodociągi, trafostacje	200
cmentarze i obiekty cmentarne: cmentarze komunalne, wojenne, wyznaniowe (protestanckie, rzymsko-katolickie, żydowskie), więzienne, przyszpitalne, grobowce, mauzolea, katakumby, kościoły, miejsca straceń	73
inne: ogrodzenia, bramy/furtki, dzwonnice alarmowe, wieże widokowe i obserwacyjne, fundamenty, fasady, fontanny, sztuczne ruiny, pawilony parkowe, pomniki, wybiegi dla zwierząt, bażantarnie i oranżerie, skanseny	323
Razem	4 434

7.2.2. Zabytki ruchome

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. 2024 poz. 1292, ze zm.) definiuje zabytek ruchomy, jako „rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będących dziełem człowieka lub związanych z jego działalnością i stanowiących świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową”.

Do zabytków ruchomych podlegających ochronie i opiece zalicza się dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, prezentujące minione kierunki artystyczne oraz inne obiekty niebędące w pełni dziełami sztuki (np. wytwory sztuki ludowej i rękodzieła, obiekty etnograficzne, instrumenty muzyczne, przedmioty zgromadzone w kolekcjach, numizmaty, pieczęcie, medale i order, militaria, pamiątki historyczne, przedmioty związane z wybitnymi osobistościami lub instytucjami).

Ponadto do zabytków ruchomych zalicza się obiekty wchodzące w skład wyposażenia budowli, także ich wystrój architektoniczny (np. rzeźby, płaskorzeźby, malowidła ściennie, mozaiki,

sztukaterie i detal architektoniczny: gzymsy, obramowania otworów okiennych i drzwiowych oraz rzeźby ogrodowe, fontanny, kapliczki i krzyże przydrożne, drogowskazy kamienne, nagrobki itp.).

Rejestr Zabytków Ruchomych prowadzony jest podobnie jak Rejestr Zabytków Nieruchomych przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na wniosek właściciela zabytku lub z obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę. Do rejestru zabytków nieruchomych nie wpisuje się obiektów znajdujących się w inwentarzu muzeum lub wchodzącego w skład narodowego zasobu bibliotecznego.

Na terenie województwa lubuskiego większość zabytków ruchomych, jakie zachowały się do naszych czasów, to wystrój i wyposażenie obiektów sakralnych. Ze względu na zniszczenia i straty wojenne, a także trudną sytuację w jakiej znalazły się zabytkowe zamki, dwory i pałace (grabieże, dewastacje itp.) po zakończeniu II wojny światowej, bogaty zasób zabytków ruchomych stanowiących ich wystrój został mocno uszczuplony.

Teren województwa należy do obszarów o najniższym zasobie zabytków ruchomych wraz z województwem warmińsko – mazurskim.

wykres 7. Udział zabytków ruchomych na terenie województw.

W rejestrze zabytków ruchomych województwa lubuskiego znajduje się w sumie 6222 obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Wśród nich ponad 90% stanowi wyposażenie świątyń. Pozostałe obiekty to elementy wystroju parków i cmentarzy, bądź wystrój budynków użyteczności publicznej. Zabytki ruchome znajdujące się w inwentarzach muzealnych nie są wliczane do rejestru zabytków ruchomych prowadzonego przez wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Do najstarszych przykładów zabytków ruchomych w województwie zalicza się XIII-wieczne kamienne portale w kościołach w Biedzychowicach Dolnych, Lubsku oraz w Ławie. Cenna jest także chrzcielnica (będąca obecnie podstawą ambony) w kościele w Ławie oraz kropielnica w kościele w Bojadłach.

Z początku XIV wieku pochodzą rzeźbione, kamienne portale w Witkowie, Dzikowicach, Wichowie i Szprotawie. Z tego czasu zachował się również ceramiczny portal i fryz podokapowy w kościele farnym w Dobiegniewie, złożony z glazurowanych cegieł i kształtek, zdobionych motywami fantastycznych masek, zwierząt i winnej latorośli. Natomiast wczesnogotyckie, o znamionach romańskich, są ceramiczne zworniki i wsporniki sklepienne zdobione motywami roślinnymi i zoomorficznymi w kościele pocysterskim w Gościkowie i w kościele farnym w Gorzowie. Równie cenne są ceramiczne zworniki w sklepieniu w kościele joannitów w Słońsku, z płaskorzeźbionymi wyobrażeniami świętych, scen biblijnych, znaków zodiaku, narzędzi pracy i innych przedmiotów, datowane na lata 1520-1522.

Dojrzały i późny gotyk reprezentują liczne zabytki sztuki sepulkralnej takie jak kamienny sarkofag księcia Henryka IV w kościele poaugustiańskim w Żaganiu, datowany na połowę XIV wieku oraz figuralny nagrobek proboszcza Mikołaja Stevica w kościele farnym w Żarach. Ponadto w kościołach przetrwały liczne gotyckie płyty nagrobne upamiętniające głównie stan rycerski.

Niewątpliwie ważną grupę zabytków ruchomych, które powstały w południowej części Ziemi Lubuskiej są późnogotyckie ołtarze szafkowe z XV i początku XVI wieku. Nastawy ołtarzowe

wykonane są w drewnie, z licznymi figurami świętych, a ich skrzydła zdobią malowane kwatery. Wiele z nich przypisywanych jest warsztatowi tzw. Mistrza ołtarza z Gościszowic, który działał na terenie Śląska, Saksonii, Brandenburgii i Wielkopolski. Ołtarze występują w rejonie Szprotawy, Kożuchowa

i Żagania (np. w Bukowinie Bobrzańskiej, Chichach, Chotkowie, Dzikowicach, Gościszowicach, Jeleninie, Mycielinie, Nowogrodzie Bobrzańskim), a także Babimoście. Niekiedy gotyckie rzeźby w późniejszych epokach były wtórnie wkomponowane w ołtarze renesansowe (np. w kościele farnym w Gorzowie, w kościołach w Borowie Wielkim, Kłępsku, Świebodzinie).

Cenną spuścizną sztuki wieków średnich, wciąż nie w pełni odkrytą, są polichromie, występujące często w niewielkich gotyckich świątyniach wiejskich, zwłaszcza w południowej części województwa. Są to najczęściej wielobarwne malowidła kwaterowe, zdobiące ściany wnętrz sakralnych, prezentujące bogate programy ikonograficzne, zwykle związane z pasją Chrystusa. Malowidła te najczęściej przetrwały pod wtórnymi warstwami malarskimi. Z uwagi na popularność ruchów reformatorskich na omawianym obszarze, w XVI w. większość parafii przeszła na luteranizm. Z tego względu wystrój świątyń został dostosowany do zasad nowej liturgii. Obecnie gotyckie polichromie odsłonięto m. in. w Przyczynie Górnej (1430), Dębince (1491), Niwiskach, Mirocinie Górnym, Jeleninie, Dietrichowicach, Wichowie, farze szprotawskiej i kościele poaugustiańskim w Żaganiu.

Z nowszych „odkryć” wymienić należy malowidła w Kosierzu i Ługach. W budowlach świeckich relikty gotyckiej polichromii zachowały się np. w wieży rycerskiej w Witkowie (scena Ukrzyżowania).

Sztuka renesansu i manieryzmu rozwijała się w czasach reformacji. W wielu kościołach znalazło się wówczas nowe, odpowiadające liturgii protestanckiej wyposażenie. Z tego czasu pochodzą ołtarze wykonane w typie architektonicznym zachowane w kościołach w Lubsku, Ośnie Lubuskim, Stypulowie Górnym, Czetowicach i Słońsku. Szczególnie cennym, wykonanym z płyt alabastrowych, jest ołtarz z kościoła pojoannickiego w Słońsku, pochodzący z berlińskiego zamku elektorskiego. Wysokimi wartościami charakteryzuje się ołtarz Trójcy Świętej z przełomu XVI i XVII wieku z kościoła poaugustiańskiego w Żaganiu.

Z tego czasu pochodzą kamienne płyty nagrobne i epitafia z przedstawieniami figuralnymi, prezentowane najczęściej na murach kościołów (m. in. w kościołach w Borowie Wielkim, Bytomiu Odrzańskim, Hawie, Lubięcinie, Popęszycach i Świdnicy, a także w wielu innych świątyniach). Tradycja upamiętniania zmarłych w tej formie żywa była również w późniejszych okresach, zwłaszcza

w baroku. Barokowe kamienne epitafia przetrwały umieszczone w murach wielu kościołów. Liczny zbiór płyt epitafijnych zachował się w lapidariach w Kożuchowie, Wschowie i Bytomiu Odrzańskim.

Wyjątkowym dziełem sztuki renesansowej jest malarsko-rzeźbiarski wystrój kościoła w Kłępsku, powstały na początku XVII wieku. Najliczniejszą grupę wśród zabytków ruchomych stanowią natomiast ruchomalia z epoki baroku. Na szczególną uwagę zasługuje wyposażenie kościołów klasztornych w Gościkowie, Wschowie i Żaganiu. Dorównują im świątynie w Rokitnie, Kożuchowie i Szprotawie. Zasobne w barokowe wyposażenie są też kościoły w Brzeźnicy, Broniszowie, Bytomiu Odrzańskim, Nowym Miasteczku, Żaganiu (pw. św. Ducha). Wybitnymi dziełami barokowego malarstwa są iluzjonistyczne polichromie sklepień w kościołach w Żaganiu (dawna biblioteka klasztorna) autorstwa Georga Neunhertza, polichromie w Sanktuarium Maryjnym w Rokitnie autorstwa Francesco Arculario oraz w kościele we Wschowie, wykonane przez Walentego Żebrowskiego.

W obiektach świeckich wystrój wnętrz zachował się głównie w zabytkach rezydencjonalnych. Na XVI w. datowane są sztukaterie sklepień na zamku w Żaganiu. W następnym stuleciu sztukateriami ozdobione zostały stropy dworów w Broniszowie, Świdnicy, w Bojadłach, Ochli (dwór) i Suchej Dolnej. Jednym z cenniejszych jest rokokowy wystrój sztukatorski sali balowej w pałacu w Zaborze, poddany w 2017 r. pracom konserwatorskim i restauratorskim.

Dzięki rzetelnie prowadzonym remontom konserwatorskim, a przede wszystkim wyprzedzającym je badaniom konserwatorskim, zabytki województwa lubuskiego wciąż pokazują nam nowe oblicze. Z najważniejszych „odkryć” konserwatorskich ostatnich lat warto odnotować malowidło ściennie z przedstawieniem św. Barbary w kościele parafialnym w Ługach (XV w.), malowaną kwaterę ze sceną Ostatniej Wieczerzy w kościele w Kosierzu (XV w.) czy też gotyckie dekoracje na żebkach sklepiennych w kaplicy Ogrójcowej w konkatedrze w Zielonej Górze oraz jej późniejszy nowożytny wystrój

z panoramą miasta. Z czasów nowożytnych pochodzą także odkryte w 2015 r. dekoracje malarskie o motywach roślinnych w Sanktuarium w Otyniu (datowane prawdopodobnie na 1 poł. XVII w.), czy też odsłonięta w 2020 r. polichromia przedstawiająca podwieszoną kotarę w prezbiterium w kościele poaugustiańskim w Żaganiu (prawdopodobnie z wczesnej barokowej fazy wystroju). Z innych przykładów możemy wymienić barokowe malowidło z iluzjonistyczną kotarą wokół ambony w kościele parafialnym w Krośnie Odrzańskim, a także rozety zdobiące sklepienie pozorne w kościele w Zielonej Górze-Zatoniu, czy też sensacyjne odkrycie z 2014 r. malowideł cenionego barokowego malarza Josepha Knechtla w kaplicy pw. Krzyża św. przedstawiające Golgotę w szprotawskiej farze. Warto odnotować, iż w wyniku prowadzonych w 2020 r. w farze w Kożuchowie badań konserwatorskich odkryto bogaty wystrój malarski z różnych okresów – gotycki, renesansowy, barokowy, a także XIX-wieczny.

Zabytki ruchome z drugiej połowy XIX wieku, to przede wszystkim stolarka i sztukatorski wystrój elewacji i wnętrz powstałych wówczas rezydencji, willi i kamienic. Ich uzupełnieniem są, nielicznie już zachowane, piece i kominki posiadające niejednokrotnie bardzo malowniczą formę. Szczególną rangę posiada wyposażenie oraz wystrój budynku sanatorium w Trzebiechowie, zaprojektowany przez Henrego van der Velde w stylu secesyjnym na początku XX wieku. Jest to jedyne dzieło cenionego twórcy na terenie Polski.

Zabytki modernizmu oraz architektura I poł. XX w. choć już znane i doceniane w dalszym ciągu wymagają szczegółowych badań i rozpowszechnienia. Warto dodać, iż wojewódzki konserwator zabytków podejmuje działania także w celu ochrony spuścizny z II poł. XX w., czego przykładem może być objęta ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków w roku 2017 ceramiczna mozaika autorstwa Adama Sadulskiego, zdobiąca elewację budynku handlowego w Łowej przy ul. Żagańskiej.

7.2.3. Stanowiska archeologiczne

Na terenie całego województwa lubuskiego zasób stanowisk archeologicznych stanowi około 4% stanowisk archeologicznych zlokalizowanych na terenie kraju.

Liczne znaleziska archeologiczne z terenu województwa lubuskiego świadczą o zaludnieniu tych ziem już od paleolitu schyłkowego (ok. 11-10 tys. lat p. n. e.). Wśród 16 800 zewidencjonowanych stanowisk archeologicznych najliczniejszą grupę stanowią miejsca związane z tzw. luźnymi znaleziskami, głównie fragmentami ceramiki, pozyskanymi podczas badań powierzchniowych prowadzonych

w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski. Są to przede wszystkim relikty związane z miejscem

zamieszkiwania człowieka (obozowiska, ślady gospodarki, osady, grodziska – pozostałości grodów, obecnie widoczne w postaci własnej formy terenowej), czy też obiekty militarne takiej jak wały, umocnienia ziemne i twierdze, a także miejsca pochówku (cmentarzyska różnego obrządku, w tym z grobami kurhanowymi, które podobnie jak grodziska posiadają czytelne w krajobrazie formy w postaci wyniesień, pagórków, kopców).

Teren województwa charakteryzuje się wysokim udziałem zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków (piąte miejsce w kraju) – 499 obiektów.

wykreś 8. Zabytki ujęte w rejestrze zabytków województwa lubuskiego w podziale na funkcje.

Stanowiska te pochodzące z wszystkich epok (z wyjątkiem najstarszych faz epoki kamienia) i okresów archeologicznych rozmieszczone są w sposób nierównomierny. Największa ilość zewidencjonowanych stanowisk archeologicznych występuje w południowej i południowo-wschodniej części województwa lubuskiego.

wykreś 9. Zabytki ujęte w rejestrze zabytków województwa lubuskiego w podziale na chronologię.

Pierwsi osadnicy, którzy przybyli na te tereny w środkowej epoce kamienia trudnili się myślistwem i zbieractwem. Kolejni z czasów młodszej epoki kamienia przynieśli ze sobą umiejętność uprawy ziemi. Do znaczącego zaludnienia Ziemi Lubuskiej doszło w epoce brązu (2100-700 p.n.e.), dzielącej się na pięć okresów (według periodyzacji opracowanej przez Józefa Kostrzewskiego). Pierwsze dwa pozostają stosunkowo słabo rozpoznane. Cechą charakterystyczną starszej epoki brązu na terenie Środkowego Nadodrza jest występowanie licznych skarbów zawierających importy z odległych terenów pradziejowej Europy, takich jak dzisiejsze Włochy, Węgry, a także Anglia.

Na przełomie II i III okresu (1300-1100 p.n.e.) epoki brązu wykształciła się kultura łużycka. Ludność tej kultury, stanowiącej część kręgu kultur popielnicowych, obejmującego większą część Europy, zamieszkiwała tereny od Łaby do Wisły i od Bałtyku po Sudety. Wówczas nastąpił znaczący rozwój osadnictwa na omawianym terenie, a kultura łużycka przetrwała ponad tysiąc lat. Ludność kultury łużyckiej prowadziła osiadły tryb życia, trudniąc się rolnictwem, hodowlą bydła oraz rzemiosłem. Do ciekawszych znalezisk z tego okresu należą cmentarzyska kurhanowe, licznie występujące na Ziemi Lubuskiej. Archeolodzy odkryli ponad pięć tysięcy miejsc, gdzie znajdowały się osady kultury łużyckiej. Do najważniejszych z nich zalicza się grodzisko w Wicinie. Gród pełnił funkcję faktorii handlowej, na co wskazuje duża ilość znalezionych na jego terenie przedmiotów importowanych. W okresie halsztackim epoki żelaza (750-450 p.n.e.) powstała sieć osad obronnych – od Polanowic, Starosiedla, Wiciny i Żar na zachodzie, przez Pomorsko, Milsko na północy, po Solniki, Bobrowniki i Gołaszyn i Bobrowniki na wschodzie. Kres rozwiniętego osadnictwa nastąpił na przełomie VI i V w. Ważnym wydarzeniem z tego okresu był najazd Scytów na grodzisko w Wicinie, po którym nie zostało ono już odbudowane.

W późniejszym okresie występowały okresowo również inne kultury, np. kultura pomorska (od IV w. p.n.e.), kultura luboszycka, a także kultura przeworska, wielbarska i grupy gubińskiej kultury jastorfskiej. Ludność tych kultur skupiała się głównie wzdłuż dolin rzeki Odry, Obry, Nysy Łużyckiej i Warty. Kres kultur epoki żelaza na omawianym obszarze nastąpił we wczesnym okresie wędrówek

ludów (początek IV w n.e. do I. poł. V w.). Wówczas cały obszar obecnego województwa lubuskiego uległ prawie całkowitemu wyludnieniu.

Od drugiej połowy V - VI wieku, gdy kończył się późny okres wędrówek ludów oraz w początkowych fazach wczesnego średniowiecza – VII wiek – połowa X wieku, rozpoczął się okres napływu osadnictwa słowiańskiego. W starszych fazach wczesnego średniowiecza, zwanych okresem plemiennym, pojawiły się osady otwarte oraz obronne, zachowane do dziś w krajobrazie leśnym lub rolniczym

w postaci grodzisk (ok. 50). W okresie od połowy X wieku do końca XIII powstawały liczne drewniane i drewniano-kamienne kościoły, a także kaplice na grodach i poza nimi, nieliczne grody-twierdze o znacznych rozmiarach oraz liczne małe grody o charakterze militarnym. Spotykamy także z tego okresu zamki drewniane i murowane, kasztelanie, a także pierwsze miasta z obwarowaniami, klasztory, ośrodki włości czy gródki stożkowate. Spora ilość stanowisk archeologicznych pochodzi właśnie z okresu wczesnego średniowiecza (VI/VII-XIII w.) – ponad 2, 5 tys.

Okres ten to jednak przede wszystkim początek kształtowania się monarchii piastowskiej. Z tego czasu pochodzą potężne grody państwowe o znaczeniu administracyjnym i obronnym, takie jak gród

w Santoku, nazwany w kronice Galla Anonima kluczem i strażnicą Królestwa Polskiego, a także grody w Międzyrzeczu, Krośnie Odrzańskim i w Bytomiu Odrzańskim. Grody te były warowniami granicznymi – strategicznymi punktami obronnymi zachodniej granicy monarchii piastowskiej. Z XII-XIII wieku pochodzi również kilkanaście grodów kasztelańskich i mniejszych grodów rycerskich (np. w Tarnowie Jeziernym).

Szczególnym zabytkiem archeologicznym w krajobrazie kulturowym województwa są Wały Śląskie (zwane także Wałami Chrobrego), niekiedy określane jako najdłuższy zabytek Europy. Wały Śląskie występują głównie na południu województwa, w gminie Szprotawa. Ich drugi istotny odcinek rozciąga się od Niwisk do Marcinowa. W świetle ustaleń badaczy zajmujących się problematyką ich genezy, chronologii i przeznaczenia, powstanie Wałów można wiązać z okresem średniowiecza, a pełniły one funkcje strategiczne, graniczne i gospodarcze.

Z okresu nowożytnego odnotować należy objęte ochroną konserwatorską jako stanowiska archeologiczne pola bitewne, upamiętniające Bitwę pod Wschową (1706) czy też dwa pola bitewne z okresu wojny siedmioletniej 1756-1763 – stanowiska w Kijach i Kunowicach. Cennymi stanowiskami archeologicznymi są także nowożytne fortyfikacje, jak np. twierdza Szydłów, malowniczo położona w zakolu Odry, w pobliżu miejsca, gdzie Nysa Łużycka wpływa do Odry. Twierdza budowana była od 1704 z rozkazu króla polskiego a zarazem księcia elektora Saksonii - Augusta II Mocnego, w celu umocnienia granicy państwa. Z powodów finansowych nigdy nie została ukończona.

W województwie lubuskim znajduje się kilkadziesiąt miast o średniowiecznej genezie oraz znacznie więcej wsi, które zostały założone we wczesnym lub późnym średniowieczu. Stąd też zarówno założenia staromiejskie, często w obrębie murów obronnych, jak i starsze części wsi są stanowiskami archeologicznymi, które są sukcesywnie ujmowane w ewidencji konserwatorskiej. Stanowią one dokument nawarstwień historycznych od średniowiecza, przez czasy nowożytne, aż do współczesności. Wymóg prowadzenia badań archeologicznych w przypadku prowadzenia prac ziemnych na tych obszarach i wynikające z tego liczne odkrycia i znaleziska, stanowią cenny materiał wzbogacający naszą wiedzę o regionie.

Zasób zabytków archeologicznych stale zmienia się, m.in. poprzez nowe odkrycia. Do ważniejszych odkryć w ostatnich latach zaliczyć można m.in.: groby ciałopalne kultury łużyckiej z epoki brązu w Tucholi Żarskiej, które obejmowały naczynia ceramiczne i szczątki ludzkie (2021 r.), odkrycie nieznanego wcześniej cmentarzyska kurhanowego społeczności kultury łużyckiej w Zielonej Górze – Łężyca (2024 r.) czy odkrycie pozostałości Bramy Mostowej z przełomu XV i XVI w. podczas przebudowy ulicy Spichrzowej w Gorzowie Wielkopolskim. W roku 2023 w Szprotawie odkryto ponad 100 brakteatów z XIII w. W roku 2024 podczas prac archeologicznych przy ul. Chrobrego w Żaganiu natrafiono na starożytną osadę sprzed 1,5 tysiąca lat z okresu kultury łużyckiej, grupy białowickiej.

8. Zarządzanie ochroną zabytków w gminach

Samorządy powiatowe oraz gminne, podobnie jak samorząd województwa lubuskiego, realizują zadania ustawowe w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami jako jednostki samorządu terytorialnego odpowiedzialne za ochronę zabytków znajdujących się na danym obszarze. Obowiązkiem samorządów gminnych jest również uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska. Wypełnianiu tego zadania ma służyć gminna ewidencja zabytków, która powinna być prowadzona w formie kart adresowych zabytków nieruchomości znajdujących się na terenie danej gminy. Gminna ewidencja powinna obejmować:

- zabytki nieruchome wpisane do rejestru,
- inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Nowe wzory kart ewidencyjnych zostały wprowadzone rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniającego rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. 2019, poz. 1886). Zmiany są istotne dla jednostek samorządu terytorialnego, gdyż obejmują szersze w stosunku do poprzednich informacje o zabytkach. Ewidencja zabytków jest również podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy.

Gminami na terenie województwa lubuskiego, które nie posiadają opracowanej ewidencji zabytków są następujące jednostki samorządu terytorialnego (14):

- gm. Dobiegniew,
- m. Gubin,
- gm. Gubin,
- gm. Otyń,
- gm. Siedlisko,
- gm. Skąpe,
- gm. Słońsk,
- gm. Strzelce krajeńskie,
- gm. Szprotawa,
- gm. Torzym,
- gm. Trzciel,

- gm. Witnica,
- gm. Zwierzyn,
- gm. Żary.

Spśród gmin, które posiadają opracowane gminne ewidencje zabytków, są jednostki samorządu terytorialnego, które nie przyjęły zarządzenia w sprawie przyjęcia gminnej ewidencji zabytków. Należą do nich gminy (11):

- gm. Bojadła,
- gm. Drezdenko,
- gm. Iłowa,
- gm. Jasień,
- gm. Lubsko,
- gm. Małomice,
- gm. Nowogród Bobrzański,
- gm. Przewóz,
- gm. Pszczew,
- m. Zielona Góra,
- m. Żary.

Gminy, które nie posiadają opracowanych Programów Opieki nad Zabytkami to: gm. Babimost, gm. Brody, gm. Bytnica, gm. Dobiegniew, gm. Drezdenko, m. Gubin, gm. Gubin, gm. Kargowa, gm. Kożuchów, gm. Lubrza, gm. Lubsko, gm. Małomice, gm. Nowe Miasteczko, gm. Nowogród Bobrzański, gm. Ośno Lubuskie, gm. Otyń, gm. Pszczew, gm. Santok, gm. Siedlisko, gm. Skąpe, gm. Słońsk, gm. Słubice, gm. Strzelce krajeńskie, gm. Szczaniec, gm. Szprotawa, gm. Świebodzin, gm. Torzym, gm. Trzciel, gm. Trzebiechów, gm. Trzebiel, gm. Tuplice, gm. Wymiarki, gm. Zabór, gm. Zbąszynek, m. Zielona Góra, gm. Zwierzyn, gm. Żary.

Spśród gmin, które posiadają opracowane Programy Opieki nad Zabytkami nieaktualne⁴ dokumenty posiadają gminy: gm. Bojadła, gm. Lipniki Łużyckie, gm. Lubiszyn, gm. Niegosławice, m. Nowa sól, gm. Przewóz oraz m. Żary.

Kolejną kwestią obowiązującą jednostki samorządu terytorialnego jest opracowanie planów na wypadek konfliktów zbrojnych i sytuacji kryzysowych. 88% gmin na terenie województwa lubuskiego posiada opracowanie ww. plany. Do gmin, które nie posiadają opracowania tego typu należą następujące jednostki samorządu terytorialnego: gm. Bledzew, gm. Dobiegniew, gm. Gozdnicza, gm. Kożuchów, gm. Siedlisko, gm. Słońsk, gm. Strzelce krajeńskie, gm. Torzym, gm. Wymiarki oraz gm. Zbąszynek.

Spśród 12 powiatów na terenie województwa lubuskiego⁵ tylko jeden powiat nie posiada opracowanego programu opieki nad zabytkami – powiat słubicki.

9. Ocena stanu zachowania istniejących zasobów

Zasoby dziedzictwa kulturowego, znajdujące się na terenie województwa stanowią własność różnych podmiotów: kościołów i związków wyznaniowych, Skarbu Państwa, samorządów, osób

⁴ Programy opracowane z perspektywą do roku 2024.

⁵ Bez uwzględnienia miast na prawach powiatu – Gorzowa Wielkopolskiego i Zielonej Góry.

fizycznych. Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. 2024 poz. 1292, ze zm.)

„zapewnienie warunków zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie”

Pomimo faktu, że dziedzictwo kulturowe województwa lubuskiego stanowi cenny element kulturowy, społeczny i gospodarczy regionu, jego potencjał nadal nie jest w pełni wykorzystany i wyeksponowany, a zły stan zachowania zabytków obniża znacznie walory tych obiektów i atrakcyjność turystyczną regionu.

Podstawę oceny zabytków na terenie województwa lubuskiego stanowi *Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce. Zabytki wpisane do rejestru zabytków (księgi rejestru A i C)*. Dla każdego z województw przygotowano także osobny raport, w tym dla województwa lubuskiego – *Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w województwie lubuskim. Zabytki wpisane do rejestru zabytków (księgi rejestru A i C)* zwany dalej Raportem.

W Raporcie pozytywnie oceniono stan zachowania obiektów o szczególnej randze, tj. Pomników Historii i obiektu wpisanego na Listę światowego dziedzictwa UNESCO oraz obiektów o wartościach ponadregionalnych. Do grupy obiektów zachowanych w najlepszym stanie klasyfikowanych ze względu na funkcję pierwotną zaliczono obiekty obronne, sakralne oraz zieleń. W najgorszym stanie zachowania znalazły się obiekty przemysłowe, gospodarcze i folwarczne. Przyczyną tego stanu rzeczy jest brak użytkowania tych obiektów, co związane jest z przemianami społeczno-gospodarczymi lat 90. XX w., kiedy to nierentowność produkcji doprowadziła do likwidacji wielu przedsiębiorstw na terenie województwa. W skutek tego zaprzestano produkcji, a obiekty przemysłowe opustoszały i zaczęły stopniowo popadać w ruinę. W przypadku obiektów folwarcznych sytuacja wygląda analogicznie jak wśród zabytków przemysłowych. Po II wojnie światowej

w obiektach folwarcznych zakładano Państwowe Gospodarstwa Rolne, które w latach 90. XX w. zaczęły być masowo likwidowane. Po ich likwidacji obiekty folwarczne najczęściej pozostają nieużytkowane i popadają stopniowo w ruinę bądź też przestały istnieć.

Trudności związane z rewitalizacją i adaptacją obiektów poprzemysłowych obejmują np. miasta Nowa Sól i Żary, z kolei w mniejszych miejscowościach problemy te dotyczą budynków gospodarczych i folwarcznych (np. wsie Studzieniec i Osiek).

Biorąc pod uwagę materiał, a także konstrukcję z jakiej wykonane są zabytki najlepszy stan zachowania prezentują przede wszystkim obiekty ziemne, kamienne i ceglane. Najgorszy stan zachowania odnotowano wśród obiektów drewnianych o konstrukcji szachulcowej i drewnianych o konstrukcji wieńcowej i innej, co może być spowodowane m. in. brakiem odpowiedniej konserwacji i zabezpieczenia drewnianych elementów, z których wzniesiono zabytkowe obiekty. Ponadto drewno jest materiałem, który ulega szybszej degradacji i zniszczeniu niż kamień i cegła, wymaga więc szczególnej opieki.

Z Raportu wynika, iż ze względu na rodzaj własności, w najlepszym stanie zachowania znajdują się obiekty, które są własnością kilku właścicieli (w tym np. wspólnot mieszkaniowych mieszanych, w których część własności przypada gminom), a także będące własnością prywatnych przedsiębiorców, instytucji finansowych, banków, które mają siedziby w obiektach zabytkowych. W dobrym stanie zachowania znajdują się także zabytki będące własnością kościołów i związków

wyznaniowych.

W tym przypadku zauważalna jest duża troska władz kościelnych i społeczności lokalnej w utrzymaniu świątyń i plebanii. W grupie najgorzej zachowanych zabytków znajdują się obiekty prywatne oraz samorządowe. Główną przyczyną ich gorszego stanu zachowania może być brak właściwego nadzoru nad zabytkiem ze strony władz samorządowych. Zły stan zachowania prezentują na przykład mieszkania komunalne, w których nie przeprowadza się bieżącej konserwacji. Organy samorządowe tym samym nie dochowują staranności w należytych zarządzaniu posiadanych majątkiem. W przypadku własności prywatnych wiąże się to również zwykle z ograniczonymi możliwościami finansowymi oraz brakiem skutecznego egzekwowania przez służby konserwatorskie poprawy stanu zachowania zabytku będącej ustawowym obowiązkiem właściciela.

Największą grupą obiektów zabytkowych, które nie są obecnie użytkowane są obiekty należące do Skarbu Państwa oraz będące własnością prywatną. Nieruchomości państwowe to najczęściej obiekty rezydencjonalne, których sprzedaż jest utrudniona, ze względu na duże koszty, które wiążą się

z utrzymaniem takich obiektów. W przypadku obiektów prywatnych sytuacja związana z rzadkim użytkowaniem obiektu może być spowodowana różnymi czynnikami. Jednym z nich jest sytuacja, w której właściciele zakup obiektu zabytkowego traktują jedynie jako lokatę kapitału. Innym powodem nieużytkowania obiektu, np. w mniejszych miejscowościach, są kwestie własnościowe, gdy brak jest możliwości sprzedania nieruchomości dziedziczonej. Kolejnym, częstym powodem nieużytkowania obiektów jest emigracja zarobkowa, dosyć popularna na terenach przygranicznych.

Najlepszy stan zachowania zabytków odnotowano w miastach na prawach powiatu – w Gorzowie Wielkopolskim i Zielonej Górze oraz w powiecie sulęcińskim. Być może do lepszej sytuacji zabytków w tych ośrodkach przyczynia się lepszy stan budżetów miast wojewódzkich, jak również dobre praktyki w pozyskiwaniu środków zewnętrznych z funduszy Unii Europejskiej. Zabytki w najgorszym stanie zachowania znajdują się na terenie powiatów słubickiego, następnie strzelecko-drezdeneckiego oraz międzyrzeckiego. Są to regiony zlokalizowane w północnej części województwa lubuskiego, słabiej zaludnione, niż pozostałe obszary województwa. Mniejszy odsetek liczby mieszkańców może przekładać się na niższy poziom uzyskiwanych dochodów przez władze samorządowe, które w znacznej mierze partycypują w kosztach remontów zabytków.

Jako główną przyczynę utraty wartości przez obiekty zabytkowe wskazano brak użytkowania oraz brak zabezpieczeń. W grupie obiektów zagrożonych oraz tych, które utraciły wartości zabytkowe ok. 1/3 tych obiektów jest nieużytkowana oraz nieodpowiednio zabezpieczona. Zły stan zachowania niektórych cennych obiektów zabytkowych jest efektem prywatyzacji, jaka miała miejsce na początku lat 90. XX w. Wówczas zabytkowe nieruchomości nabywały osoby, które następnie oddawały je pod zastaw bankowy. Częsta zmiana właścicieli nie przekładała się na poprawę stanu zachowania obiektów, a kolejni właściciele zwlekali z rozpoczęciem remontów, przez co obiekty popadały w ruinę. Przykładami takiej niefortunnej prywatyzacji mogą być losy zamku wraz z klasztorem Jezuitów w Otyniu, który znajduje się w stanie postępującej ruiny.

W przypadku cmentarzy istotnym czynnikiem wpływającym na ich zły stan zachowania był brak poszanowania cmentarzy innych wyznań (protestanckich i żydowskich), przez ludność napływową, która została przesiedlona na te tereny po 1945 r. Przede wszystkim jednak poniemieckie nekropolie przestały być użytkowane, przez co ulegały degradacji. Obecnie wzrasta społeczna troska o znikające dziedzictwo i coraz częściej organizowane są akcje wolontariuszy i lokalnej społeczności

mające na celu uporządkowanie i odrestaurowanie opuszczonych nekropolii. Akcje takie mają również charakter edukacyjny, pokazując, że o miejsca spoczynku należy dbać niezależnie od narodowości osób tam pochowanych.

W grupie zabytków zagrożonych jako główne przyczyny występowania zagrożeń wskazano zużycie materiału/konstrukcji, następnie brak użytkownika oraz brak zabezpieczenia lub prac konserwatorskich. Natomiast w odniesieniu do obiektów, które utraciły wartości zabytkowe, główną tego przyczyną było przekształcenie, następnie zły stan techniczny oraz zniszczenie substancji historycznej.

Biorąc pod uwagę funkcję pierwotną, najliczniejszą grupę zabytków, które utraciły wartości zabytkowe, stanowią obiekty folwarczne. Jak podaje Raport, w tej grupie najwięcej obiektów znajduje się w powiatach strzelecko-drezdeneckim, krośnieńskim oraz zielonogórskim.

Kolejną liczną grupę obiektów, które utraciły wartości zabytkowe (według ich funkcji pierwotnej), stanowią obiekty o funkcji mieszkalnej. W tej grupie najwięcej obiektów o utraconych wartościach zabytkowych znajduje się w powiatach gorzowskim, zielonogórskim oraz nowosolskim. Przyczyną takiego stanu rzeczy są remonty obiektów mieszkalnych bez poszanowania ich wartości zabytkowej, zmieniające oryginalną formę architektoniczną oraz niszczące zabytkową substancję. Ostatnią liczną grupę obiektów, które utraciły wartości zabytkowe, stanowią budowle rezydencjonalne. Przyczyną takiego stanu może być mała świadomość właścicieli zabytków przystępujących do remontów swoich obiektów. W wyniku źle przeprowadzonych prac remontowych obiekty tracą wartości zabytkowe. Przykładem efektu takich działań jest dwór - obecnie budynek mieszkalny w Grabowie w powiecie żarskim (bryła budynku została całkowicie przekształcona przez współczesne remonty i zyskała wygląd typowego bloku mieszkalnego). W tych trzech grupach obiektów folwarcznych, mieszkalnych i rezydencjonalnych, występuje procentowo najwięcej zabytków, które utraciły wartości zabytkowe w skali województwa.

W odniesieniu do zabytków obszarowych wpisanych do rejestru zabytków, autorzy Raportu wskazują, iż wszystkie one zachowały wartości kulturowe. W przypadku wartości historycznych stwierdzono, iż zachowało je 16 układów urbanistycznych, a 12 układów zachowało częściowo wartości historyczne. Z kolei wartość artystyczną zachowało 20 układów urbanistycznych, a 8 częściowo. Prawie wszystkie układy urbanistyczne zachowały wartość naukową (27). Jedyne układy ruralistyczne, wpisane do rejestru zabytków – układ ruralistyczny wsi Trzebiszewo (pow. międzyrzecki), analizowany na potrzeby Raportu, zachował wartość naukową oraz częściowo wartość historyczną i artystyczną. Analizowane trzy zespoły zabudowy zachowały wartości historyczną, artystyczną i naukową.

19 obszarów wpisanych do rejestru zabytków zachowało wartości historyczne, artystyczne i naukowe, co stanowi to 58% wszystkich wpisów obszarowych. Natomiast biorąc pod uwagę stan zachowania elementów kompozycyjnych obszarów wpisanych do rejestru, ustalono że 16 nich zachowało rozplanowanie, zabudowę i ekspozycję. Stanowi to 48% wszystkich wpisów obszarowych.

Odnosząc się do zabytków archeologicznych stwierdzono, iż duża część stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków jest zagrożona uszkodzeniem lub zniszczeniem spowodowanym działaniami różnych czynników, m. in. naturalnych, a przede wszystkim z powodu działalności człowieka. Do czynników tych zalicza się erozję gleby, prace melioracyjne i inwestycyjne podejmowane w dolinach rzek, wydobywanie kruszyw, wyrąb lasów, głęboką orkę, eksploatację

żwirowni i piaśnic, inwestycje związane z rozbudową miast i osiedli, inwestycje przemysłowe i drogowe, a także działalność rabunkową związaną z poszukiwaniem zabytków archeologicznych przez kolekcjonerów i handlarzy. Poza tym zagrożenia ze strony człowieka pojawiły się z chwilą podjęcia w rejonie stanowisk różnego typu działalności gospodarczej, a miało to niejednokrotnie miejsce na wiele lat przed zainicjowaniem prawnej ochrony niektórych obiektów.

W podsumowaniu raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych i archeologicznych na terenie województwa lubuskiego wskazano, iż analizując zasób wymienionych grup pod kątem ich stanu zachowania, należy podkreślić, że oceniając całościowo województwo lubuskie, można uznać ich stan za zadowalający. W większości kategorii forma obiektu, wartości zabytkowe nie zostały zniszczone, a stan zachowania można ocenić jako dobry.

Wyniki Raportu zasadniczo pokrywają się z uwagami dotyczącymi stanu zachowania zabytków na terenie województwa lubuskiego w minionych edycjach programów, w których zwracano uwagę na dobry stan zachowania obiektów sakralnych i mieszkalnych. Jednakże w odniesieniu do obiektów najbardziej zagrożonych i szczególnie cennych, czyli architektury rezydencjonalnej, niestety poza nielicznymi pozytywnymi przykładami, ich stan zachowania, nie ulega poprawie, a z biegiem lat, dochodzi do coraz większej destrukcji substancji zabytkowej i tym trudniej jest uratować ginące dziedzictwo. W Raporcie wykazano, iż wśród obiektów zagrożonych, aż 1/3 z nich jest nieużytkowana. Brak zagospodarowania szczególnie dotyka wspomniane już zabudowania folwarczne, gospodarcze, przemysłowe, a także obiekty rezydencjonalne.

Wśród obiektów zagrożonych szczególną pozycję zajmują zabytki rezydencjonalne. Mamy tu bowiem do czynienia z architekturą o dużych wartościach historycznych i artystycznych tworzoną przez cenionych europejskich architektów, ciągle jeszcze wymagającą pogłębionych badań z zakresu historii sztuki. Wśród obiektów najbardziej zagrożonych należy wymienić pałac w Borowie Wielkim, pałac w Nowym Dworze, dwór w Studzieńcu, pałac w Suchej Dolnej, pałac w Zimnej Brzeźnicy, pałac w Kosierzu, zamek w Krośnie Odrzańskim (w części odbudowany), pałac w Międzylesiu, pałac w Osieku, zamek w Janowcu, pałac w Jeziorach, pałac w Trzebielu oraz wiele innych.

Wśród obiektów sakralnych szczególnie narażone są budowle wzniesione w konstrukcji szkieletowej – np. kościół w Przeborowie, kościół Najświętszego Serca Pana Jezusa w Lubięcinie, a także obiekty, które stoją nieużytkowane od wielu lat np. kościół ewangelicki w Szprotawie, czy kościół w Gębicach.

Wobec takiego stanu rzeczy tym bardziej należy docenić pozytywne przykłady rozpoczęcia procesu ratowania obiektów rezydencjonalnych i sakralnych z ostatnich lat.⁶ Zabytkami przy których podejmowane są takie działania są np. pałac w Bojadłach, zamek w Broniszowie, zabudowania folwarczne pałacu w Lipnej, zamek w Siedlisku (częściowo zabezpieczony jako trwała ruina) czy zamek joannitów w Słońsku, pałac w Gliźnie, renowacja pałacu w Trzebiechowie, czy renowacja dworu w Zielonej Górze-Ochli wraz z adaptacją na Centrum Kultur Europejskich. Udaną realizacją była także rewitalizacja parku w Zielonej Górze - Zatoniu wraz z zabezpieczeniem ruiny pałacu, obecnie kontynuowane są prace związane z rewitalizacją pałacu księżnej Doroty w Zatoniu. Prace zabezpieczające podejmowane były również przy obiektach sakralnych m. in. przy kościele w Gębicach w 2017 r. (nieużytkowanym), a także przy kościele cmentarnym w Lubięcinie w latach 2017-2018. W Bytomiu Odrzańskim zaadaptowano na siedzibę Centrum Historyczno-Kulturalnego dawne kalwińskie gimnazjum akademickie, wzniesione na początku XVII wieku, w 1716 roku

⁶ Wskazano wybrane działania realizowane na terenie województwa lubuskiego.

przekształcone na zbór ewangelicki. W 2020 r. zrealizowano zabezpieczenie szkarp Kościoła pw. św. Stanisława Biskupa i Męczennika we Wschowie. W 2022 r. wykonano remont dachu kościoła w Osiecznicy i kontynuowane są dalsze prace restauratorskie. Również w 2022 r. wykonywane były długo wyczekiwane prace konserwatorskie kościoła w Lubiechni Małej. Wykonano także remont kościoła katedralnego w Gorzowie Wielkopolskim⁷.

Realizowane były również działania związane z odnową zabytków techniki – renowacja zagrody młyńskiej w Bogdańcu, renowacja wiatraka w Lubięcinie, remont konserwatorski wiaduktu na linii 358 w Kosieczynie, renowacja budynku dworca kolejowego w Otyniu wraz z adaptacją na Gminny Ośrodek Kultury, czy wykonywany obecnie remont wieży ciśnień w Drezdenku. Wymienione tu dobre praktyki są jednakże kroplą w morzu potrzeb jakie stwarza aktualny stan zachowania europejskiego dziedzictwa kulturowego w lubuskim.

Przenosząc się na płaszczyznę stanu zachowania i zmian w obrębie układów urbanistycznych, w tym względnie niewiele się zmieniło. Stan zachowania obszarów wpisanych do rejestru zabytków nadal można określić jako zróżnicowany. Charakterystyczną cechą lubuskich miast są nadal widoczne skutki zniszczeń wojennych oraz gospodarki i działań planistycznych w okresie powojennym, kiedy to część z nich całkowicie utraciło swoją pierwotną czytelność układów przestrzennych (np. Kostrzyn nad Odrą, Krosno Odrzańskie, Gubin), a część uległo częściowym przekształceniom (m. in. Gorzów Wlkp., Międzyrzecz, Skwierzyna). Lepszy stan zachowania przedstawiają układy ruralistyczne, gdzie mniejszy napór procesów modernizacyjnych przyczynił się do zachowania szeregu pierwotnych elementów w postaci układów przestrzennych, architektury i innych.

W przypadku krajobrazu kulturowego, który nie były przedmiotem analizy ww. Raportu, można jedynie zasygnalizować pewne zagrożenia, które niesie przyspieszony rozwój cywilizacyjny, jednakże w szerszym aspekcie, stan zachowania krajobrazu kulturowego wymagałby podjęcia specjalistycznych analiz. Zadanie to wypełni być może przygotowywany przez Urząd Marszałkowski audyt krajobrazowy. Dużą ingerencję w krajobraz kulturowy województwa lubuskiego powodują realizowane w ostatnich latach inwestycje drogowe.

9.1. Analiza SWOT

Mocne strony	Słabe strony
• Obiekty zabytkowe najwyższej rangi (obiekt wpisany na listę UNESCO, pomniki historii, park kulturowy) • Duża różnorodność obiektów i obszarów zabytkowych, mnogość obiektów zabytkowych w przeliczeniu na liczbę mieszkańców (1 pozycja w kraju)	• Brak pełnej ewidencji zabytków i rozpoznania dziedzictwa kulturowego • Niezidentyfikowane zasoby kultury niematerialnej • Liczne zdegradowane tereny poprzemysłowe, powojenne,

⁷ Remont kościoła katedralnego pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Gorzowie Wlkp. Został doceniony główną nagrodą w 28. edycji ogólnopolskiego konkursu „Modernizacja Roku & Budowa XXI wieku” w kategorii „Obiekty sakralne”.

• Zachowany zabytkowy układ urbanistyczny większości miast i dawnych miasteczek • Wielokulturowy zasób zabytków sakralnych • W niewielkim stopniu przekształcony krajobraz kulturowy i licznie zachowane zabytki ruralistyki • Zachowany czytelny średniowieczny układ urbanistyczny wielu miast • Duża ilość zachowanych zabytków architektury w konstrukcji szkieletowej w skali kraju (4 miejsce pod względem ilości w skali kraju) • Funkcjonowanie na terenie województwa skansenów budownictwa ludowego samorządowych i prywatnych • Stale prowadzone badania archeologiczne na terenie województwa czego wynikiem jest odkrywanie nowych zabytków archeologicznych • Duża liczba obiektów i zespołów rezydencjonalnych z założeniami zieleni towarzyszącej, w tym liczne dzieła wybitnych architektów i projektantów parków i ogrodów, związanych m. in. ze środowiskiem berlińskim • Istnienie lokalnych szlaków kulturowych powiązanych z ogólnokrajowymi i europejskimi szlakami kulturowymi • Przygraniczne usytuowanie regionu, na skrzyżowaniu szlaków, sprzyjające krajowej i międzynarodowej promocji turystycznej oraz wykorzystaniu dziedzictwa kulturowego na cele usługowe i komercyjne • Wysoka wartość historyczna, architektoniczna, krajobrazowa i turystyczna zabytków militarnych • Wzorcowe przykłady odbudowy i adaptacji obiektów zabytkowych	popegeerowskie • Częściowa lub całkowita degradacja wielu zabytków związana z powodzią • Trudności z identyfikacją zabytków wynikające ze znikomego ich oznakowania Znakem Konwencji Haskiej – tzw. Błękitną Tarczą • Niewielka ochrona obszarów wiejskich – tylko jeden układ ruralistyczny wpisany do rejestru zabytków • Zły stan techniczny znaczącej części zasobu zabytków folwarcznych, gospodarczych, przemysłowych i rezydencjonalnych i brak zagospodarowania dużej części tego zasobu • Niewielki wpływ na obiekty zabytkowe będące w rękach prywatnych • Nieuregulowany stan własności części obiektów zabytkowych • Brak sporządzonych gminnych ewidencji zabytków w części gmin • Brak programów opieki nad zabytkami w części gmin i powiatów • Brak zabezpieczeń antywłamaniowych i przeciwpożarowych w wielu obiektach zabytkowych • Modernizacja zabytkowych obiektów bez poszanowania znaczenia i wartości zabytków • Niedostosowanie części zabytków dla potrzeb osób z niepełnosprawnościami • Niska świadomość na temat wartości zabudowy mieszkalnej i gospodarczej na terenach wiejskich • Wyludnianie się terenów wiejskich Instrumenty wsparcia, organizacje i działania
--	---

- Szkolenia w zakresie ochrony zabytków na wypadek konfliktów zbrojnych i sytuacji kryzysowych, wzrost opracowanych planów na ochrony zabytków na wypadek konfliktów zbrojnych i sytuacji kryzysowych przez jednostki samorządu terytorialnego
- Znaczna koncentracja budowli zamkowych i fortecznych z uwagi na przygraniczny charakter regionu

Instrumenty wsparcia, organizacje i działania

- Organizowane cykliczne imprezy kulturalne w obiektach zabytkowych
- Dobrze przygotowana kadra merytoryczna w muzeach i archiwach oraz w służbach konserwatorskich
- Ożywiona działalność centrów informacji turystycznej, także promujących turystykę transgraniczną (np. Visit Zielona Góra)
- Tworzenie nowych szlaków turystycznych promujące dziedzictwo kulturowe, rozwój infrastruktury rowerowej
- Turystyczne ożywienie rzek, przystanie dla statków w zabytkowych miastach i miasteczkach
- Kultywowana tradycja winiarstwa
- Wzmoczona działalność organizacji pozarządowych na rzecz dziedzictwa kulturowego, opieki nad zabytkami, edukacji i popularyzowania wiedzy o zabytkach regionu
- Rozwijająca się współpraca transgraniczna związana z ochroną zabytków, np. działalność Europejskiego Związku Parków Łużyckich, budującego dobre sąsiedzkie relacje pomiędzy parkami położonymi na terenie województwa lubuskiego, Brandenburgii i Saksonii

- Niedostateczne wykorzystanie potencjału dziedzictwa kulturowego w promocji regionu oraz w tworzeniu jego marki
- Niedoinwestowanie i braki etatowe w instytucjach odpowiedzialnych za ochronę i opiekę nad zabytkami, duża rotacja zatrudnianych parowników
- Brak profesjonalnych kadr zajmujących się ochroną zabytków w gminach, w tym brak przypisania obowiązków dotyczących ochrony zabytków konkretnym stanowiskom, a także brak szkoleń pracowników gmin w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego
- Brak dostatecznych środków na skuteczną ochronę i zabezpieczenie zabytków, w tym bardzo niski poziom dotacji z budżetu państwa, zwłaszcza środków wojewody, którymi dysponuje wojewódzki konserwator zabytków
- Mała aktywność samorządów w przygotowywaniu tzw. uchwał krajobrazowych, pozwalających m. in. na uporządkowanie reklam w przestrzeni publicznej
- Brak edukacji o dziedzictwie kulturowym na poziomie szkół podstawowych i ponadpodstawowych
- Słaby poziom udostępnienia zabytków - brak oferty turystycznej dla większości zabytków sakralnych i rezydencjonalnych i szczególnie utrudniony dostęp do zabytków rezydencjonalnych
- Brak działań planowanych i związana z tym presja szybkiego wydawania środków unijnych i niewłaściwe przygotowanie inwestycji
- Niewielki zasób publikacji naukowych z zakresu historii sztuki popularyzujących zabytki województwa lubuskiego, a także niewielki zasób publikacji popularno-naukowych w tej dziedzinie

• Działalność „Towarzystwa przyjaciół Zamków i Ogrodów Marchii” integrująca polskie i niemieckie środowisko historyków i konserwatorów w badaniach nad wspólnym europejskim dziedzictwem • Stymulowanie ruchu turystycznego poprzez rozwój atrakcyjności kulinarnej regionu zapoczątkowane wstąpieniem województwa lubuskiego w 2020 r. do Europejskiej Sieci Regionalnego Dziedzictwa Kulinarne • Doświadczenie w pozyskiwaniu pomocy finansowej UE wykorzystywanej dla rozwoju regionu • Liczne inicjatywy oddolne, wolontariaty podejmowane z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego • Rozwijające się społeczne poczucie tożsamości regionalnej, wzrost zainteresowania niematerialnym dziedzictwem kulturowym	• Niski udział budżetu samorządów w ochronie zabytków • Brak środków na wkład własny do programów europejskich • Mała świadomość społeczna znaczenia opieki nad zabytkami • Niedostateczna identyfikacja mieszkańców z dziedzictwem kulturowym związana z ciągle tworzącym się poczuciem tożsamości mieszkańców regionu • Wyłączanie z ruchu pasażerskiego linii kolejowych - utrata zabytków techniki, rozbiórki linii kolejowych
Szanse	Zagrożenia
• Zwiększająca się świadomość społeczności w zakresie dbałości o lokalne dziedzictwo niematerialne i działających twórców dawnego rzemiosła, artystów ludowych, ludowych zespołów regionalnych • Większa wrażliwość społeczna dotycząca ochrony zabytków i zieleni, reagowanie społeczeństwa na akty niszczenia zabytków i zieleni • Postępujący rozwój turystyki kulturowej, w tym turystyki weekendowej, rowerowej, kulinarnej, enoturystyki, a także turystyki militarnej • Poprawa dostępności do zbiorów m.in. przez ich digitalizację, wzrost wykorzystania technologii cyfrowych • Rosnąca świadomość unikalności zabytków województwa na tle kraju wynikająca z dowartościowania dorobku europejskiego	• Brak wystarczających środków finansowych na realizację koniecznych działań w zakresie ochrony zabytków • Zagrożenie powodziowe • Konkurencyjność sąsiednich ośrodków wojewódzkich • Zagrożenie zniszczenia obiektów zabytkowych (pożary, złe warunki atmosferyczne, akty wandalizmu, itp.) • Odbiegające od współczesnych standardów parametry fizyczne i funkcjonalne obiektów zabytkowych powodujących wyższe koszty ich użytkowania negatywnie wpływające na adaptację obiektów na nową funkcję • Brak wyspecjalizowanego doradztwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami dla inwestorów

dziedzictwa kultury województwa lubuskiego • Wzrost zainteresowania przedsiębiorców wykorzystaniem obiektów zabytkowych na cele komercyjne • Wykorzystanie wyników badań naukowych w procesach planowania przestrzennego • Pozyskanie nowych środków finansowych, w tym unijnych na działania związane z rewitalizacją obiektów zabytkowych oraz działalnością edukacyjną i promocyjną dziedzictwa kulturowego • Prestiż wyróżnienia w dorocznych konkursach ogólnopolskich promujących wzorcową opiekę nad zabytkami np. Zabytek Zadbane • Współpraca międzyregionalna i międzynarodowa w zakresie opieki nad zabytkami • Tworzenie miejsc pracy w oparciu o dziedzictwo kulturowe w sektorach takich jak - budownictwo, konserwacja, promocja i turystyka • Zmiany w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami dotyczące administracyjnych kar pieniężnych np. za prowadzenie robót budowlanych przy zabytku bez pozwolenia, co może przyczynić się do zmniejszenia samowoli budowlanych • Wzrost zamożności społeczeństwa skutkujący poszukiwaniem domów letnich na terenach wiejskich oraz inwestowaniem w adaptację obiektów zabytkowych, slow life, ekoturystyka • Partycypacja mieszkańców województwa, stowarzyszeń i organizacji pozarządowych w upowszechnianiu i promowaniu dziedzictwa kulturowego	• Brak instrumentów zachęcających właścicieli prywatnych zbiorów do ich udostępniania • Zanikanie działalności rolniczej na terenach wiejskich i związana z tym degradacja zabudowy mieszkalnej i gospodarczej • Konflikt między ochroną dziedzictwa kulturowego a współczesnymi procesami inwestycyjnymi • Trudności w egzekwowaniu przepisów prawa w zakresie ochrony zabytków • Brak wystarczającego nadzoru i kontroli przez służby konserwatorskie dla działań podejmowanych przy zabytkach, skutkujące degradacją zasobu zabytkowego • Zatracanie komunikacji międzypokoleniowej w zakresie lokalnych tradycji i dziedzictwa niematerialnego
--	---

10. Założenia programowe opieki nad zabytkami

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami jest opracowaniem strategicznym, które w sposób kompleksowy określa cele i działania województwa w zakresie opieki nad zabytkami. Najważniejszym założeniem jest ochrona dziedzictwa i krajobrazu kulturowego województwa lubuskiego

w celu zachowania go dla następnych pokoleń oraz budowania na jego bazie tendencji służących rozwojowi regionu, a także integracja społeczności lokalnych przy pomocy poszerzania wiedzy o zasobach dóbr kultury i potrzebie ich ochrony.

Celem Programu opieki nad zabytkami województwa lubuskiego na lata 2025-2028 jako dokumentu kontynuującego założenia z lat 2013-2016, 2017- 2020 oraz 2021-2024 jest w szczególności realizacja wizji określającej założenia w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami, w tym pełnego rozpoznania zasobów dziedzictwa kulturowego, procesów rewaloryzacji i rewitalizacji oraz optymalnego wykorzystania zasobów dziedzictwa województwa w celu kształtowania rozwoju gospodarczego i budowania tożsamości społeczeństwa, a także promocji województwa lubuskiego poprzez dziedzictwo kulturowe także w wymiarze transgranicznym.

Wizja

Wielokulturowe dziedzictwo województwa lubuskiego fundamentem tożsamości regionu rozwijającego się gospodarczo i turystycznie

Cel strategiczny

Zachowanie i zrównoważone wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego dla kształtowania tożsamości województwa lubuskiego

Podstawowym elementem w zakresie ochrony obiektów zabytkowych w województwie lubuskim powinna być odpowiednia ich konserwacja i poprawa stanu technicznego. Utrzymujący się i pogarszający zły stan obiektów zabytkowych, również tych o szczególnie cennych walorach architektonicznych i historycznych.

Ważne jest również podejmowanie działań przeciwdziałających degradacji zabytków i zabezpieczających je przed aktami wandalizmu. Dotyczy to przede wszystkim fortyfikacji Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego, Pozycji Środkowej Odry, Wału Pomorskiego, obiektów zabudowy rezydencjonalnej i folwarcznej, ale także pozostałych zabytków, w tym archeologicznych. Wspomniane militarne obiekty obszarowe powinny zostać objęte działaniami ochronnymi na jak największym odcinku dawnej i obecnej lokalizacji umocnień, dla zachowania i przywrócenia ich czytelności oraz przeciwdziałania postępującej degradacji i dewastacji. Działaniami ochronnymi należy również objąć występujące na terenie województwa lubuskiego pozostałości po obozach

koncentracyjnych i zagłady m.in. Gross-Rosen, a także podjąć czynności mające na celu upamiętnienie ofiar II wojny światowej.

W celu lepszej ochrony potrzebna jest rewaloryzacja historycznych obiektów zabytkowych i dostosowanie ich do nowych potrzeb (przy jednoczesnym zachowaniu i ochronie pierwotnych walorów architektonicznych i historycznych).

Dla efektywnej i pełnej ochrony substancji zabytkowej niezbędna jest stała inwentaryzacja obiektów o cennych walorach historycznych i kulturowych oraz sukcesywna aktualizacja ewidencji i rejestru zabytków. Szczególnie ważna w tym zakresie jest identyfikacja obiektów fortyfikacji pruskiej (Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego, Pozycji Środkowej Odry, Wału Pomorskiego) czy zachowanych układów ruralistycznych. Działanie to ma istotne znaczenie również w odniesieniu do dóbr kultury współczesnej województwa, które nie są jeszcze odpowiednio rozpoznane i chronione. Należy tu również wskazać istotność sporządzania i realizacji programów opieki nad zabytkami przez wszystkie gminy i powiaty województwa.

Ze względu na zagrożenie zniszczenia zabytków archeologicznych należy objąć je ochroną, zgodnie z zasadami konserwatorskimi. Cel ten będzie realizowany przede wszystkim poprzez wspieranie zadań polegających na ewidencjonowaniu i dokumentowaniu zabytków archeologicznych, badaniu ich oraz publikowaniu wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.

Ze względu na występowanie w obszarze województwa obiektów i zespołów o wyróżniających się walorach zabytkowych w skali regionu i kraju istotne jest promowanie i zachęcanie do realizacji narzędzi ochrony ustawowej w postaci powoływania parków kulturowych oraz zabieganie o wpis na listę pomników historii. Szczególną i prestiżową formą opieki jest wpis na listę światowego dziedzictwa UNESCO, dlatego należy dążyć do podjęcia starań o ujęcie cennych zabytków województwa na liście tych obiektów.

W kolejnych latach należy sukcesywnie rozbudowywać infrastrukturę turystyczną, w tym bazę noclegową, oraz poprawiać dostępność komunikacyjną i zaplecze techniczne turystyki, a przede wszystkim położyć znaczący nacisk na promocję dziedzictwa kulturowego oraz potencjału turystycznego województwa lubuskiego w wymiarze lokalnym, regionalnym, a zwłaszcza krajowym i międzynarodowym.

Wykorzystując położenie województwa lubuskiego w bliskiej odległości od Niemiec oraz jego atrakcyjność kulturową należy dążyć do integrowania instytucji kultury i inicjatyw kulturowych dla odpowiedniego wykorzystania elementów dziedzictwa kulturowego zarówno w wymiarze krajowym, jak i międzynarodowym.

Podstawowymi produktami wizerunkowymi województwa w zakresie kulturowym powinny stać się „Wino i kuchnia” (wykorzystujące tradycje winiarskie i kulinarne regionu) oraz „Militaria i fortyfikacje” (wykorzystujące przede wszystkim obiekty Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego, ale także innych obiektów militarnych i fortyfikacji z różnych epok). Ponadto produktem turystycznym opartym przede wszystkim na walorach przyrodniczych regionu jest „Przygoda na wodzie”, oparta na turystyce wodnej.

Prowadzony w sposób prawidłowy monitoring realizacji poszczególnych celów pozwoli na skuteczną ocenę postępów związanych z opieką i promocją dziedzictwa kulturowego województwa.

Istotne znaczenie dla trwałości dziedzictwa kulturowego oraz poczucia społecznej wspólnoty ma kształtowanie tożsamości kulturowej. Ma to szczególne znaczenie ze względu na fakt, że na przestrzeni wieków tereny województwa zasiedlone zostały w znacznej części przez ludność

napływową (zwłaszcza po II wojnie światowej). Wskazany jest rozwój działań na rzecz popierania inicjatyw kreujących budowanie lokalnej tożsamości i identyfikacji z dziedzictwem kulturowym w wymiarze instytucjonalnym i społecznym. Tożsamość ta powinna być budowana w oparciu o lokalne tradycje, historię, czy postaci związane z danym obszarem. Dla budowania tożsamości kulturowej istotne jest również zachowanie wartościowych zasobów dziedzictwa kulturowego oraz wyeksponowanie obszarów i obiektów o istotnych wartościach kulturowych. Tożsamość kulturową należy kształtować zarówno w zakresie lokalnych społeczności, jak i całego województwa. Bogactwo elementów dziedzictwa kulturowego województwa oraz ich duża różnorodność stanowi o tożsamości regionu i powinna stać się ważnym czynnikiem identyfikującym.

Ze względu na zły stan znacznej części obiektów oraz obszarów zabytkowych na obszarze województwa lubuskiego oraz w celu zachowania ciągłości dziedzictwa kulturowego wskazana jest rewitalizacja obszarów zdegradowanych, ujmująca w sposób kompleksowy zagadnienie przywracania walorów danej przestrzeni, ze szczególnym uwzględnieniem obszarów zabytkowych. W ramach rewitalizacji wskazane są przedsięwzięcia zarówno o charakterze technicznym, jak i społecznym, gospodarczym, środowiskowym oraz przestrzennofunkcyjnym. Odnowa zabudowy, nadawanie nowych funkcji obiektom zabytkowym, kształtowanie przestrzeni publicznych i terenów zieleni w tych obszarach powinno stanowić ważny element ochrony dziedzictwa kulturowego oraz narzędzie podnoszenia atrakcyjności obszarów zdegradowanych w kontekście turystycznym i społecznym.

Na obszarze województwa lubuskiego bardzo ważna jest rewitalizacja obszarów śródmiejskich, szczególnie miast wojewódzkich Gorzowa Wlkp. i Zielonej Góry. Jest ona jednym z kluczowych aspektów w procesie powrotu mieszkańców do centrów miast. Należy również dążyć do rewitalizacji zdegradowanych terenów powojennych i przemysłowych, a także terenów wiejskich, zwłaszcza popegeerowskich (np. Dąbroszyn w gm. Witnica), a także pokolejowych i wydobywczych.

Należy dążyć do zachowania tradycyjnych krajobrazów wiejskich, z historycznymi układami ruralistycznymi, zabytkowymi kościołami, dawnymi dworami i pałacami oraz towarzyszącymi im parkami i alejami starych drzew oraz młynami, cmentarzami i tradycyjną drewnianą zabudową. Zachowane tradycyjne układy urbanistyczne i ruralistyczne wraz z zabytkową zabudową powinny zostać objęte ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków oraz ustalenia miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

Cele priorytetowe

Realizacja wizji i celu strategicznego odbywać się będzie poprzez określenie celów priorytetowych, kierunków działań i zadań.

Cel priorytetowy 1 - Rozpoznanie zasobu, poprawa skuteczności ochrony zabytków i efektywne zarządzanie zasobem

Cel priorytetowy 2 - Rewaloryzacja zabytków jako czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego oraz rozwoju potencjału turystycznego

Cel priorytetowy 3 - Wsparcie działań związanych z poprawą dostępności i zabezpieczeniem obiektów zabytkowych

Cel priorytetowy 4 - Wsparcie działań na rzecz prawidłowego zarządzania obiektami zabytkowymi na terenie województwa

Cel priorytetowy 5 - Budowanie tożsamości regionalnej poprzez edukację i popularyzację dziedzictwa kulturowego w oparciu o społeczeństwo obywatelskie

Cel priorytetowy 6 - Wzmacnianie marki regionu w nawiązaniu o zasoby dziedzictwa kulturowego materialnego i niematerialnego

Kierunki działań

Poniżej przedstawiono kierunki działań w odniesieniu do wyznaczonych celów priorytetowych.

Cel priorytetowy 1 - Rozpoznanie zasobu, poprawa skuteczności ochrony zabytków i efektywne zarządzanie zasobem

Kierunek działań 1: Wsparcie działań związanych z rozpoznawaniem dziedzictwa kulturowego województwa	W ramach kierunku działań planuje się wsparcie: • prowadzonych inwestycji związanych z rozpoznawaniem zasobu zabytkowego poprzez badania archeologiczne, historyczne i terenowe oraz ich dokumentowanie wraz z upowszechnieniem, • weryfikacji i uzupełnienia wojewódzkiego rejestru zabytków nieruchomych, ruchomych i archeologicznych, • weryfikacja stanu zachowania zabytków oraz określenie najpilniejszych potrzeb w zakresie zabezpieczenia, rewaloryzacji i konserwacji obiektów zabytkowych, • dalsza identyfikacja obiektów fortyfikacji poniemieckich (Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego, Pozycji Środkowej Odry, Wału Pomorskiego), • utworzenie i stałe uzupełnianie listy zabytków zagrożonych – obiektów wymagających podjęcia pilnych prac ratowniczych w pierwszej kolejności, ze szczególnym uwzględnieniem architektury drewniane.
Kierunek działań 2:	W ramach kierunku działań planuje się: • wdrożenie jednolitego i zintegrowanego systemu

Cel priorytetowy 1 - Rozpoznanie zasobu, poprawa skuteczności ochrony zabytków i efektywne zarządzanie zasobem

Budowa bazy danych o zabytkach i obszarach chronionych	informacji o zabytkach województwa lubuskiego, stanowiącego integralną część Regionalnego Systemu Informacji Przestrzennej Województwa Lubuskiego, - weryfikacja zasobu - granic obszarów wpisanych do rejestru zabytków (parków, zespołów pałacowych i folwarcznych) w celu ich lepszej ochrony, - weryfikacja zasobu poprzez rozpoczęcie procedury wykreślenia z rejestru zabytków tych obiektów, które nie istnieją, lub utraciły wartości zabytkowe, - transparentne dane – dostęp do informacji o aktualnych danych zasobu rejestru zabytków za pośrednictwem strony internetowej wojewódzkiego konserwatora zabytków, - tworzenie stron internetowych poświęconych wybranym grupom tematycznym zabytków,
Kierunek działań 3: Wsparcie procesów digitalizacji zbiorów dziedzictwa kulturalnego województwa	W ramach kierunku działań planuje się: - wspieranie cyfryzacji dokumentacji naukowych i archiwalnych będących w zasobach wojewódzkiego konserwatora zabytków, - wspieranie cyfryzacji zbiorów muzealnych, - tworzenie mechanizmów w celu zapewnienia powszechnego dostępu do zbiorów cyfrowych i baz informacji o zasobach dziedzictwa kulturowego, - utrwalanie zasobów dziedzictwa kulturowego w formacie cyfrowym w celu ich ochrony przed bezpowrotną utratą, - wspieranie digitalizacji materiałów dotyczących zabytków ruchomych zaginionych bądź ukradzionych.

Cel priorytetowy 1 - Rozpoznanie zasobu, poprawa skuteczności ochrony zabytków i efektywne zarządzanie zasobem

Kierunek działań 4: Wsparcie obiektów i obszarów z terenu województwa, które ubiegają się o wpis do wykazu obiektów najwyższej rangi (listy światowego dziedzictwa UNESCO, pomników historii oraz parków kulturowych)	Kierunek działań zakłada: • utworzenie listy obiektów i obszarów o szczególnej wartości dla kultury (spośród wpisanych do rejestru zabytków bądź chronionych jako park kulturowy) proponowanych do objęcia ochroną jako pomniki historii i wsparcie ich właścicieli bądź użytkowników w zakresie działań związanych z tą procedurą, • popularyzowanie narzędzia ochrony krajobrazu kulturowego leżącego w kompetencjach samorządów – idei tworzenia parków kulturowych dla zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów, organizacja szkoleń dla jednostek samorządu terytorialnego w tym zakresie.
Kierunek działań 5: Wsparcie obiektów i obszarów z terenu województwa, w procedurze wpisu do wojewódzkiej ewidencji zabytków	Kierunek działań zakłada: • wsparcie i inicjowanie działań dla obiektów przy procedurze wpisu do wojewódzkiej ewidencji zabytków i tym samym większą ochronę dziedzictwa kulturowego województwa.

Cel priorytetowy 2 - Rewaloryzacja zabytków jako czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego oraz rozwoju potencjału turystycznego

Kierunek działań 1: Zahamowanie procesu degradacji zabytków nieużytkowanych	Kierunek działań zakłada: • wytypowanie listy najcenniejszych i możliwych do uratowania obiektów nieużytkowanych będących własnością jednostek samorządu terytorialnego oraz stworzenie planu adaptacji ich do nowych funkcji, • wsparcie organizacyjne i merytoryczne dla potencjalnych właścicieli i użytkowników obiektów
---	--

Cel priorytetowy 2 - Rewaloryzacja zabytków jako czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego oraz rozwoju potencjału turystycznego

	zabytkowych poprzez opracowanie poradnika zawierającego niezbędne informacje o procedurach postępowania z substancją zabytkową, źródłach pozyskiwania środków finansowych na prace remontowo-konserwatorskie przy zabytkach, porady dotyczące aplikowania o środki zewnętrzne, • promowanie „dobrych praktyk” w zakresie zagospodarowania i użytkowania obiektów zabytkowych przez stworzenie katalogu udanych adaptacji na terenie województwa.
Kierunek działań 2: Wsparcie działań na rzecz ochrony najcenniejszych grup zabytków	W ramach kierunku działań planuje się: • wsparcie ochrony i opieki nad zabytkami architektury drewnianej, • wsparcie działań na rzecz działań rewitalizacji zespołów dworskich i pałacowych, • wsparcie działań na rzecz rewitalizacji zespołów zieleni, • wsparcie działań na rzecz rewitalizacji obiektów militarnych i fortyfikacji, • wsparcie działań związanych z rewitalizacją układów urbanistycznych i ruralistycznych.
Kierunek działań 3: Finansowanie prac przy obiektach zabytkowych, których właścicielem jest Samorząd Województwa	Kierunek działań odnosi się do: • finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich oraz robót budowlanych przy obiektach zabytkowych, których właścicielem jest Samorząd Województwa Lubuskiego lub jego jednostki organizacyjne. Środki finansowe będą przeznaczane na remont obiektów zgodnie z sporządzonym harmonogramem, który będzie poprzedzony inwentaryzacją obiektów będących własnością samorządu województwa.

Cel priorytetowy 2 - Rewaloryzacja zabytków jako czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego oraz rozwoju potencjału turystycznego

Kierunek działań 4: Dofinansowanie na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach na terenie województwa lubuskiego	Kierunek działań zakłada: kontynuację inicjatyw związanych z dofinansowaniem szeroko pojętych działań związanych z rewitalizacją obiektów zabytkowych.⁸
Kierunek działań 5: Kontynuacja działań związanych z organizacją konkursów mających na celu wsparcie dziedzictwa kulturowego województwa	Kierunek działań zakłada: kontynuację corocznej organizacji konkursów mających na celu dofinansowanie działań związanych z ochroną zabytków i dziedzictwem kulturowym przez samorząd województwa lubuskiego: m.in. "Zabytek Zadbane" i "Nasz Zabytek".
Kierunek działań 6: Pozyskiwanie środków zewnętrznych na realizację działań związanych z pracami konserwatorskimi i restauratorskimi obiektów zabytkowych	Kierunek działań zakłada: pozyskiwanie środków zewnętrznych, w tym unijnych na realizację działań związanych z konserwatorskimi i restauratorskimi obiektów zabytkowych.

⁸ O wsparcie mogą starać się podmioty, które są właścicielami obiektów zabytkowych. Środki finansowe z dotacji mogą być przeznaczone między innymi na sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich, przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych, wykonanie dokumentacji konserwatorskiej, opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich, wykonanie projektu budowlanego, odnowienie lub uzupełnienie tynków, odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien, modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, wykonanie izolacji przeciwwilgociowej, działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu, zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, zakup i montaż instalacji przeciwłamaniowej i przeciwpożarowej.

Cel priorytetowy 2 - Rewaloryzacja zabytków jako czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego oraz rozwoju potencjału turystycznego

Kierunek działań 7: Wskazywanie możliwości pozyskiwania środków finansowych z funduszy polskich i europejskich na przeprowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich, rewitalizacyjnych dla obiektów i obszarów wartościowych dla regionu	W ramach kierunku działań przewiduje się: • bieżącą informację umieszczaną na stronie województwa oraz komunikację z gminami i powiatami województwa (m.in. spotkania informacyjne) na temat możliwości pozyskania środków finansowych na realizację inwestycji związanych z szeroką pojętą ochroną zabytków.
Kierunek działań 9: Rewitalizacja w obrębie obszarów zabytkowych	Kierunek działań zakłada: • wsparcie jednostek samorządów terytorialnych w identyfikacji obszarów zdegradowanych wymagających rewitalizacji w obrębie zabytkowej tkanki miejskiej lub wiejskiej, a także innych obszarów z historyczną zabudową przemysłową bądź wojskową które utraciły dotychczasową funkcję i wymagają rewitalizacji, • promowanie w dokumentach strategicznych na szczeblu wojewódzkim i lokalnym działań rewitalizacyjnych przy uwzględnieniu czynników społecznych.
Kierunek działań 9: Tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami	Kierunek działań zakłada: • wspieranie rozwoju gospodarstw agroturystycznych w zabytkowych zagrodach oferujących wypoczynek i rozrywkę (regionalne potrawy, zwyczaje itp.) oparte na miejscowych tradycjach, • wspieranie rozwoju muzeów regionalnych, skansenów, izb pamięci itp.

Cel priorytetowy 2 - Rewaloryzacja zabytków jako czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego oraz rozwoju potencjału turystycznego

- wspieranie rozwoju oferty turystycznej, która może dać zatrudnienie w celu jej obsługi.

Cel priorytetowy 3 - Wsparcie działań związanych z poprawą dostępności i zabezpieczeniem obiektów zabytkowych

Kierunek działań 1: Wsparcie działań związanych z poprawą dostępności obiektów zabytkowych dla osób z niepełnosprawnościami	W ramach kierunku działań planuje się: • realizację inwestycji, które mają na celu poprawę dostępności obiektów zabytkowych dla osób z niepełnosprawnościami poprzez likwidację barier architektonicznych i poprawę dostępności komunikacyjnej. Szczególny nacisk powinien być kładziony na obiekty użyteczności publicznej.
Kierunek działań 2: Wsparcie działań związanych z zabezpieczaniem zabytków	Kierunek działań obejmuje: • inwestycje związane z wyposażaniem obiektów zabytkowych w systemy przeciwpożarowe oraz zabezpieczenia przeciwwłamaniowe, które wpłyną pozytywnie na poprawę bezpieczeństwa zabytków i ich wyposażenia.
Kierunek działań 3: Stosowanie ekologicznych rozwiązań służących ograniczeniu emisji zanieczyszczeń, poprawie stanu i kosztów utrzymania obiektów zabytkowych, zabezpieczenie przeciwpowodziowe	Kierunek działań zakłada: • realizację inwestycji, które mają na celu zwiększenie efektywności ekologicznej obiektów zabytkowych poprzez m.in. działania związane z termomodernizacją i wymianą nieefektywnych kotłów, które docelowo prowadzić będą do mniejszego oddziaływania na środowisko zabytków, poprawę funkcjonowania i zmniejszenie kosztów utrzymania tych obiektów, • realizację inwestycji związanych z ochroną przeciwpowodziową, celem ochrony dziedzictwa kulturowego na obszarach z występującym

Cel priorytetowy 3 - Wsparcie działań związanych z poprawą dostępności i zabezpieczeniem obiektów zabytkowych

	zagrożeniem powodziowym.
Kierunek działań 4: Wspieranie gmin w realizacji regulacji określonych uchwałą krajobrazową	W ramach kierunku działań planuje się - wspieranie gmin w podejmowaniu uchwał krajobrazowych, - wspieranie zasad eksponowania obiektów zabytkowych w lokalnym krajobrazie (estetyka otoczenia, infrastruktura okołoturystyczna itp.).

Cel priorytetowy 4 - Wsparcie działań na rzecz prawidłowego zarządzania obiektami zabytkowymi na terenie województwa

Kierunek działań 1: Współpraca z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków oraz powiatami i gminami z terenu województwa w celu poprawy przepływu informacji na temat gminnej i wojewódzkiej ewidencji zabytków	Kierunek działań zakłada: - bieżącą komunikację zarówno z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków jak i powiatami i gminami z terenu województwa na temat obiektów ujętych w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków i ich stanu technicznego i potrzeb remontowych, - prowadzenie szkoleń dla samorządów oraz właścicieli i użytkowników zabytków, zawierających informację o sposobie przygotowywania programów opieki nad zabytkami oraz o zakresie i możliwościach opieki i ochrony zabytków przez samorzady i właścicieli.
Kierunek działań 2: Zachęcanie gmin z terenu województwa do sporządzania gminnych ewidencji zabytków oraz Programów Opieki nad Zabytkami	Kierunek działań obejmuje: inicjatywy związane z działalnością informacyjną i edukacyjną, której celem jest zachęcanie gmin do sporządzania gminnych ewidencji zabytków (obejmujących zabytki nieruchome i stanowiska archeologiczne) oraz Programów Opieki nad Zabytkami.
Kierunek działań 3:	Kierunek działań obejmuje:

Inicjowanie oraz wsparcie opracowywania i aktualizacji dokumentów dotyczących ochrony zabytków w sytuacjach kryzysowych i w przypadku szczególnych zagrożeń

- inicjatywy związane wsparciem jednostek samorządu terytorialnego przy opracowywaniu i aktualizowaniu m.in. Planów na Wypadek Konfliktów Zbrojnych i Sytuacji Kryzysowych.

Cel priorytetowy 5 - Budowanie tożsamości regionalnej poprzez edukację i popularyzację dziedzictwa kulturowego w oparciu o społeczeństwo obywatelskie

Kierunek działań 1:

Wspieranie działań zmierzających do integracji transgranicznej i międzyregionalnej

Działanie zakłada:

- budowanie oferty turystyki kulturowej dla obcokrajowców poprzez umieszczanie informacji o zabytkach w różnych językach obcych,
- wspieranie badań naukowych nad wspólnym dziedzictwem kulturowym województwa lubuskiego, Saksonii i Brandenburgii, poprzez organizowanie sesji naukowych, wydawnictwa oraz wspieranie działań promujących wspólne dziedzictwo,
- budowanie i utrwalanie powiązań instytucjonalnych w wymiarze transgranicznym i międzyregionalnym w dziedzinie ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego,
- wspieranie istniejących szlaków kulturowych o zasięgu międzyregionalnym i międzynarodowym (np. Drogi Św. Jakuba albo Szlaku Cysterskiego),
- promocje dziedzictwa kulturowego województwa lubuskiego m.in. poprzez działania promujące zabytki z terenu województwa podczas międzynarodowych

	wydarzeń (m.in. uczestniczenie w targach związanych z dziedzictwem kulturowym, tym Europejskie Dni Dziedzictwa).
Kierunek działań 2: Inicjowanie akcji edukacyjnych na temat zasobu zabytków	Kierunek działań ma na celu: • pobudzenie i rozszerzenie szeroko pojętych akcji edukacyjnych na temat zasobu zabytków w województwie, specyfiki regionalnej w tej dziedzinie oraz wartości dziedzictwa kulturowego, zarówno materialnego, jak i niematerialnego za pośrednictwem m.in.: placówek oświatowych, instytucji kultury, stowarzyszeń oraz przy współpracy z zarządami powiatów, gmin i placówkami badawczymi regionu, • pogłębianie wiedzy o regionie, jego tożsamości i historii i rozpowszechnianie tej wiedzy poprzez konferencje naukowe i popularnonaukowe zabawy, gry i konkursy dla dzieci i młodzieży promujące dziedzictwo.
Kierunek działań 3: Wsparcie działań mających na celu promocję zasobu dziedzictwa kulturowego województwa	W ramach kierunku działań planuje się: • promocje markowych produktów turystycznych związanych z dziedzictwem kulturowym, • wspieranie opracowania i wydawania folderów, albumów i publikacji informacyjno-promocyjnych dotyczących dziedzictwa kulturowego województwa, • promowanie dobrych praktyk w ochronie dziedzictwa kulturowego, przy wykorzystaniu konkursów, nagród, wydarzeń kulturalnych oraz mediów.
Kierunek działań 4: Wsparcie i finansowanie instytucji kultury województwa lubuskiego, które w profilu działania	Kierunek działań zakłada: • wsparcie zarówno merytoryczne jak i finansowe funkcjonujących na terenie województwa placówek muzealnych i kulturalnych, których celem jest ochrona i popularyzacja dziedzictwa materialnego i niematerialnego województwa lubuskiego,

mają zadania z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami	• powiększanie zbiorów muzealnych, • prace związane z działaniami konserwatorskimi w stosunku do zbiorów, • wykorzystanie muzeów w celu edukacji lokalnej społeczności.
Kierunek 5: Wsparcie działań związanych z poprawą stanu zachowania zabytków na terenach wiejskich	W ramach kierunku działań planuje się: • udzielanie wsparcia finansowego na zagospodarowanie wiejskich przestrzeni publicznych w ramach <i>Lubuskiej Odnowy Wsi</i>, • popieranie inicjatyw służących dokumentowaniu (fotografie, rysunki, opisy, zbieranie informacji historycznych i legend) tradycyjnego budownictwa wiejskiego i kapliczek przydrożnych w granicach województwa – inicjowanie konkursów, nagradzanie aktywnych szkół i organizacji społecznych, • prowadzenie akcji uświadamiania i uznawania dawnej zabudowy wiejskiej za wartościową.

Cel priorytetowy 5 - Wzmacnianie marki regionu w nawiązaniu o zasoby dziedzictwa kulturowego materialnego i niematerialnego

Kierunek działań 1: Włączanie się w funkcjonowanie i organizację lokalnych, regionalnych i ponadregionalnych szlaków dziedzictwa (szlaków kulturowych)	Kierunek działań zakłada: • rozwój szlaków kulturowych: pieszych, rowerowych, samochodowych ścieżek dydaktycznych oraz włączanie obiektów posiadających walory historyczne, architektoniczne lub kulturowe w sieci szlaków turystycznych.
Kierunek działań 2: Wsparcie promocji produktów regionalnych	W ramach kierunku działań planuje się: • wytypowanie zjawisk dziedzictwa niematerialnego wartego ochrony w celu przekazania danych do NID-u prowadzącego Krajową listę niematerialnego

i tradycyjnych	dziedzictwa, • wspieranie aktywności społeczności lokalnych w zakresie kultywowania dziedzictwa niematerialnego oraz jego transmisji międzypokoleniowej poprzez promowanie regionalnych zespołów folklorystycznych i muzycznych, rzemieślników oraz artystów ludowych, • wspieranie dawnych rzemiosł i technik budowlanych oraz ginących zawodów poprzez warsztaty dla dzieci i młodzieży oraz pokazy ginących zawodów w ramach festynów gminnych i powiatowych, • promowanie specyficznych dla regionu przejawów dziedzictwa niematerialnego – odradzającej się tradycji winiarskiej oraz bartniczej oraz produktów lokalnych i regionalnych na targach turystycznych krajowych i międzynarodowych.
Kierunek działań 3: Wsparcie współpracy międzyregionalnej i międzynarodowej	W ramach kierunku działań planuje się: • wsparcie działań na rzecz utworzenia spójnej sieci obszarów, miejsc i instytucji funkcjonujących jako zintegrowane systemy w celu zwiększenia potencjału dziedzictwa kulturowego (placówki muzealne, zamki, parki kulturowe, miejsca pamięci, dziedzictwo przemysłowe itp.), • wsparcie obiektów i obszarów z terenu województwa, które ubiegają się o nadanie Znak Dziedzictwa Europejskiego poprzez inicjowanie działań w tym zakresie. Znak dziedzictwa europejskiego przyznawany jest obiektom, które odegrały ważną rolę w kształtowaniu współczesnej Europy. Obiekty te symbolizują europejskie ideały i wartości oraz europejską historię i integrację, od początków cywilizacji europejskiej aż po dzisiejsze czasy. Zwiększanie obiektów z Znakiem Dziedzictwa Europejskiego terenie województwa lubuskiego wpłynie pozytywnie na atrakcyjność kulturalną województwa,

- udział w projektach partnerskich w ramach programu wspólnotowego – Kreatywna Europa.

Obiekty wymagające szczególnej ochrony

Wskazany do podjęcia starań o wpisanie na listę UNESCO następujących obiektów:

- pradolinę Noteci,
- pocysterski zespół klasztorny w Gościkowie-Paradyżu,
- poaugustiański zespół klasztorny w Żaganiu.

Zabytkami proponowanymi do wpisu na listę pomników historii lub utworzenia parku kulturowego są:

- zespół klasztorny w Gościkowie-Paradyżu (gm. Świebodzin),
- zespół zamkowo-muzealny z otaczającą przyrodą w Międzyrzeczu,
- zespół urbanistyczny Łagowa,
- zespół urbanistyczny Zielonej Góry,
- zespół urbanistyczny Kożuchowa,
- zespół urbanistyczny Wschowy,
- zespół fortyfikacji Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego,
- grupa kościołów drewnianych w Chlastawie, Kosieczynie (gm. Zbąszynek), Nowej Wiosce (gm. Lubrza),
- bazylika – sanktuarium w Rokitnie (gm. Przytoczna),
- grodzisko w Santoku,
- nadnoteckie osadnictwo olęderskie,
- kulturowy park cysterski (obejmujący zwłaszcza obiekty Szlaku Cysterskiego).

Ochroną przed zabudową i wyekspozowaniem należy objąć krajobrazy kulturowe szczególnych miejsc i wydarzeń historycznych, do których należą miejsca związane z:

- bitwą pod Kijami,
- bitwą pod Kunowicami,
- bitwą pod Wschową,
- obozem Stalag Luft III w Żaganiu,
- dawną fabryką amunicji w Zasiekach (Brożku),
- dawnym kombinatem DAG Alfred Nobel w Krzystkowicach,
- Międzyrzeckim Rejonem Umocnionym – Kaława,
- obozem Woldenberg w Dobiegniewie,
- obozem Sonnenburg w Słońsku,
- masową eutanazją w okresie II wojny światowej w Samodzielnym Publicznym Szpitalu dla Nerwowo i Psychicznie Chorych w Międzyrzeczu-Obrzycach.

Ponadto, ze względu na swoje cenne wartości w zakresie dziedzictwa kulturowego województwa, szczególną ochroną powinny zostać objęte zwłaszcza:

- katedra w Gorzowie Wielkopolskim,
- historyczna zabudowa Gorzowa Wlkp. z XIX/XX w – tzw. gorzowska secesja, a także inne cenne obiekty zabytkowe o charakterze eklektycznym w Gorzowie Wielkopolskim,
- zespół poklasztorny franciszkanów we Wschowie,
- kościół luterański „Kripplein Christi” we Wschowie,
- kościoły farne w Babimoście, Dobiegniewie, Kozuchowie, Lubsku, Międzyrzeczu, Ośnie Lubuskim, Słońsku, Szprotawie, Świebodzinie, Wschowie i Żarach,
- ruina fary w Gubinie,
- grupa kościołów „tzw. projekty typowe” Karla Friedricha Schinkla w Gliźnie, Międzyrzeczu, Osiecznicy i Rogozińcu,
- kościoły drewniane w Boryszynie i Trzebulach,
- ratusze w Bytomiu Odrzańskim, Ośnie Lubuskim, Szprotawie, Żarach
- zespoły pałacowo-parkowe w Brodach, Żarach, Zaborzu i Dąbroszynie,
- kościoły w Broniszowie, Brzeżnicy, Niwiskach,
- zespół pałacowo-folwarczny w Kargowej,
- zespoły urbanistyczne: Bytomia Odrzańskiego, Bledzewa, Brójec, Pszczewa, Trzciela,
- zespół romańskich i wczesnogotyckich kamiennych kościołów w południowej części województwa,
- pałac w Gliźnie,
- dwór w Świdnicy,
- dwór w Broniszowie,
- zamek w Siedlisku,
- założenia sanatoryjne wraz z elementami założeń ogrodowych w Trzebiechowie i Obrzycach,
- dawne cmentarze ewangelickie (obecnie lapidaria) – w Kozuchowie i we Wschowie,
- założenie parkowe w Bukowcu i Lubnie, parki pałacowe w Brodach, Żaganiu, Howej, Zatoniu, Sławie i Zaborze,
- zespół fortyfikacji twierdzy w Kostrzynie nad Odrą z uwzględnieniem fortu Sarbinowo, Żabice, Czarnów oraz Gorgast (przy współpracy ze stroną niemiecką),
- średniowieczne mury obronne Starego Miasta Ośna Lubuskiego wraz z basztami,
- kościoły w Boleminie, Borku, Ciecierzycach, Deszcznie, Ulimiu w gminie Deszczno,
- Muzeum Etnograficzne w Zielonej Górze z siedzibą w Ochli.

Do obiektów archeologicznych wskazanych do objęcia szczególną ochroną, ze względu na swoją rangę ponadregionalną, wskazuje się:

- Wicina (gmina Jasień) – grodzisko łużyckie VI w p.n.e.,
- „Wały Śląskie”,
- Pszczew – 4 grodziska wczesnośredniowieczne,
- Santok – grodzisko i gródek obronny,
- Tarnawa Rzepińska (gmina Torzym) – grodzisko,
- Połęczko (gmina Ośno Lubuskie) – gródek średniowieczny,

- Polanowice (gmina Gubin) – grodzisko łużyckie,
- Klenica (gmina Bojadła) – grodzisko,
- Marcinów (gmina Brzeźnica) – cmentarzysko kurhanowe.

11. Instrumenty realizacji, finansowania i wdrażania Programu Opieki nad Zabytkami

11.1. Wdrażanie i realizacja

Głównym założeniem „Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Lubuskiego na lata 2025-2028” jest właściwa ochrona i opieka nad zasobami dziedzictwa kulturowego regionu oraz ich wykorzystanie dla rozwoju społecznego, gospodarczego oraz przestrzennego.

Cele i kierunki działań ujęte w Programie będą realizowane przez:

- Samorząd Województwa Lubuskiego
- samorządy gminne i powiatowe
- w ramach swych kompetencji: administracja rządowa odpowiedzialna za ochronę dziedzictwa kulturowego (wojewódzki konserwator zabytków), instytucje publiczne, naukowe, organizacje pozarządowe powołane do realizacji zadań w sferze ochrony i opieki nad zabytkami, a także właściciele i użytkownicy zabytków.

Wdrażanie Programu wymaga współpracy wszystkich podmiotów odpowiedzialnych za realizację zadań, w tym właścicieli obiektów i organów wydających decyzje.

Realizacji Programu służą następujące instrumenty:

instrumenty prawne – wynikające z przepisów ustawowych dokumenty:

- dokumenty wydawane przez wojewódzkiego konserwatora zabytków,
- plany zagospodarowania przestrzennego,
- programy określające politykę państwa i województwa w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego,
- wnioski o wpis do rejestru obiektów o wartości artystycznej i zabytkowej,
- prowadzenie gminnej ewidencji zabytków,

instrumenty koordynacji:

- plany strategiczne województwa,
- współpraca z samorządami szczebla powiatowego i gminnego, ośrodkami naukowymi, akademickimi, kulturalnymi, muzeami, diecezjami i innymi instytucjami działającymi na polu kultury,

instrumenty finansowe:

- wydatkowanie środków własnych na ochronę zabytków,
- dotacje, subwencje, darowizny, granty itp. na prace remontowe konserwatorskie, rewitalizacyjne,

- finansowanie nagród dla uczestników konkursów w ramach działań edukacyjnych,

instrumenty społeczne:

- edukacja kulturowa,
- dostarczanie informacji na temat potrzeb Programu Opieki nad Zabytkami,
- współpraca pomiędzy instytucjami,
- promocja,

instrumenty kontrolne:

- monitoring realizacji celów Programu Opieki nad Zabytkami w wykorzystaniem wskaźników monitoringowych,
- analiza: stanu technicznego obiektów zabytkowych, stanu zagospodarowania przestrzennego, stanu środowiska i krajobrazu kulturowego, zagadnień społecznych, infrastruktury społeczno-kulturalnej itp.

11.2. Monitoring

Realizacja „Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Lubuskiego na lata 2025-2028” winna być poddawana procesowi monitorowania. Program zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. 2024 poz. 1292, ze zm.) opracowuje się na okres 4 lat, po upływie tego okresu należy opracować jego aktualizację. Z realizacji programu zarząd województwa sporządza co dwa lata sprawozdanie, które przedstawia sejmikowi województwa. Wnioski z oceny realizacji programu powinny być uwzględniane przy opracowaniu kolejnej edycji programu opieki nad zabytkami.

Proces monitoringu będzie koordynowany przez Departament Infrastruktury Społecznej, Wydział Kultury, przy udziale merytorycznym pozostałych Departamentów Urzędu Marszałkowskiego w Zielonej Górze oraz jednostek podległych, a także wszystkich podmiotów i instytucji powiązanych z dziedzictwem kulturowym województwa lubuskiego.

Aby zapewnić przejrzystość procesu monitorowania, dla wyznaczonych kierunków działań zostały przygotowane zostały wskaźniki monitoringowe. Analiza danych liczbowych pozwoli na ocenę stopnia realizacji założonych celów, planowanie ewentualnych zmian w przyjętych założeniach oraz wysnucie rzetelnych wniosków dotyczących zaangażowania interesariuszy w proces opieki i promocji dziedzictwa kulturowego województwa lubuskiego.

Cel priorytetowy 1 - Rozpoznanie zasobu, poprawa skuteczności ochrony zabytków i efektywne zarządzanie zasobem

Wskaźnik monitoringu	Podmiot odpowiedzialny za monitoring	Wskaźnik	Źródło finansowania
Liczba nowych obiektów ujętych w rejestrze zabytków województwa lubuskiego (zabytków nieruchomych, ruchomych, archeologicznych)	Departament Infrastruktury Społecznej, Wydział Kultury	Liczba obiektów	Środki finansowe samorządu Województwa Lubuskiego
Liczba nowych obiektów ujętych na liście światowego dziedzictwa UNESCO, liczba nowych pomników historii, liczba nowych parków kulturowych	Departament Infrastruktury Społecznej, Wydział Kultury	Liczba obiektów	Środki finansowe samorządu Województwa Lubuskiego
Liczba nowych obiektów ujętych w Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków Województwa Lubuskiego	Departament Infrastruktury Społecznej, Wydział Kultury	Liczba obiektów	Środki finansowe samorządu Województwa Lubuskiego

Cel priorytetowy 2 - Rewaloryzacja zabytków jako czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego oraz rozwoju potencjału turystycznego

Wskaźnik monitoringu	Podmiot odpowiedzialny za monitoring	Wskaźnik	Źródło finansowania
Kwota środków finansowych przeznaczonych na działania związane z modernizacją obiektów będących własnością Urzędu Marszałkowskiego	Departament Infrastruktury Społecznej, Wydział Kultury	zł	Środki finansowe samorządu Województwa Lubuskiego, wsparcie środków zewnętrznych
Kwota środków finansowych przeznaczonych na działania związane z dofinansowaniem modernizacji obiektów zabytkowych z terenu województwa lubuskiego	Departament Infrastruktury Społecznej, Wydział Kultury	zł	Środki finansowe samorządu Województwa Lubuskiego, wsparcie środków zewnętrznych
Kwota środków finansowych przeznaczonych na działania związane z dofinansowaniem modernizacji obiektów zabytkowych z terenu województwa lubuskiego w ramach organizowanych konkursów	Departament Infrastruktury Społecznej, Wydział Kultury	zł	Środki finansowe samorządu Województwa Lubuskiego, wsparcie środków zewnętrznych
Liczba zorganizowanych spotkań informacyjnych o tematyce możliwości pozyskania dofinansowań na działania	Departament Infrastruktury Społecznej, Wydział Kultury	Liczba spotkań	Środki finansowe samorządu Województwa Lubuskiego,

związane z dziedzictwem kulturowym województwa			wsparcie środków zewnętrznych
Liczba miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami	Departament Infrastruktury Społecznej, Wydział Kultury	Liczba miejsc pracy	Środki finansowe samorządu Województwa Lubuskiego, wsparcie środków zewnętrznych

Cel priorytetowy 3 - Wsparcie działań związanych z poprawą dostępności i zabezpieczeniem obiektów zabytkowych

Wskaźnik monitoringu	Podmiot odpowiedzialny za monitoring	Wskaźnik	Źródło finansowania
Liczba obiektów dostosowanych do potrzeb osób z niepełnosprawnościami	Departament Infrastruktury Społecznej, Wydział Kultury	Liczba obiektów	Środki finansowe samorządu Województwa Lubuskiego, wsparcie środków zewnętrznych
Liczba obiektów zabytkowych wyposażonych w: • systemy przeciwwłamaniowe • systemy przeciwpożarowe	Departament Infrastruktury Społecznej, Wydział Kultury	Liczba obiektów	Środki finansowe samorządu Województwa Lubuskiego, wsparcie środków zewnętrznych
Liczba obiektów zabytkowych, w których przeprowadzono działania związane z: • termomodernizacją, • wymianą nieefektywnych kotłów.	Departament Infrastruktury Społecznej, Wydział Kultury	Liczba obiektów	Środki finansowe samorządu Województwa Lubuskiego, wsparcie środków zewnętrznych
Liczba gmin z terenu województwa lubuskiego posiadających przyjętą Uchwałę Krajobrazową	Departament Infrastruktury Społecznej, Wydział Kultury	Liczba gmin	Środki finansowe samorządu Województwa Lubuskiego

Cel priorytetowy 4 - Wsparcie działań na rzecz prawidłowego zarządzania obiektami zabytkowymi na terenie województwa

Wskaźnik monitoringu	Podmiot odpowiedzialny za monitoring	Wskaźnik	Źródło finansowania
Liczba przeprowadzonych szkoleń z zakresu prawidłowego opracowania i aktualizowania Gminnej Ewidencji Zabytków oraz Programu Opieki nad Zabytkami przy współpracy	Departament Infrastruktury Społecznej, Wydział Kultury	Liczba gmin	Środki finansowe samorządu Województwa Lubuskiego

z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków			
Liczba gmin posiadających opracowane gminne ewidencje zabytków przyjęte zarządzeniem Burmistrza (Wójta, Prezydenta)	Departament Infrastruktury Społecznej, Wydział Kultury	Liczba gmin	Środki finansowe samorządu Województwa Lubuskiego
Liczba gmin posiadających aktualne Programy Opieki nad Zabytkami	Departament Infrastruktury Społecznej, Wydział Kultury	Liczba gmin	Środki finansowe samorządu Województwa Lubuskiego
Liczba gmin posiadających aktualne Plany Ochrony Zabytków na Wypadek Konfliktów Zbrojnych i Sytuacji Kryzysowych	Departament Infrastruktury Społecznej, Wydział Kultury	Liczba gmin	Środki finansowe samorządu Województwa Lubuskiego

Cel priorytetowy 5 - Budowanie tożsamości regionalnej poprzez edukację i popularyzację dziedzictwa kulturowego w oparciu o społeczeństwo obywatelskie

Wskaźnik monitoringu	Podmiot odpowiedzialny za monitoring	Wskaźnik	Źródło finansowania
Liczba zrealizowanych inicjatyw z zakresu integracji transgranicznej i międzyregionalnej	Departament Infrastruktury Społecznej, Wydział Kultury, Departament Promocji, Turystyki i Sportu	Liczba inicjatyw	Środki finansowe samorządu Województwa Lubuskiego, wsparcie środków zewnętrznych
Liczba zaangażowanych w akcje edukacyjne na temat zasobu zabytków: • placówek oświatowych, • instytucji kultury, • stowarzyszeń.	Departament Infrastruktury Społecznej, Wydział Kultury, Departament Promocji, Turystyki i Sportu	Liczba placówek, instytucji, stowarzyszeń	Środki finansowe samorządu Województwa Lubuskiego, wsparcie środków zewnętrznych
Liczba opracowanych i wydawanych folderów, albumów i publikacji informacyjno-promocyjnych dotyczących dziedzictwa kulturowego województwa	Departament Infrastruktury Społecznej, Wydział Kultury, Departament Promocji, Turystyki i Sportu	Liczba wydanych folderów, albumów i publikacji	Środki finansowe samorządu Województwa Lubuskiego, wsparcie środków zewnętrznych

Liczba zorganizowanych działań promocyjnych na arenie międzynarodowej	Departament Infrastruktury Społecznej, Wydział Kultury, Departament Promocji, Turystyki i Sportu	Liczba inicjatyw, działań	Środki finansowe samorządu Województwa Lubuskiego, wsparcie środków zewnętrznych
Liczba działań wspierających placówki muzealne i kulturalne	Departament Infrastruktury Społecznej, Wydział Kultury, Departament Promocji, Turystyki i Sportu	Liczba inicjatyw, działań	Środki finansowe samorządu Województwa Lubuskiego, wsparcie środków zewnętrznych
Liczba działań wspierających zabytki na terenach wiejskich województwa lubuskiego	Departament Infrastruktury Społecznej, Wydział Kultury	Liczba inicjatyw, działań	Środki finansowe samorządu Województwa Lubuskiego, wsparcie środków zewnętrznych

Cel priorytetowy 6 - Wzmacnianie marki regionu w nawiązaniu o zasoby dziedzictwa kulturowego materialnego i niematerialnego

Wskaźnik monitoringu	Podmiot odpowiedzialny za monitoring	Wskaźnik	Źródło finansowania
Liczba nowych: szlaków kulturowych: • pieszych, • rowerowych, • samochodowych • ścieżek dydaktycznych	Departament Infrastruktury Społecznej, Wydział Kultury, Departament Promocji, Turystyki i Sportu	Liczba nowych szlaków kulturowych	Środki finansowe samorządu Województwa Lubuskiego, wsparcie środków zewnętrznych
Liczba nowych produktów wpisanych na <i>Listę Produktów Tradycyjnych</i>	Departament Infrastruktury Społecznej, Wydział Kultury, Departament Promocji, Turystyki i Sportu	Liczba produktów	Środki finansowe samorządu Województwa Lubuskiego
Liczba zorganizowanych inicjatyw, z zakresu wsparcia regionalnych zespołów folklorystycznych i muzycznych, rzemieślników oraz artystów ludowych	Departament Infrastruktury Społecznej, Wydział Kultury, Departament Promocji, Turystyki i Sportu	Liczba inicjatyw, akcji, działań	Środki finansowe samorządu Województwa Lubuskiego
Liczba obiektów posiadających znak dziedzictwa europejskiego	Departament Infrastruktury Społecznej, Wydział Kultury,	Liczba obiektów	Środki finansowe samorządu Województwa Lubuskiego

	Departament Promocji, Turystyki i Sportu		
--	---	--	--

11.3. Źródła finansowania

Działania związane z inwestycjami z remontem, zabezpieczeniem i ochroną obiektów zabytkowych oraz inicjatywy promocyjne dziedzictwa kulturowego są związane z wysokimi kosztami finansowymi. Do głównych źródeł finansowania założeń przedmiotowego programu wskazać należy: środki finansowe samorządu województwa lubuskiego, środki z budżetu państwa, środki unijne. Do wyzwań samorządu województwa lubuskiego należy jak najbardziej efektywne pozyskiwanie środków zewnętrznych m.in. w ramach nowej perspektywy finansowej Unii Europejskiej (2021-2027) oraz środków międzynarodowych.

Finansowanie działań wyznaczonych w Programie będzie odbywało się również z wykorzystaniem następujących źródeł:

- dochodów własnych instytucji kultury,
- budżetów jednostek samorządu terytorialnego (gmin, powiatów z terenu województwa),
- środków prywatnych właścicieli obiektów zabytkowych.

Najważniejsze potencjalne źródła dofinansowania działań i zadań z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w latach 2025-2028 przedstawiono w poniższej tabeli. Zaznaczyć należy, iż są to wybrane źródła możliwości pozyskania dofinansowania.

Tabela 4. Możliwe do pozyskania środki na realizację działań w ramach Programu Opieki nad Zabytkami dla Województwa Lubuskiego na lata 2025-2028.

Źródło dofinansowania	Cele i przedmiot dofinansowania
Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego	Celem programu jest m.in. ochrona polskiego dziedzictwa kulturowego w kraju i zagranicą: – <i>Ochrona zabytków</i> Strategicznym celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne. Kluczowe dla realizacji celów programu są zadania prowadzące do zabezpieczenia, zachowania i utrwalenia substancji zabytku. W ramach programu dofinansowania nie mogą zaś uzyskać projekty zakładające adaptację, przebudowę obiektów zabytkowych lub ich znaczącą rekonstrukcję. Duży nacisk kładziony jest na dofinansowanie prac przy obiektach najbardziej zagrożonych oraz zabytkach najcenniejszych – wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości UNESCO, uznanych za Pomniki Historii oraz tych, posiadających wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Istotnym celem programu jest również zwrócenie uwagi na obiekty, mające szczególne znaczenie dla dziedzictwa kulturowego – zarówno w kontekście ogólnoswiatowym, jak lokalnym, gdzie pełnią ważną rolę nośnika historii i tradycji. Istotnym celem programu jest poprawa stanu instytucji kultury mieszczących się w zabytkowych siedzibach, których remonty ze względu na intensywność użytkowania są szczególnie potrzebne.

Źródło dofinansowania	Cele i przedmiot dofinansowania
	O dofinansowanie w ramach programu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego, osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie. – <i>Ochrona zabytków archeologicznych</i> Strategicznym celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych. Zadaniem programu jest wspieranie i promocja badań prowadzonych metodami niedestrukcyjnymi, wykorzystującymi techniki tradycyjne oraz nowoczesne osiągnięcia techniczne, a także opracowanie i publikacja ich wyników. W obu grupach zadań na wsparcie mogą liczyć przede wszystkim projekty, które zakładają prowadzenie badań na obszarach (lub w dziedzinach) niewystarczająco rozpoznanych lub upowszechnionych, promujących nowe kierunki badawcze, a także opracowanie i publikację wyników badań archeologicznych, zwłaszcza zakończonych przed 2010 r. O dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać się mogą następujące podmioty prawa polskiego: samorządowe instytucje kultury, państwowe instytucje kultury, organizacje pozarządowe, publiczne uczelnie akademickie, niepubliczne uczelnie akademickie, podmioty prowadzące działalność gospodarczą. – <i>Kultura Ludowa i tradycyjna</i> Strategicznym celem programu jest wspieranie zjawisk związanych z kulturami tradycyjnymi funkcjonującymi na poziomie lokalnym, regionalnym i ogólnopolskim (oraz narodowym), które występują zarówno na obszarach wiejskich, jak i miejskich. Dofinansowywane będą przedsięwzięcia związane ze spuścizną kultur tradycyjnych, transformacjami (przekształceniami i przemianami) poszczególnych ich elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania, w tym odnoszących się także do kultur mniejszości narodowych i etnicznych oraz tradycji środowiskowych. Szczególny nacisk w programie zostaje położony na projekty kompleksowe, integrujące zarówno nadawców – twórców depozytariuszy i nosicieli treści kultury wywodzących się ze społeczności lokalnych i regionalnych oraz profesjonalistów i znawców w swoich dziedzinach, jak i odbiorców (indywidualnych i zbiorowych). Istotne jest rejestrowanie, dokumentowanie i archiwizowanie materialnych i niematerialnych przejawów kultur tradycyjnych; tworzenie odpowiednich metod i narzędzi służących ich ochronie i upowszechnianiu; wypracowywanie i dzielenie się dobrymi praktykami oraz nawiązywanie interdyscyplinarnych i międzyśrodowiskowych kontaktów; wykorzystywanie wszelkich form i sposobów promocji podejmowanych działań, w tym tworzenie ogólnodostępnych repozytoriów związanych z zasobami kultur tradycyjnych i ich transformacjami.

Źródło dofinansowania	Cele i przedmiot dofinansowania
	O dofinansowanie w ramach programu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego: samorządowe instytucje kultury (z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego); organizacje pozarządowe; podmioty prowadzące działalność gospodarczą: kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne. – <i>Wspieranie działań muzealnych</i> Celem programu jest wspieranie działalności w zakresie opieki konserwatorskiej nad muzealiami, archiwaliami i księgozbiorami, a także – prezentacji zbiorów w postaci atrakcyjnych poznawczo projektów wystawienniczych i wydawniczych. O dofinansowanie w ramach programu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego: samorządowe instytucje kultury – z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego; organizacje pozarządowe; kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne. – <i>Miejsca pamięci i trwałe upamiętnienia w kraju</i> Strategicznym celem programu jest wspieranie samorządów w zapewnianiu stabilnej opieki nad najważniejszymi miejscami pamięci na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, stanowiącymi materialne świadectwo wydarzeń kluczowych dla narodowej tożsamości. Program ma za zadanie stworzenie możliwości sprzyjających otoczeniu tych miejsc stałą i stabilną opieką, polegającą w szczególności na zapewnieniu warunków: naukowego badania i dokumentowania miejsca pamięci oraz wydarzeń i osób z nim związanych; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy miejscu pamięci; zabezpieczenia i utrzymania miejsca pamięci oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z miejsca pamięci w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości i autentyzmu; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o miejscu pamięci oraz jego znaczeniu dla historii, dziedzictwa i tożsamości narodowej. – <i>Kultura dostępna</i> Celem programu jest wspieranie zadań służących ułatwieniu dostępu do kultury, skierowanych do szerokiego grona odbiorców i sprzyjających integracji społecznej. Działania te powinny służyć osiągnięciu realnych, systemowych i długofalowych efektów w niwelowaniu barier w dostępie do kultury w wymiarach: przestrzennym, ekonomicznym, społeczno - mentalnym i kompetencyjnym ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb osób z miejscowości pozbawionych bezpośredniego dostępu do narodowych zasobów dóbr kultury, instytucji kultury oraz instytucji artystycznych. O dofinansowanie w ramach programu ubiegać się mogą m.in. następujące podmioty prawa polskiego: państwowe instytucje kultury; samorządowe instytucje kultury; jednostki samorządu terytorialnego wyłącznie jako organy prowadzące publiczne szkoły artystyczne,

Źródło dofinansowania	Cele i przedmiot dofinansowania
	w przypadku szkół nieprowadzących samodzielnej księgowości; organizacje pozarządowe; kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne, podmioty prowadzące działalność gospodarczą.
Ministerstwo Spraw Wewnętrznych – Fundusz Kościelny	Powołany Fundusz Kościelny udziela dotacji na konserwację i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w szczególności dotyczących: remontów dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszania i odgrzybiania, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, wodnej, kanalizacyjnej, odgromowej). W szczególnie uzasadnionych przypadkach może nastąpić finansowanie z Funduszu Kościelnego remontu ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: instrumenty muzyczne, dzwony) oraz stałych elementów wystroju wnętrz (takich jak np.: ołtarze, polichromie, freski, posadzki). O dofinansowanie mogą ubiegać się kościoły i inne związki wyznaniowe posiadające uregulowany status prawny w Polsce. Więcej informacji na temat możliwości dofinansowania można pozyskać ze strony: https://www.gov.pl/web/mswia/fundusz-kościelny
Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnoprawnych	Dotacje w ramach działalności funduszu udzielane są na m.in. likwidację barier architektonicznych (w tym, także w obiektach zabytkowych) w myśl projektu Dostępna przestrzeń. Podmiotami uprawnionymi do otrzymywania środków są właściciele obiektu wymagającego likwidacji barier. Dotacja może być udzielona w wysokości do 50% wartości dla podmiotu, który nie jest przedsiębiorcą oraz do 30% wartości dla przedsiębiorcy. Więcej informacji na temat możliwości dofinansowania można pozyskać ze strony: https://www.pfron.org.pl/
Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021-2027	W Programie wyznaczono Priorytet VII: Kultura, w ramach którego określono cel szczegółowy 4.6: Wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych. Wsparciem w ramach określonego priorytetu zostaną objęte państwowe i współprowadzone instytucje kultury, biblioteki przechowujące Narodowy Zasób Biblioteczny oraz publiczne szkoły i uczelnie artystyczne. Ponadto o wsparcie będą mogły ubiegać się jednostki samorządu terytorialnego oraz kościoły i związki wyznaniowe w zakresie prowadzonej działalności kulturalnej, zlokalizowane na obszarach wpisanych na listę UNESCO lub Pomników Historii. Więcej informacji na temat możliwości dofinansowania można pozyskać ze strony: https://www.pois.gov.pl/strony/o-programie/fundusze-europejskie-na-infrastrukture-klimat-srodowisko/zalozenia-programu/

Źródło dofinansowania	Cele i przedmiot dofinansowania
Fundusze Europejskie na Rozwój Cyfrowy 2021-2027	Program Fundusze Europejskie na Rozwój Cyfrowy 2021-2027 stanowi kolejny etap cyfrowej transformacji kraju. W ramach programu wyznaczono Priorytet II: Zaawansowane usługi cyfrowe – jednym z celów programu jest stymulowanie rynku ponownego wykorzystywania zasobów kultury i danych naukowych. Powstałe e-usługi powinny zapewnić zdalny dostęp do unikalnych narzędzi oraz umożliwić przetwarzanie, analizę, bezpieczne gromadzenie i archiwizację dużych zbiorów danych, co będzie skutkowało przyspieszeniem rozwoju takich obszarów jak np.: kultura i rozrywka, motoryzacja, e-zdrowie, transport, bezpieczeństwo publiczne, energetyka, technologie finansowe czy rolnictwo. 2.1 Wysoka jakość i dostępność e-usług publicznych – Celem wsparcia będą działania w zakresie optymalizacji procesów w relacji podmiotów publicznych z obywatelem i przedsiębiorcą, tworzenia i rozwoju nowoczesnych usług świadczonych drogą elektroniczną (w tym wewnątrzadministracyjnych), cyfryzacji procesów back-office w administracji rządowej oraz budowy i rozwoju rozwiązań o charakterze horyzontalnym, usprawniających funkcjonowanie administracji publicznej na terenie całego kraju. 2.3 Cyfrowa dostępność i ponowne wykorzystanie informacji – Program zakłada działania zwiększające otwartość oraz poziom ponownego wykorzystania danych z zasobów kultury, nauki i administracji. Wsparcie będzie udzielane również na budowę i udostępnianie rozwiązań informatycznych do prowadzenia zaawansowanej analityki danych z wykorzystaniem nowych technologii. O dotacje z Programu Polska Cyfrowa występować mogą przede wszystkim: -przedsiębiorstwa telekomunikacyjne, -jednostki administracji rządowej oraz jednostki im podległe lub przez nie nadzorowane, -jednostki naukowe, -państwowe organizacje kultury, -organizacje pozarządowe. Więcej informacji na temat możliwości dofinansowania można pozyskać ze strony: https://www.polskacyfrowa.gov.pl/
Program Regionalny Fundusze Europejskie dla Lubuskiego 2021-2027	Działanie FELB.05.04 Infrastruktura kulturowa i turystyczna Cel szczegółowy EFRR.CP4.VI - Wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych Zakres interwencji 165 - Ochrona, rozwój i promowanie publicznych walorów turystycznych i usług turystycznych, 166 - Ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury Przedmiotem działania jest wsparcie infrastruktury kultury i turystyki (w tym turystyki zrównoważonej) w kontekście rozwoju

Źródło dofinansowania	Cele i przedmiot dofinansowania
	tożsamościowego, edukacyjnego i gospodarczego regionu. Wsparcie w obszarze kultury i turystyki ma na celu odbudowę obu sektorów po kryzysie COVID-19 i zwiększenie ich wpływu na rozwój gospodarczy i spójność społeczną. Kultura to istotny czynnik wpływający na rozwój społeczny, kształtujący tożsamość, świadomość i poszerzający horyzonty. Natomiast zrównoważona turystyka to istotny element rozwoju gospodarczego regionu, wpływający na atrakcyjność województwa lubuskiego i komfort życia jego mieszkańców, przy jednoczesnej minimalizacji ingerencji w środowisko przyrodnicze. Typy projektów możliwe do realizacji: I. inwestycje w zakresie ochrony i zachowania zasobów kultury (w tym dziedzictwa kulturowego), II. inwestycje w zakresie wsparcia infrastruktury kultury (w tym zabytkowej) i zrównoważonej turystyki, III. inwestycje w zakresie wsparcia infrastruktury do prowadzenia działalności kulturalnej ważnej dla edukacji i aktywności kulturalnej (m.in. teatry, zespoły artystyczne, galerie, biblioteki, centra kultury, muzea), IV. inwestycje w zakresie wsparcia turystycznych szlaków tematycznych, turystycznych szlaków rodzajowych (np. kajakowych, rowerowych) i produktów turystycznych (odwołujących się do walorów historycznych, kulturowych, przyrodniczych regionu), V. inwestycje dotyczące nowych i innowacyjnych produktów w dziedzinie kultury i turystyki, wynikające ze współpracy uczelni i szkół artystycznych i instytucji sektora kultury z przedsiębiorstwami i klastrami przemysłów kreatywnych.
Fundusz Termomodernizacji i Remontów (BGK)	Podstawowym celem Funduszu Termomodernizacji i Remontów jest pomoc finansowa dla inwestorów realizujących przedsięwzięcia termomodernizacyjne i remontowe oraz wypłata rekompensat dla właścicieli budynków mieszkalnych, w których były lokale kwaterunkowe. W przypadku obiektów zabytkowych możliwe jest uzyskanie premii remontowej stanowiącej 60% kosztów przedsięwzięcia remontowego. Beneficjentem premii remontowej są właściciele lub zarządcy budynków wielorodzinnych, których użytkowanie rozpoczęto: • przed dniem 14 sierpnia 1961 r. lub co najmniej 20 lat przed dniem złożenia wniosku o premię remontową do banku kredytującego oraz • budynek ten należy do społecznej inicjatywy mieszkaniowej lub towarzystwa budownictwa społecznego; • budynek ten został wybudowany przy wykorzystaniu kredytu udzielonego przez BGK na podstawie wniosków o kredyt

Źródło dofinansowania	Cele i przedmiot dofinansowania
	złożonych do dnia 30 września 2009 r. lub przy wykorzystaniu finansowania zwrotnego w rozumieniu ustawy z dnia 26 października 1995 r. o niektórych formach popierania budownictwa mieszkaniowego bez względu na status prawny, z wyłączeniem jednostek budżetowych i samorządowych zakładów budżetowych. Więcej informacji na temat możliwości dofinansowania można pozyskać ze strony: https://www.bgk.pl/podmioty-ryнку-mieszkaniowego/modernizacja-i-rewitalizacja/premia-remontowa-z-funduszu-termomodernizacji-i-remontow/?gclid=CjoKCQjwvjaYBhDIARIsAO8PkEoBc9zj_SXOzpDG7-pyqSOtQjEU2wf4z-NAibrbbOxX5ogy_mYuPM8aAk8uEALw_wcB
Finansowanie z fundacji	Możliwość pozyskiwania funduszy zewnętrznych jest finansowanie pochodzące z fundacji. Można tu wymienić np. fundacje bankowe, Fundację LOTTO Milion Marzeń, Fundację Polska Miedź – KGHM, Fundację PGNiG, Fundację Orange. Więcej informacji na temat możliwości dofinansowania można pozyskać ze stron: https://www.fundacjalotto.pl/ http://fundacjakghm.pl/ https://fundacja.pgnig.pl/ https://fundacja.orange.pl/ https://fundacja.santander.pl/ https://www.citibank.pl/poland/kronenberg/polish/index.htm https://www.fundacjapkobp.pl/ https://www.pekao.com.pl/o-banku/odpowiedzialnosc-spoeczna/fundacja-banku.html#

12. Podsumowanie

Opracowany Program stanowi kontynuację realizowanych przez Samorząd Województwa Lubuskiego działań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami i dziedzictwem kulturowym województwa od wielu lat.

Wyznaczona wizja *Wielokulturowe dziedzictwo województwa lubuskiego fundamentem tożsamości regionu rozwijającego się gospodarczo i turystycznie* wskazuje na konieczność pielęgnowania wielokulturowości oraz rozwój turystyczny województwa, które posiada niewykorzystany w pełni potencjał związany z rozwojem turystyki.

Program opieki nad zabytkami Województwa Lubuskiego został opracowany na lata 2025-2028, jednak należy wskazać, że proponowane cele i kierunki działań mają zasięg długoterminowy i powinny być systematycznie realizowane. Przyjęte przez Radnych Sejmiku Województwa kierunki związane z ochroną i opieką nad zasobami dziedzictwa kulturowego regionu, będą możliwe do zrealizowania przy skutecznej współpracy i zaangażowaniu instytucji i jednostek odpowiedzialnych

za sprawowanie tej opieki: jednostek samorządu terytorialnego, instytucji kultury i właścicieli obiektów zabytkowych.

Najpoważniejszym wyzwaniem dla Samorządu Województwa, w perspektywie długookresowej, jest zapewnienie trwania dziedzictwa kulturowego w jak najlepszym stanie i wykorzystanie jego potencjału dla rozwoju regionu gospodarczo i turystycznie, a jednocześnie w sposób zrównoważony, pozwalając zachować równowagę między ruchem turystycznym, a nieprzekształconym bogactwem przyrodniczym regionu.

Konsekwentna realizacja Programu opieki nad zabytkami województwa lubuskiego stworzy stabilny fundament dla bardziej ukierunkowanych działań na rzecz dalszej ochrony i opieki nad zabytkami w województwie lubuskim i pozwoli wydobyć drzemiący w europejskim dziedzictwie kulturowym lubuskiego potencjał.

Spis tabel, wykresów

<i>Tabela 1. Obiekty zabytkowe we władaniu Samorządu Województwa Lubuskiego.....</i>	<i>24</i>
<i>Tabela 2. Placówki muzealne na terenie województwa lubuskiego w podziale na typ.</i>	<i>29</i>
<i>Tabela 3. Obiekty z rejestru zabytków nieruchomych w podziale na rodzaj.</i>	<i>35</i>
<i>Tabela 4. Możliwe do pozyskania środki na realizację działań w ramach Programu Opieki nad Zabytkami dla Województwa Lubuskiego na lata 2025-2028.</i>	<i>77</i>
<i>Wykres 1. Muzealia w pozycjach inwentarzowych na przestrzeni lat 2019-2024 na terenie województwa lubuskiego.....</i>	<i>31</i>
<i>Wykres 2. Zwiedzający muzea i oddziały na przestrzeni lat 2019-2024 na terenie województwa lubuskiego.....</i>	<i>31</i>
<i>wykres 3. Liczba zabytków wpisanych do rejestru zabytków na podstawie decyzji wojewódzkich konserwatorów zabytków.....</i>	<i>32</i>
<i>wykres 4. Liczba zabytków wpisanych do rejestru zabytków na podstawie decyzji wojewódzkich konserwatorów zabytków na 100 km².</i>	<i>32</i>
<i>wykres 5. Liczba zabytków w poszczególnych województwach w przeliczeniu na 1000 mieszkańców.</i>	<i>32</i>
<i>wykres 7. Wydatki na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego na jednego mieszkańca w podziale na województwa.</i>	<i>32</i>
<i>wykres 8. Udział zabytków ruchomych na terenie województw.</i>	<i>37</i>
<i>wykres 9. Zabytki ujęte w rejestrze zabytków województwa lubuskiego w podziale na funkcje.</i>	<i>40</i>
<i>wykres 10. Zabytki ujęte w rejestrze zabytków województwa lubuskiego w podziale na chronologie.</i>	<i>40</i>